

KOJEG JE RODA SIGURNOST?

Sarajevo, 2013.

Edicija *Gender* Sarajevskog otvorenog centra
ediciju uređuju Saša Gavrić i Emina Bošnjak
Knjiga 2.

naslov: Kojeg je roda sigurnost?

priređili: Damir Arsenijević, Tobias Flessenkamper

lektura_korektura: Arijana Aganović, Alison Sluiter

prelom_naslovnica: Dina Vilić

izdavač: Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba

za izdavača: Saša Gavrić

© Sarajevski otvoreni centar/autori_ce

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njezinih dijelova je poželjno, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na mail: office@soc.ba

Publikacije je objavljena uz podršku organizacije EUPM-a. Stavovi i mišljenja izneseni u ovom zborniku su autorski i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja izdavača. Autori_ce odgovaraju za svoje tekstove.

ISBN 978-9958-536-05-2

KOJEG JE RODA SIGURNOST?

Sarajevo, 2013.

Sadržaj

PREDGOVOR	7
Sarajevski otvoreni centar, Lejla Turčilo	
UVOD	13
Damir Arsenijević, Tobias Flessenkemper	
RODNA DIMENZIJA SIGURNOSTI	21
Senad Džanović	
KOJEG JE RODA BEZBEDNOST? - FEMINISTIČKO PROMIŠLJANJE BEZBEDNOSTI	49
Vesna Jarić	
ZABORAVLJENA DIMENZIJA RATA U BIH - VOJNIKINJE	79
Sunita Dautbegović-Bošnjaković	
ŽENSKI MIROVNI AKTIVIZAM I NJEGOV UTJECAJ NA MIR I SIGURNOST	99
Amila Ždralović, Mirela Rožajac-Zulčić	
ŽENE U ORUŽANIM SNAGAMA BOSNE I HERCEGOVINE - MIT ILI ISPUNJAVANJE FORME KA PRIVIDNOJ RAVNOPRAVNOSTI	125
Kanita Jajetović	

ŽENE I VISOKO OBRAZOVANJE ZA POTREBE SEKTORA SIGURNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI	143
Zlatan Bajramović	
FEMINIZAM I KRIMINOLOGIJA – RODNE ULOGE U IZUČAVANJU FENOMENA KRIMINALITETA	169
Jasna Pekić	
NESTALI, KOSTURNICE I DRUŠTVENA SIGURNOST: KADA SU SIGURNOST I PRAVDA BEZ RODA	193
Admir Jugo, Sari Wastell, Aida Mia Alić	
SIGURNOST ZA KOGA? - FEMINISTIČKO REDEFINIRANJE KONCEPTA SIGURNOSTI	213
Ivana Dračo	
ŽENE U SISTEMU POLICIJSKOG OBRAZOVANJA U REPUBLICI SRPSKOJ	237
Nikolina Grbić Pavlović	
BIOGRAFIJE	261

PREDGOVORI

Rod i sigurnost

Ova publikacija je druga po redu u ediciji *Gender* Sarajevskog otvorenog centra u okviru koje objavljujemo različite naslove koji se tiču roda kao sociološki i kulturološki uvjetovane razlike između osoba muškog i ženskog spola, koje su prije svega proizvod normi, praksi, običaja i tradicije i kroz vrijeme su promjenljivi, a naročito onih pojava i osoba koje negiraju, prevazilaze, propituju i kritikuju ovu usku binarnu podjelu, te presjek roda i različitih društvenih kategorija: sigurnosti, politike, umjetnosti...

Rodna pitanja u našem društvu nisu više bitna samo zbog načelnog priznavanja jednakosti pred zakonom, te su nesvodljiva samo na pitanja jednake zastupljenosti žena u različitim sferama društvenog života. Nadamo se da će ova edicija potaknuti promjenu_e svijesti bosanskohercegovačkog društva i pretpostavki koje leže u samim njegovim temeljima, na prvom mjestu sveprožimajući tradicionalno-patrijarhalni diskurs.

Publikacija koja je otvorila ovu ediciju prošle godine jeste već poznati zbornik feminističkih radova, Neko je rekao feminizam, priređivačice Adriane Zaharijević u kojem su se - pored teksto-va srbijanskih autorica, našla i tri nova teksta autorica iz Bosne i Hercegovine, te historijski pregled u kojem su, po prvi put, uvršteni i datumi događaja bitnih za razvoj feminizma u Bosni i Hercegovini.

Želimo se srdačno zahvaliti organizacijama i osobama bez čije pomoći i saradnje ova publikacija ne bi bila moguća - Aleksandri Miletić-Šantić, savjetnici za pitanja rodne jednakosti i ljudskih prava u EUPM-u, čije su iskustvo, znanje i input bili nezamjenjivi u ovom procesu, inspirativnim i vrijednim saradnicama Danijeli Majstorović, docentkinji iz oblasti lingvistike, kulturoloških i medijskih studija na Filološkom fakultetu u Banja Luci i Lejli Turčilo, prodekanesi za nastavu na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu koje su uložile vrijeme u zajednički rad sa autorima_ica-ma u poboljšanju njihovih radova. Također se zahvaljujemo Damiru Banoviću, asistentu na Pravnom fakultetu u Sarajevu i članu tima

Sarajevskog otvorenog centra koji je, zajedno sa Aleksandrom, Danijelom i Lejlom, imao zaista težak zadatak odabira radova koji će biti objavljeni. Želimo se zahvaliti i autoricama i autorima koji su bili fleksibilne_i u procesu nastajanja i strpljive_i u iščekivanju ove publikacije.

Veliku zahvalnost dugujemo i našim partnerima EUPM-u za finansijsku podršku, te dvojcu koji je osmislio ovaj projekt: Tobiasu Flessenkemperu i Damiru Arsenijeviću.

Sarajevski otvoreni centar

Proširenje koncepta sigurnosti kroz gender diskurs

Pred čitateljima je jedna vrijedna publikacija Sarajevskog otvorenog centra, koja na multidisciplinarni način pokušava osvijetliti fenomen sigurnosti povezujući ga s rodnom pitanjem (pitanjima). U saradnji sa Policijskom misijom EU (EUPM), Sarajevski otvoreni centar pružio je priliku mladim autorima i autoricama da se znanstveno osvrnu na izuzetno značajna sigurnosna pitanja, pristupajući im sa aspekta roda. Time je, zapravo, učinjen značajan iskorak u rodno zasnovanom pristupu samom pitanju sigurnosti, koje je već dugo vremena u fokusu interesa akademske, znanstvene, ali i šire javnosti kako u Bosni i Hercegovini tako i u regionu, ali mu se do sada pristupalo uglavnom sa aspekta ravnopravnosti i jednake zastupljenosti žena u sigurnosnom sektoru. Ne umanjujući važnost tog uklona, Sarajevski otvoreni centar i EUPM pokušali su Javnim pozivom istraživačima i istraživačicama za pisanje radova na temu „Kojeg je roda sigurnost“ proširiti kontekst razmatranja ovih fenomena i na teme koje se tiču rodno zasnovanog nasilja, stanja u obrazovanju za sektor sigurnosti, rodni identiteta i sigurnosti itd.

Javnom pozivu odazvao se veliki broj autora i autorica iz regiona, a ono što se čini posebno važnim jeste činjenica da su članci reflektirali izuzetno značajne probleme i fenomene okruženja u kojem djeluju njihovi autori/autorice. Tako se generalnom pitanju „kojeg je roda sigurnost“ pristupilo sa različitih aspekata, ali sa zajedničkom polaznom osnovom: da je rodna dimenzija izuzetno značajna u razmatranju sigurnosnih fenomena općenito. Iako je učešće u projektu podrazumijevalo istraživački pristup autora i autorica (teorijski, empirijski, kvantitativni, kvalitativni...), njihov različit obrazovni profil i profesionalni background uvjetovao je i različitost stupnja do kojeg su metodološki i naučni standardi primijenjeni na pojedinačne tekstove. Stoga je za autore i autorice selektiranih radova organizirana radionica na kojoj su dobili potrebne instrukcije za ko-

rigovanje članaka, ali i imali priliku za upoznavanje i povezivanje, kako bi eventualno i u budućnosti sarađivali na istraživačkom radu u ovoj oblasti. Radionica je bila usmjerena na ujednačavanje metodologije i pristupa odabranim temama, ali je ispoštovano pravo autora i autorica na osobni pristup, stav i način interpretacije. Stoga i publikacija reflektira pluralizam mišljenja i pristupa odnosu roda i sigurnosti, ali i raznolikost interpretacija savremene stvarnosti kroz navedeni diskurs. To joj, međutim, nikako ne bi trebalo predstavljati nedostatak. Naprotiv, publikacija koja je pred čitateljima i čitateljicama ima za cilj da podstakne debatu i dijalog o temama koje su u njoj obrađene, ali i da ohrabri i druge istraživače i istraživačice da daju svoj osobni doprinos traganju za odgovorom na pitanje „kojeg je roda sigurnost“ kroz vlastite naučne i stručne članke koji će se fokusirati na one aspekte odnosa roda i sigurnosti koji u ovoj publikaciji nisu detaljnije analizirani. Publikacija „Kojeg je roda sigurnost“ koja je pred vama na svojevrstan način proširuje koncept sigurnosti kroz gender diskurs, potičući na razmišljanje i buduća istraživanja u ovom znanstvenom polju. Neka ona, stoga, bude tek prva u nizu publikacija na lokalnim jezicima koja će se naći na policama istraživača, analitičara, studenata, nevladinih i vladinih aktera i drugih *stakeholdera* koji se ovim fenomenom bave.

Doc.dr. Lejla Turčilo
Fakultet političkih nauka
Univerziteta u Sarajevu

UVOD

Kojeg je roda sigurnost? - ka kritičkoj analizi i praksi

Ova knjiga predstavlja zbirku istraživačkih eseja koji mapiraju tačku presjeka između roda i sigurnosti u Bosni i Hercegovini danas. Ideja za knjigu nastala je kroz brojne diskusije, formalne i one manje formalne, u kojima smo mi kao urednici učestvovali proteklih godina. U tim smo diskusijama raspravljali o razmjerima uticaja aktivnosti sektora sigurnosti koje se odnose na rod, a koje su implementirale brojne organizacije, na i unutar zajednica u Bosni i Hercegovini.

Zabrinuo nas je naizgled preovladavajući stav u savremenoj literaturi o rodu i sigurnosti prema kojem rod i dalje ostaje slaba karika u međunarodnim dokumentima i politikama sigurnosti. Zbog toga smo htjeli stvoriti priliku za istraživačice (istraživače) i aktivistice (aktiviste) u Bosni i Hercegovini da artikuliraju ideje i interese koji će prevazići percepcije roda kao puke smjernice, i to kroz fokus na efekte orodnjene sigurnosti i način na koji se ona ispoljava u svakodnevnom životu. Dakle, kroz diskusije smo se vodili sljedećim pitanjem: koje fenomene istraživači i aktivisti smatraju relevantnim i urgentnim kada je u pitanju presjek između roda i sigurnosti u Bosni i Hercegovini danas?

Cilj urednika bio je otvoriti prostor za istraživačice i aktivistice u cijeloj zemlji, i omogućiti im da jasno odrede relevantne i urgentne aspekte mjere u kojoj je rod sastavni dio promišljanja o sigurnosti i stabilnosti zajednica. Na taj način, željeli smo doprinijeti raspravi o rodu u Bosni i Hercegovini; svaki je urednik studiji pristupio sa vlastite tačke gledišta: dr. Damir Arsenijević, univerzitetski je profesor i aktivist, angažovan u oblasti rodnih i LGBTQ studija; Tobias Flessenkemper, viši dužnosnik EUPM-a, čije je područje odgovornosti Zajednička sigurnosna i obrambena politika EU i EU integracije, sa dugogodišnjom predanosti i angažmanom u civilnom društvu. Naš je zajednički cilj bio doći do ključnih uvida

da li je, i ako jeste, do koje je mjere, strukturalno, rodno zasnovano nasilje rasprostranjeno u bosanskohercegovačkom društvu kao politička «norma», koja uzrokuje nestabilnost, promovira strah i ulijeva nepravdu.

Iz tog razloga odlučili smo se za metodu prikupljanja eseja putem javnog poziva, kao načina da kataliziramo nova istraživanja i razmišljanja o svakodnevним aspektima strukturalnog nasilja; odnosno, htjeli smo da utvrdimo kako se to nasilje, koje se doživljava kao prirodno i naizgled neizbježno - svakodnevno upražnjava i reproducira. Upravo kroz prostu svakodnevnicu proizvodnje takvog nasilja zavarani smo da prihvatamo lažnu pretpostavku da ne možemo učiniti gotovo ništa u borbi protiv izvora i mehanizama nepravde. Vjerovali smo da što šire distribuiramo poziv, širi će biti uvid u postojeće analize i pristupe kroz koje bi bilo moguće kritički odrediti koliko rodno zasnovano nasilje, nestabilnost i nesigurnost vladaju bosanskohercegovačkim društvom.

Naš pristup slijedi slične inicijative koje su provodile i podržavale međunarodne organizacije i EUPM, a u kojima je javni prostor - kao jedan od osnovnih elemenata za bilo kakvu istinsku participativnu kontemplaciju jednakosti i pravde u svakom društvu - aktiviran za kolektivne analize rodno zasnovanog nasilja. Godine 2010. organiziran je niz radionica u kojima je učestvovala zadruška mladih intelektualaca, umjetnika i aktivista iz Tuzle, pod nazivom Front slobode. Radionica se fokusirala na uticaj i efekat Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a (UNSCR) 1325 u Bosni i Hercegovini. Kroz fokus na povećano učešće žena u procesima donošenja odluka u post-konfliktnim situacijama, mirovnim pregovorima i mirovnim operacijama, Rezolucija 1325 stvara normativni okvir unutar kojeg se institucije mogu baviti rodnim aspektima sigurnosti. Međutim, kako je to vidljivo na razini društva? Koji su konkretni materijalni učinci institucionalnog učešća u rješavanju slučajeva i obrazaca rodno zasnovanog nasilja?

Junsko izdanje Fronta Slobode iz 2011. godine, daje uvid u ishode javne rasprave o rodno zasnovanom nasilju i zaključke javnih

radionica. Zajedno su ova istraživanja mapirala načine na koje se stereotipi potiču kroz svakodnevne prakse kroz medije, i kako nam umjetnost i kultura mogu pomoći da kolektivno primjenjujemo političku maštu, istovremeno nas potičući na razmišljanje o i djelovanje na osnovu ideje solidarnosti i jednakosti. Rezultat ovog javnog angažmana podržava stav koji zastupa naša knjiga, a koji se ogleda u tome da je nužno povratiti javni prostor kako bi se prekinuo krug ušutkivanja i stigmatizacije onih koji su pretrpjeli nasilje. Kolektivne rasprave i akcije u javnim prostorima su od presudne važnosti kako bi se pokazalo da nasilje izaziva javno prigušivanje boli i ljutnje zbog diskriminacije i fizičkog nasilja. Ono što je najvažnije, kolektivne rasprave i akcije u javnim prostorima mogu proizvesti suočavanje s boli i ljutnjom uzrokovanih nasiljem, koje će roditi novu nadu i potaknuti nove načine koji će privesti kraju takvo nasilje. Politika može nastati samo onda kada ljudi nastupaju zajedno u javnom prostoru, ali ovaj osnovni demokratski stav nije tako široko prihvaćen kao što je nekad bio. Stvaranje uslova za javnu sigurnost je osnovni princip i test demokratskog policijskog sektora u zemlji. Bez sigurnosti, demokratske slobode i dalje su ograničene i ne mogu se razvijati. Agencije javne sigurnosti koje ne uspijevaju uraditi svoj osnovni zadatak ili, vođene oportunističkim motivima, čak i podrivaju slobode okupljanja, ostaju ili postaju dio kruga nasilja.

Iz tih smo razloga zamislili ovu knjigu kao doprinos promišljanju i djelovanju u vezi sa pitanjem: koji su osnovni uslovi za prekidanje rodno uslovljenog ili rodno zasnovanog nasilja? Vraćanje osnovnim pitanjima ne podrazumijeva odbacivanje svega što imamo na raspolaganju iz prošlosti, ne zahtijeva ni neku vrstu amnezijskog "čistog početka". Bosna i Hercegovina ima bogatu tradiciju feminističke akcije i misli još od prije Drugog svjetskog rata, te tradicija od antifašističke feminističke borbe sve do feminističkih akcija i inicijativa 1990-ih i 2000-ih. Međutim, sektor sigurnosti Bosne i Hercegovine često je samo instrument kroz koji se projicira moć i nasilje. Opresivna priroda policije polako je i, nažalost, nepotpuno transformirana u potpuno demokratizirane policijske snage. Dakle,

vratiti se na osnovne uslove znači prepoznati i pozvati se na iskustva i uvide iz prošlosti, koji nam mogu pomoći da sadašnju društvenost učinimo više humanijom.

Naš je projekat započeo od ideje da omogućimo spoj različitih kritičkih pristupa koji ispituju slučajeve strukturalnog nasilja i otvorimo prostor za širu raspravu o tome kako se takvi slučajevi mogu razložiti kroz kolektivno razmišljanje i djelovanje. Rezultat ideje koju smo predstavili jeste zbirka eseja koji oslikavaju rasprostranjeno stanovište koje se odnosi na način na koji je rod uokviren u Bosni i Hercegovini u proteklih petnaestak godina. Ono što je više nego očito u zbirci eseja koje smo primili od stručnih selektora, jeste nedostatak ne samo eseja koji se odnose na svakodnevna iskustva i sigurnost LGBT populacije, veći i nedostatak onih koji se odnose na ustavne *ostale*, u ovom slučaju, konkretno na Rome.

Ovaj fenomen je tim više upečatljiv obzirom na dominante stavove koji vode do omalovažavanja i diskriminacije ovih zajednica na svim društvenim razinama u Bosni i Hercegovini. Jedan od skorijih primjera takvih stavova bio je fizički i verbalni napad na studente Filozofskog fakulteta u Sarajevu koji su htjeli donirati krv u aprilu 2012. godine. Tišina u popularnom diskursu koji okružuje LGBT populaciju ogleda se i kroz zbirku eseja prijavljenih na javni poziv za ovu knjigu. Za nas kao urednike bilo je teško odlučiti se da ne interveniramo kako bi riješili taj tihi *jaz* dodavanjem odgovarajućih eseja koji bi na njega odgovorili. U ovom trenutku, naša je odluka izraziti solidarnost sa studentima Filozofskog fakulteta u Sarajevu koji su tiho protestovali 23. aprila 2012. godine, i ponoviti njihovu gestu: povlačenjem, s našim glasovima i tijelima, iz prostora gdje vlada snaga nasilja.

Svjesni smo da ova zbirka može biti samo početni korak koji će stimulirati misao i potaknuti na kolektivnu akciju, podižući neophodnu svijest da se za teško izborne slobode neprestano treba boriti i ponovo ih uspostavljati. Druga značajna zajednička osobina eseja u ovoj knjizi jeste da, iako njihov fokus i tematika pokrivaju širok spektar tema: od redefinicije sigurnosti iz feminističkih perspektiva,

preko uloge žena u mirovnom aktivizmu, žena u sigurnosnim institucijama, pa sve do rodnihi aspekata nestalih osoba, svi se mahom bave institucionalnim aspektima presjeka između roda i sigurnosti.

To je, čini se, simptomatično za opšteprihvaćeni trend u kontekstu okvira rasprave o rodu, koji je, do sada, pretežno posljedica načina na koje je takozvana međunarodna zajednica pomagala Bosni i Hercegovini. Dok s jedne strane, tako politički uslovljen okvir omogućava rodu da djeluje kao izraz jednog od mnogih društvenih stavova, on ušutkuje rod kao analitičku kategoriju koja je sposobna da dokazima osvijetli postojeće društvene nejednakosti. U takvom okviru rod toleriše, ali ne transformira. Konstruiran na ovaj način, rod je lično, individualno iskustvo unutar društvenog, prije nego nego analitički alat koji rasvjetljava politička pitanja slobode, pravde i jednakosti. U ovom ograničenom okviru, rod je dio problema, a ne ključni element svog rješenja. Drugačiji političko-društveno-kulturni pristup zahtijeva da institucije usvoje nešto daleko rizičniji i otvoreniji pristup koji će omogućiti razmišljanje o prirodi i strukturi načina i razmjera u kojima institucije i same učestvuju u prešutnom prihvatanju strukturalnog nasilja i šire opšteprihvaćeno ponašanje - kako pasivno tako i aktivno.

Ovaj problem nas vraća na nepotpunu demokratsku tranziciju u Bosni i Hercegovini koja ne samo da održava - već u političkim govorima gotovo njeguje - strukturalno nasilje kroz diskriminirajuće prakse. Kroz promociju UNSCR 1325, EUPM i partneri lobirali su za uključivanje više žena oficira u sigurnosni sektor. Međutim, iako se takvi naponi moraju nastaviti, oni ostaju na razini surogat aktivnosti, jer brojevi ne vode ka jednakosti, i što je još važnije, nedemokratska policija može se lako zasnivati na brojčanoj jednakosti spolova, ali, po stavovima i ideološki, još uvijek brani i/ili vrši nepravdu. Institucionalni pristup i borba za bolje, demokratske i oslobađajuće sigurnosne prakse trebaće zauzeti zajednički nastup prema naprijed. Proces proširenja EU može ponuditi prateće mjere kako bi se podržala dalja transformacija. Pomoć EU, međutim, ponekad može pružiti poticaj, ali ne može zamijeniti domaći poziv

za promjenu. Takav poziv moraće doći iz različitih dijelova i organizacija BiH društva: zahtijevaće institucionalne napore, ali i ključnu kritičku raspravu i djelovanje u akademskoj zajednici kao i doprinos aktivista. Ono što je najvažnije, takav poziv će morati stvoriti određeni kolektiviteta oko kritičke prakse koja materijalizira solidarnost i jednakost za sve.

Damir Arsenijević i Tobias Flessenkemper

Senad Džanović

RODNA DIMENZIJA SIGURNOSTI

Apstrakt

Rodna dimenzija sigurnosti predstavlja kompleks faktora koji utječu na funkcionisanje sigurnosnih sistema širom svijeta. Danas ta dimenzija gubi na značaju i postaje očigledno da sigurnost kao jedan od najtraženijih resursa na svijetu ne poznaje boju, rod, rasu, nacionalnost. Ono što sigurnost poznaje jeste mir, odnosno očuvanje mira. Cilj koji se postavlja je dokazati da u sigurnosti najbitniju, odnosno ključnu ulogu može igrati ona, žena, koja može da je obezbijedi i da je pruži bilo kome u bilo koje vrijeme. U prošlosti to je bilo nezamislivo, a danas predstavlja realnost koja se suočava sa negiranjem i ignorisanjem uključenosti žene u polje sigurnosti.

Praćenjem odnosa društva prema rodnoj dimenziji sigurnosti kroz medije, seminare i predavanja, izveden je sistem dokaza koji potvrđuju da rod nije isključivo muškog roda. Analiza podataka dobijenih od Ministarstva sigurnosti Bosne i Hercegovine i Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine, entitetskih ministarstava također, kao i podataka inostranih ministarstava sigurnosnih sistema i agencija, samo potvrđuje da u sigurnosnom kompleksu pojava rodne dimenzije blijedi i da je sve više pripadnica ženskog spola zaposleno i obavlja sve one poslove koje obavljaju i pripadnici muškog spola.

Ključne riječi: Sigurnost, rod, žena, razlike među spolovima, policija, oružane snage, sigurnosni sistemi, feminizam, diskriminacija, borba, ravnopravnost, mir.

Uvod

Odmah na početku treba gramatičkim pristupom terminu sigurnosti ukazati na to da riječ sigurnost označava pojam u ženskom rodu, jer uz sigurnost može stajati samo lična zamjenica *ta*, kada se misli na to da *ta sigurnost predstavlja problem, ta sigurnost je važna i slično*. Kada se gramatički prikaz stavi u stranu, a orijentirajući se prema zanimanju, poslu u sigurnosti tj. u sigurnosnim sektorima države ili u privatnoj sferi, sigurnost se stavlja (nažalost) u polje zanimanja isključivo muškog roda ili je to stvar prošlosti? Sigurnost je, dakle, u tom kontekstu muški posao u ženskom rodu. Međutim, da li je to zaista tako i da li je moguće graditi sistem sigurnosti, odnosno bilo kakav društveni sistem bez aktivnog učešća žena?

Stoga je jako bitno ukazati na to šta rod sam po sebi označava. Rod ne korespondira samo sa biološkim identitetom već je riječ prije svega i o proizvodu socijalizacije, odnosno kulturnoj, političkoj, socijalnoj strukturi maskuliniteta i feminiteta kao identitetu društvenog karaktera. Rod se može posmatrati i kao način struktuiranja odnosa moći, primjerice u porodici gdje je poznato da je glava porodice otac tj. muškarac, ili u religiji gdje je odveć poznato da je isključivo muškarac određen kao vrhovni svećenik, odnosno poglavar. Treba li nastaviti sa ovakvim struktuiranjem dalje u društvu, u sigurnosti? Kojeg je roda sigurnost? Kako rod određuje sigurnost u savremenom dobu?

Rodni odnosi u sigurnosti – historijski aspekt

Kada definiramo sam pojam sigurnosti (Beridan, 2001: 348) kao stepen zaštićenosti ljudi od različitih oblika ugrožavanja, odnosno, zaštitu materijalnih i kulturnih dobara u ličnoj i društvenoj svojini, zaštitu društva i njegovih vrijednosti, cjelokupnu zaštitu države od

svih vidova ugrožavanja ili stepen zaštite na planetarnom, odnosno kosmičkom nivou života uopšte i ljudskog roda u cjelosti, važno je osvrnuti se na prošlost u kojoj je jasno prikazan monopol muškarca nad ženom u pogledu pružanja sigurnosti drugima.

Još u Hamurabijevom zakoniku iz 1780. godine p.n.e. pisalo je da žena nema nikakvih prava a kamoli prava da drži koplje, luk i strijelu, što je tada smatrano nekom vrstom vojnog poziva. Od vremena prvih civilizacija u Mezopotamiji do antičke Grčke, primjetan je isti slučaj gdje je ženama bilo ograničeno svako pravo i smatrane su isključivo određenim za kućanske poslove, a postojanje mitova o Amazonkama ženama ratnicama Herodot je koristio tada kao svoje izvore. Rimsko pravo koje se danas izučava na pravnim fakultetima poznaje određene postulate i pravne institute u kojima se ženama pridaju određena građanska tj. imovinska prava ali još uvijek nema tog fakta za kojim traga tema ovog eseja.

Godine 1429. na evropskom kontinentu se javlja možda i prva žena – ratnica odnosno vojskovođa, a riječ je o Ivanki Orleanskoj ili Jovanki Orleanke, koja se u tom periodu borila rame uz rame sa muškarcima. Tek u Prvom i Drugom svjetskom ratu dolazi do pomaka u uključenosti pripadnica ženskog roda u ratove, odnosno u same sigurnosne centre dešavanja. Prikazivanje historijskih činjenica i utjecaja društva u pogledu rodne dimenzije sigurnosti i svih drugih vidova društvenih aktivnosti, omogućeno je kroz knjigu Carole Pateman *Spolni ugovor* (1988) gdje je prikazana povezanost feminističkih istraživanja rodni odnosa sa ranijom kritikom liberalne teorije društvenog ugovora. Ova autorica je otišla mnogo dalje i dala je pojmu patrijarhata (vlasti muškarca) novi smisao iskazivanjem da slobodni društveni poredak ne može biti ugovorni poredak (Pateman, 1988). Rodni odnosi u tom smislu usmjeravaju bitnost patrijarhata koji je duboko ukorijenjen u savremeno društvo, bez obzira na opće pravo glasa i liberalne institucije koje načelno svima priznaju jednaka prava. Može se reći da su političke reforme omogućile ženama jednake mogućnosti, ali patrijarhat još uvijek postoji (Pateman, 1988: 221).

Spolni je ugovor potisnuta dimenzija teorije ugovora. Društveni ugovor pretpostavlja spolni ugovor, a građanska sloboda patrijarhalno pravo (Pateman, 1988: 11). U modernom građanskom društvu se svi muškarci smatraju dovoljno dobrima da budu gospodari ženama; građanska sloboda ovisi o patrijarhalnom pravu. Žene moraju biti slobodne kao žene, a ne da budu poput muškaraca. (Pateman, 1988: 224).

U tom kontekstu treba istaći da je pravo žena da učestvuju u društvenim aktivnostima, pa i na polju sigurnosti, bilo osporavano i ograničavano više nego bilo koja druga prava. Zbog čega? Najviše zbog toga što muškarci kao pripadnici jačeg, ali ne uvijek pametnijeg spola, nisu bili spremni iskazati ravnopravnost sa ženama, zbog toga što su na zaključcima o fiziološkoj nejednakosti gradili principe prema kojima jedna žena nikad neće postati vojnik ili policajac¹, jer se smatra nedovoljno jakom, izdržljivom, sposobnom. Žene danas nisu dovoljno zastupljene u sigurnosnim sektorima (Atlantska inicijativa, 2011) zbog, i dalje prisutnog, straha među muškarcima koji ne mogu da podnesu da im žena izdaje naredbe ili da rade za ženu. O tome ne postoje nikakvi podaci niti izvori koji to potvrđuju. Međutim, to potvrđuje svijest ljudi, odnosno mentalitet koji može podnijeti naredbu isključivo od muškarca. Ta činjenica ipak ne može utjecati na to da žene zaista mogu i trebaju biti u sigurnosnim sistemima jednako zastupljene kao muškarci, pogotovo u onim tijelima koja su ključna i odnose se na donošenje bitnih odluka. Žene su svojim radom i trudom uspjele dokazati na svim poljima a ne samo na polju sigurnosti da su spretne, sposobne i spremne da se suoče sa svim onim situacijama sa kojima se suočavaju i njihove muške kolege. To potvrđuje poražavajuća činjenica da je u jednom od kontingenata upućenih u vojnu misiju ISAF² u Afganistanu raspoređeno samo 1,32% žena pripadnica Oružanih snaga (Atlantska inicijativa, 2011). To pokazuje veoma nisku zastupljenost žena u tom sektoru sigurnosti, ali opet pokazuje da žena može vršiti misije

1 Žena – vojnik, žena – policajac, vojnkinja, policajka, borkinja.

2 ISAF - International Security Assistance Force.

i obavljati zadatke vojne prirode u Afganistanu, što dalje implicira na to da je žena spremna, sposobna, hrabra, odvažna, jaka, da ratuje na jednom od najžešćih bojišta trenutno u svijetu. To treba da se iskoristi kako bi se svi stereotipi sveli na zanemarive parametre.

Žene u vojnim i policijskim snagama Bosne i Hercegovine

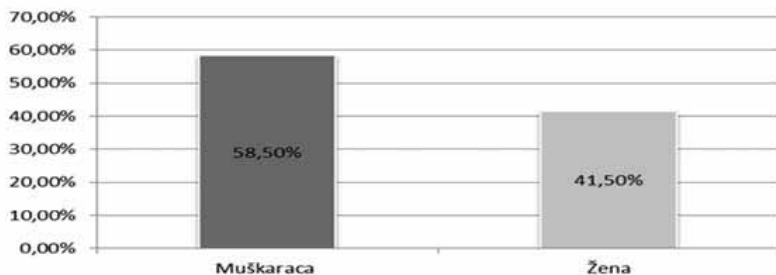
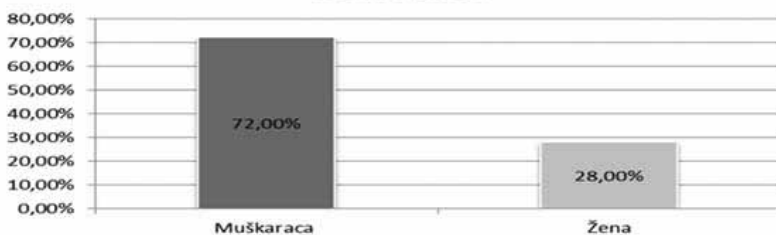
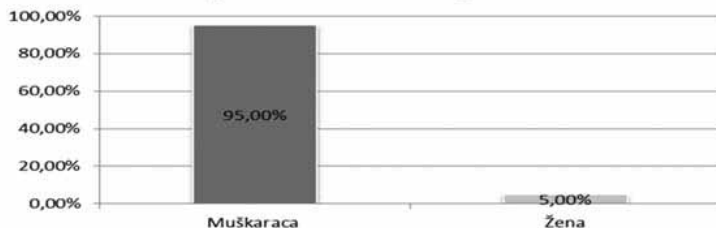
Zastupljenost, odnosno uloga žene u vojnim i policijskim snagama kao osnovnim faktorima sigurnosti u Bosni i Hercegovini, biće prvo prikazana kroz Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine, koje je započelo proces uvođenja principa i stavova ravnopravnosti spolova kao i osiguranja praktične primjene principa ravnopravnosti spolova u okviru rada samog Ministarstva. Pravo jednakih mogućnosti za žene i muškarce se poštuje prilikom zapošljavanja uz uključenu primjenu jednakih kriterija pri izboru kandidata odnosno kandidatkinja za radno mjesto. Do 2015. godine zastupljenost pripadnica ženskog spola u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine bi trebala iznositi 10%. Ne smije se izostaviti ni činjenica da od ukupnog broja zaposlenih u Ministarstvu odbrane zastupljenost žena iznosi 41,5% i to:

zamjenica ministra odbrane – 1	stručna savjetnica – 18
šefica odsjeka – 2	viša stručna saradnica – 18
šefica ureda – 1	stručna saradnica – 4
savjetnica – 2	zaposlenica – 57

Od civilnih lica zaposlenih u Oružanim snagama, 28% čine pripadnice ženske populacije, dok 5% od ukupnog broja pripadnika

Oružanih snaga čine žene. Pripadnice Oružanih snaga Bosne i Hercegovine po činovima čine :

Brigadir 1 ili 1%	Zastavnik II klase 9 ili 3%
Pukovnik 4 ili 2%	Stariji vodnik I klase 28 ili 3%
Major 11 ili 3%	Stariji vodnik II klase 39 ili 4%
Kapetan 23 ili 4%	Vodnik 38 ili 7%
Poručnik 6 ili 2%	Kaplar 63 ili 2%
Potporučnik 10 ili 5%	Vojnik I klase 44 ili 4%
Zastavnik I klase 15 ili 5%	Vojnik II klase 42 ili 5%

Ministarstvo odbrane BiH**Oružane snage Bosne i Hercegovine -
civilna lica****Oružane snage Bosne i Hercegovine -
profesionalni vojnici**

Što se tiče zastupljenosti žena i njihove uloge u policijskim snagama u Bosni i Hercegovini na državnom nivou, odnosno u Ministarstvu sigurnosti Bosne i Hercegovine, 48,73% čine žene, dok kao rukovoditelji žene čine 26,47%. U Državnoj agenciji za istrage i zaštitu kao policijske agencije unutar Ministarstva sigurnosti zaposleno je 14% žena, a na mjestu rukovoditeljica je zaposleno svega 0,53%. U Graničnoj policiji Bosne i Hercegovine radi 11% žena a na rukovodećim pozicijama se nalazi 0,19%. Služba za poslove sa strancima upošljava 34,83% žena, a rukovodi 2,25% žena u pomenutoj službi.

U pogledu entitetskih policijskih snaga, u prvom slučaju Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske, podaci iz 2009. godine govore o ukupnom broju zaposlenih koji iznosi 7007,

od kojih je 20,87 % ili 1463 žena a rukovoditeljice čine 6,5 % odnosno 95 žena rukovodi određenim odjelima unutar Ministarstva. Po činovima je u Ministarstvu zastupljen sljedeći broj žena:

- Glavni inspektor – 1
- Samostalni inspektor – 2
- Viši inspektor – 14
- Inspektor – 55
- Mlađi inspektor – 95
- Narednik – 3
- Viši policajac – 61
- Policajac – 105

U slučaju, odnosno prema podacima iz 2009. godine koji se tiču Ministarstva unutrašnjih poslova Federacije Bosne i Hercegovine, odnosno Federalne uprave policije, zastupljeno je od ukupno 507 policijskih službenika 40 ili 7,89 % pripadnica ženskog spola, a sama zastupljenost žena, prema činovima u Federalnoj upravi policije je:

- samostalni inspektor: od ukupno 23, dva ili 8,70 % su ženskog spola;

- viši inspektor: od ukupno 30, jedan ili 3,33 % je ženskog spola;
- inspektor: od ukupno 45, devet ili 20 % ih je ženskog spola;
- mlađi inspektor: od ukupno 64, jedan ili 1,56 % je ženskog spola;
- stariji narednik: od ukupno 80, jedan ili 1,25 % je ženskog spola;
- stariji policajac: od ukupno 160, 24 ili 15 % je ženskog spola i
- policajac: od ukupno devet, dva ili 22,22 % su ženskog spola.³

Pripadnice Oružanih snaga i policijskih snaga Bosne i Hercegovine u mirovnim misijama

U mirovnim misijama najčešće učestvuju pripadnici oružanih snaga jedne države, odnosno vojnici koji se šalju kao podrška misijama mira. Vojnici tj. pripadnici Oružanih snaga Bosne i Hercegovine su učestvovali i učestvuju u mirovnim misijama, ali je važno spomenuti da su i žene, odnosno pripadnice Oružanih snaga također prisutne u misijama podrške miru u Etiopiji tj. Eritreji i Iraku. Prema Akcionom planu za implementaciju UNSCR 1325 u Bosni i Hercegovini, preciznije u trećem poglavlju plana, od 2000. godine pripadnice Oružanih snaga su učestvovala u sljedećim mirovnim misijama Ujedinjenih nacija:

- Jedinica UN – Etiopija-Eritreja -/1,
- Jedinica za uništavanje neeksplozivnih i ubojitih sredstava – Irak 292/4 1,35% žena,

3 Preuzeto iz Izvješćaja o implementaciji Akcionog plana o provedbi UNSCR-a 1325 Žene, mir i sigurnost u BiH za 2011. godinu Agencije za ravnopravnost spolova BiH.

- Jedinica za obezbjeđenje – Irak – 45/3; 6,25% žena.

U mirovnim misijama Ujedinjenih nacija, a u sklopu policijskih snaga od 2000. godine u Liberiji, na Kipru, u Sudanu, na Haitiju, u Istočnom Timoru učestvovao je 101 policijski službenik Bosne i Hercegovine, od čega je bilo zastupljeno 13 pripadnica ženskog spola tj. 12,87% a trenutno je raspoređeno 19 bosanskohercegovačkih policijskih službenika, od čega su 3 pripadnice ženskog spola ili 15,79%, dok je zastupljenost žena u kontingentu u Liberiji iznosio 0%, a u Sudanu 33,33% i na Kipru 50,00% učešća žena u kontingentu Oružanih snaga.

Bosna i Hercegovina, odnosno bosanskohercegovačko društvo još uvijek nije na istom nivou zastupljenosti ženske populacije u sigurnosnim sektorima, ali je očigledna potreba, a u skorije vrijeme i obaveza da se ti standardi povećaju. Bosanskohercegovačko društvo zaista teži ka tom davanju jednakih mogućnosti pripadnicama ženskog spola da sudjeluju na polju sigurnosti zajedno sa svojim muškim kolegama, samo je potreban jači stimulans društva i jasan uvid da žena u sigurnosti, ne samo da je obavezna da učestvuje, nego je i neophodna.

Morfologija i razlike među spolovima

U čemu se ogledaju razlike među muškarcima i ženama? Da li te razlike mogu bitno utjecati na njihovo obavljanje poslova i vršenje dužnosti? Razlike koje su očigledne ne trebaju i ne smiju utjecati na pružanje osjećaja sigurnosti koji treba da obezbijedi žena ili muškarac. Nezanemarive morfološke razlike pružaju uvid u očite razlike koje znaju biti od presudnog karaktera, pa ih ne bi smjelo izbjegavati ili činiti neutralnim, već ih bolje razumjeti i poštovati. Značajne spolne razlike se mjere preko testova koji imaju zadatak

ispitati različite kognitivne sposobnosti, poput perceptivne brzine, računanja, matematičkog rezoniranja, vizualizacije, određivanja lokacije objekata u prostoru, verbalne fluentnosti, rotacije objekata u prostoru, fine motorne koordinacije. Rezultati tih testova ukazuju na glavne spolne razlike u kognitivnom funkcioniranju koje se očituje kroz razlike u pojedinim intelektualnim sposobnostima, a ne kroz razlike u inteligenciji općenito, tako da je ispravno reći kako je predviđanje nečijeg rezultata na određenom testu samo na osnovi spola, nepouzđano. Kimura (2002) ističe sljedeće razlike koje obuhvataju:

1. *Specijalne (prostorne) sposobnosti – vizuospecijalna kognicija*
2. *Matematičke sposobnosti*
3. *Verbalne sposobnosti*
4. *Perceptivne sposobnosti*
5. *Motorne vještine*

Što se više analizira rod sigurnosti, to postaje jasnije da je sigurnost predodređena da njome upravlja žena. Zbog svoje razboritosti, smjelosti, hrabrosti, smirenosti, neagresivnosti, pa i pameti; žena će bar dva puta više razmisliti o onome o čemu muškarac neće ni misliti već će samo uraditi bez obzira na posljedice. Žene su uspješno dokazale da se mogu nositi sa svim preprekama i poteškoćama sa kojima se susreće i muškarac i to ne samo na području sigurnosti već i na polju svih ostalih društvenih aktivnosti.

Žene u vojnoj uniformi

Identifikovanje razlika između muškarca i žene neće doprinjeti ničemu drugom osim prihvatanju tih razlika. To prihvatanje može voditi kompromisu u kojem će se pripadnici oba spola složiti; i

muškarci i žene mogu pružati osjećaj sigurnosti, to jeste pružiti bezbjednost svako na svoj način. Kad bi se negiralo ili odbijalo priznati bitnost sigurnosti samo na osnovu toga ko pruža sigurnost, žena ili muškarac, tada bismo se suočili sa problemom stereotipa koji će nanijeti mnogo štete i društvu i sektoru sigurnosti. Kako doprinjeti, odnosno približiti stavove kompromisu? To je vrlo lako.

Kao što je već rečeno, nije problem priznati da muškarci i žene jesu različiti, ne mogu biti isti sa fiziološke strane ni u kom slučaju, ali od te činjenice ne treba stvarati predrasude. U skorije vrijeme je sve više učestalo da vojna praksa u oružanim snagama neke države simbolizira status žene, gotovo ravnopravne s muškim kolegama, u procesima donošenja svih odluka, vođenja strategija i taktike bitaka, operacija, te niza drugih bitnih procesa. Rod ne bi u tom smislu trebao predstavljati kriterij za selekciju, napredovanje, otpuštanje s posla, (diskriminacija), već kriteriji moraju biti osobine (odlike, prednosti, slabosti i drugo). Zašto? Zato što pojedinačne razlike prevazilaze rodne, a važnost ženskog roda u vojnoj struci nadilazi njena egzistencija u odnosu na sve kriterije, odnosno osobine u potpunosti. Vanjska sigurnost kojom se bave pripadnice oružanih snaga, vojske⁴, pronalaze svoje mjesto u Organizaciji NATO saveza u kojoj se nalaze oružane snage država članica, i vojnkinje, odnosno oficirke i podoficirke uspješno ukazuju na bitnost oblasti u kojoj je prioritet uloga žene u istim tim oružanim snagama.

Značaj tog segmenta sigurnosti u pogledu NATO saveza doprinjeo je da se u Kopenhagenu 1961. godine održi prva NATO konferencija žena, viših oficira savezničkih snaga, gdje je ukazano na probleme statusa, organizacije, razvoja karijere, zapošljavanja žena u oružanim snagama ove organizacije. Odbor za žene u NATO snagama⁵ nastaje 1976. godine. Na ovaj način uloga ženskog roda u okviru oružanih snaga postaje sve važnija, pa čak i u političko – vojnom miljeu, gdje se najvažniji cilj predstavlja kao promovisanje

4 Vojska je termin iskazan u ženskom rodu, *ta vojska*.

5 CWINF – Committee of Women in the North Atlantic Treaty Organization Forces.

i razvoj najučinkovitijeg angažmana žena u vojnoj uniformi, dok je ono što slijedi imperativ u kojem stoji da žene u uniformi moraju biti apsolutno prihvaćene, profesionalno priznate, poticane i s mogućnošću razvoja, ličnog i profesionalnog, zaštićene jednakim (ravnopravnim) tretmanom. Kao što je na početku pomenuto, status i uloga žene ne samo da se razlikuju u pojedinim nacionalnim oružanim snagama, razlikuju se u vremenskim periodima, ali je ta razlika smanjena jer u novije vrijeme skoro u svim vojskama svijeta raste broj žena, odnosno primjećen je izrazito veliki broj vojnih mjesta na koje se žene raspoređuju. Kao branioci demokratije u tome najviše prednjači vojska SAD-a i Kanade dok je u Izraelu služenje vojnog roka obavezno za žene. Treba istaći da i u onim zemljama u kojima je tradicija podređene uloge žene u društvu dugo vladala, na primjer, u Jordanu, gdje su instruktorice borilačkih vještina u oružanim snagama, podređenost žene nestaje.

Žene u policijskoj uniformi

Postoje mnogobrojni primjeri u kojima se jasno vidi kako je srušena *muška utvrda* zvana policija. Kada se pomene taj termin, policija⁶, svako će automatski pomisliti na grupu naoružanih muškaraca u plavim uniformama, koji su tu da štite i čuvaju red i mir. Naravno, sada je ta slika promjenjena jer je sve više ženski rod zastupljen i u ovom segmentu sigurnosti tj. u segmentu unutarnje sigurnosti. Posao koji je dobro obavljen ne poznaje spol već je bitno da je zadatak uspješno završen, a u tom smislu treba istaći da su žene, iako predrasude čine svoje, pokazale zavidan nivo spretnosti, umijeća, znanja, vještina u rješavanju svih sigurnosnih problema sa kojima se susreće i muški rod.

Daleke, 1910. godine je u Sjedinjenim Američkim Državama,

6 Policija je još jedan termin koji se izražava u ženskom rodu, *ta policija*.

tačnije u Los Angelesu imenovana prva policijska službenica Alice Stebbins Wells, koja je do tada obavljala posao socijalne radnice. Nakon toga je nastavila promoviranje uključivanja više žena u policijske odrede. Šest godina kasnije, u trideset gradova u Sjedinjenim Američkim Državama zaposlene su žene u gradskim policijskim jedinicama. Ova žena je zagovarala ideju kako su žene u policiji posebno korisne za preventivne aktivnosti i rad s maloljetnicima kao i rad sa počiniteljicama krivičnih djela. Također je bitan događaj iz 1973. Godine, kada je policija Washingtona u patrolni rad uključila i pripadnice ženskog roda, čime je trebalo procijeniti njihovu efikasnost. Ono što je utvrđeno je da poslove patroliranja pripadnice ženskog spola jednako dobro obavljaju kao i muškarci i da se primjećuju jednaki rezultati u razrješavanju i suzbijanju nasilja kod građana. Javnost, odnosno građanstvo je izražavalo podjednako poštovanje prema oba spola, a moglo se primjetiti i isticanje žena u intervencijama povodom porodičnih svađa na osnovu čega je smatrano da su žene ugodnije i stručnije. Studije i istraživanja koja su uslijedila deceniju kasnije su potvrdile da žene u policiji rade jednako dobro kao i muškarci kao i to da više žena vodi do veće profesionalizacije policije.

Žene u sektoru sigurnosti – društveni aspekt

Kada je riječ o društvu u kojem živimo, bilo da se radi o jednom, drugom entitetu ili distriktu, ženama su svakako ograničena određena prava, odnosno nisu jednako ni ravnopravno zastupljena u odnosu na svoje muške kolege zaposlene u sigurnosnim sektorima države, entiteta, distrikta, kantona, općina i tako dalje. No, krenimo od te činjenice da u bosanskohercegovačkom društvu žene čine više od 50% populacije. To jasno govori da postoji, ne samo potreba, već obaveza za uključivanjem što većeg broja žena u policijskim

službama. Vrativši se na biološki, odnosno fiziološki segment uviđaje se izražen kapacitet žena, odnosno pripadnice ženskog spola mogu razne sigurnosne informacije, odbrambene principe i svoje stavove modificirati u kvalitetniju i stabilniju odluku, što se u demokratskim sustavima kojima bosanskohercegovačko društvo teži, odavno koristi jer ima svoje mnogobrojne prednosti. Te prednosti (Jagić, 2008) su statistički pokazale, odnosno dokazale da veća prisutnost i uključenost žena u nekom poslu, bilo da se radi o policiji ili vojsci znači apsolutno i veću kvalitetu posla. Kako je bitan segment društva ekonomija onda će se ukazati i na ekonomsku održivost zbog koje je stavljeno na snagu i pravno i društveno veće angažiranje i uključivanje žena u posao policije ili vojske.

Medicinski je dokazano da žena može istovremeno raditi više stvari jednako kvalitetno kao muškarac koji je skoncentrisan samo na jednu oblast svog djelovanja (Kimura, 2002). Jako je važno ne izostaviti i tu činjenicu da je granica fizičke boli kod žena mnogo veća nego kod muškarca pa je razumljivo zašto su, na primjer, u Rusiji tjelohraniteljice ne samo popularnije već i traženije, odnosno žene su traženije kao lične zaštitarke nego dadilje i tome slično.

Pripadnice ženskog roda su na polju sigurnosti, bilo vanjske ili unutarnje, dokazale, kao što je već nekoliko puta spomenuto, da se mogu jednako nositi sa problemima pa čak ih i bolje i lakše prevazići u odnosu na muškarce. Tako je sasvim ispravno reći da veći procenat žena u policiji značajno povećava ukupnu profesionalnost i efikasnost policije, a da su građani ili opća javnost, značajno zadovoljniji komunikacijom i suradnjom s policijom kada tu policiju predstavlja službenica policije.

Jedan od glavnih zadataka policije je prikupljanje podataka, a osobine koje posjeduje policajka, poput smirenosti, strpljivosti, razumjevanja, samo potvrđuju da je komunikacija lakša, otvorenija na onim mjestima i u onim situacijama u kojima je veća prisutnost žena, zbog čega javno mnijenje u policajke ima veće povjerenje, što rezultira slobodnijim otkrivanjem informacija. Ta činjenica isključivo iskazuje čisto logičnu potrebu i zdravorazumsku obavezu za

jednakom zastupljenošću žena u policiji u istoj mjeri u kojoj je zastupljena u društvu.

Feminističke studije sigurnosti

Feminizam kao pokret, skup ideologija koji označava borbu za prava žena, odnosno borbu za izjednačavanjem prava žena s pravima muškaraca ima *izrazito glasan* i nadasve jasan stav u pogledu poimanja roda sigurnosti. Bitne odrednice feminističkih struktura značajnih za davanje odgovora na pitanje iz samog uvoda uglavnom se preklapaju sa do sada iznesenim stavovima kako su žene na svim poljima, iako nejednako zastupljene, svakako istom mjerom ili bar slično mogu izaći na kraj sa problemima bilo koje vrste sa kojima se susreću i njihove muške kolege. Feministička su stajališta da žene prakticiraju različit sistem vrijednosti i da se ponašaju uviđajnije, uvijek spremne za suradnju, favoriziraju holistički pristup epistemološke kritike, odnosno, više su zainteresirane za identifikovanje alternativnih sigurnosnih sistema, prije nego za proučavanje, odnosno kontrolu i korištenje naoružanja. Ukratko rečeno, odnosno ponovljeno, žene su miroljubivije od muškaraca.

Kako iskoristiti takav pristup u sigurnosti? Žene će prije koristiti kognitivni pristup, odnosno više će razmišljati o svojim postupcima prije nego ih učini od muškarca. Koncept maskuliniteta predodređuje muškarca kao zaštitnika, šefa patrijahalne porodice, hrabrog, heroja. Kontrast tome je žena koja je *divna i mirna duša* koja je tu samo da pruža emotivnu podršku hrabrom ratniku – muškarcu. Na taj način se rod prema feminizmu posmatra, ne kao biološki identitet već kao društveni tj. socijalni. U tom smislu se izdvaja i kristalizira misao da je država tu da pruži i garantira sigurnost svim svojim građanima, ali rodna razlika stvara problem jer se postavlja pitanje smiju li žene biti te koje će pružati tu istu sigurnost zajedno

sa svojim muškim kolegama? Jedan veliki *mainstream* globalne politike je doprinjeo pridavanju ogromne pažnje rodnim dimenzijama u smjeru sigurnosti i vodi se mnogo računo o tome. Kada se postavi pitanje kako rod određuje sigurnost, prije svega međunarodnu pa i svaku drugu, ističe se činjenica da rod ne određuje sigurnost jer je ona već određena tj. zagarantirana. Sigurnost ne pita za rod, ni miris, ni boju, ni rasu, već je pitanje da li je sigurnost ostvariva u svom najvišem mogućem stepenu jer je opšte poznato da ne postoji apsolutna sigurnost, odnosno potpuna bezbjednost.

U odsustvu sigurnosti, tokom rata, loša strana takve vrste konflikta može bez ikakvih problema izvući ono najgore, i kod pripadnica ženske populacije koje u ratu obnašaju funkcije vojnkinje, kuharice, domaćice, medicinske sestre a nekada sve to istovremeno. U tom ratu žene, kao i muškarci, mogu biti i žrtve, ali i aktivne učesnice istog. Žene, kao i muškarci, mogu počiniti zločine u ratu, pa čak i protiv drugih žena, a svakako su u historiji prikazivane kao vješte špijunke, tajne agentice ili slično. U tom kontekstu može se prepoznati i stav da ako žene mogu učiniti isto što i muškarci u ratu, odnosno da pružaju nesigurnost, da učestvuju u ratu, onda mogu slobodno i pružati sigurnost i biti jednako zastupljene u domeni sigurnosti kao i muškarci.

Pokazatelji uključenosti žena u sektor sigurnosti

Do decembra 2009. godine sprovedeno je jedno istraživanje od strane Asocijacije šefova policija Jugoistočne Evrope u 8 ministarstava unutarnjih poslova država, Albaniji, Bugarskoj, Crnoj Gori, Hrvatskoj, Makedoniji, Srbiji, Bosni i Hercegovini, odnosno u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj. Samo

istraživanje je pokazalo trenutnu situaciju i položaj policijskih službenica u policijskim organizacijama u regiji u tom vremenskom periodu, tj. definisana su područja za suradnju i doneseno je 16 preporuka za unapređivanje položaja žena u policiji. U istraživanju je učestvovalo malo manje od 4000 ispitanika koje su činili i žene i muškarci, rukovoditeljice i nerukovoditeljice. Dalje, istraživanje je sprovedeno anketiranjem sa 4 upitnika međusobno uporediva po svom obrascu. Rezultati istraživanja su pokazali stajalište ispitanika u kom se jasno iskazuje djelotvornost žena na poslovima i zadacima koji zahtjevaju komunikativnost, analitičnost, pedantnost, empatiju, dok su pripadnici muškog roda uspješniji prilikom obavljanja onih zadataka i poslova koji zahtjevaju upotrebu fizičke snage, sredstava prisile, osiguranje javnih skupova visokog rizika, hvatanje počinitelja kaznenih djela koji pružaju otpor.

Pripadnice ženskog roda su kao motiv ulaska u policijske redove navodile zanimljivost i dinamičnost posla, altruizam tj. želju da pomognu drugima i svakako sigurno zaposlenje. Istraživanje koje je sprovedeno ukazuje na prednost žena koje u više od 54% imaju višu, odnosno visoku stručnu spremu nerukovodećeg kadra za razliku od muškaraca koji posjeduju nešto više od 49%. Ova studija je dokazala da prisustvo pripadnica ženskog roda u policiji ili vojsci nije samo pitanje elementarnih ljudskih prava već je riječ i o novom kvalitetu koji žena donosi svojim uključenjem u policijskim ili oružanim snagama, također, ova studija je kredibilna jer odražava stavove i politike 8 ministarstava unutarnjih poslova država Jugoistočne Evrope. Ova studija je potpisana od strane šefova policija 8 država Jugoistočne Evrope. Također je bitno pomenuti i studiju o američkim veteranima ratova u Afganistanu tj. Iraku gdje je dokazano da se vojnkinje jednako dobro nose sa stresom kao i njihove muške kolege. Iz Nacionalnog centra za postraumatski stres veterena u Sjedinjenim Američkim Državama, a po riječima Dawne Vogt (preuzeto sa <http://metro-portal.hr/zene-u-vojsci-jednako-se-dobro-nose-sa-stresom-kao-i-muskarci/59934>, pristupljeno 26.3.2012.), dokazano je da žene poslane u rat jednako reaguju

na borbene traume kao i muškarci te da s obzirom na nepredvidivu taktiku gerile, spriječavanje žena da sudjeluju u kopnenim borbama nema nikakvog smisla.

Žene u policiji – stanje u Bosni i Hercegovini

Policijska misija Evropske unije u Bosni i Hercegovini 2010. godine je u suradnji sa Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine i sa Agencijom za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, predstavila izvještaj pod nazivom *Žene u policiji – stanje u Bosni i Hercegovini*. Izvještaj je pokazao da je ukupan procenat žena među policijskim službenicama u Bosni i Hercegovini svega 6,3% i istaknuto je da žene nisu dovoljno zastupljene kao i to da je manje žena među višim činovima. Taj podatak podstaknut je činjenicom da ni među 7 glavnih generalnih inspektora ni među 14 generalnih inspektora nema pripadnica ženskog roda. Za Bosnu i Hercegovinu su zaista poražavajući podaci da je od 105 glavnih inspektora samo 1 žena a od 310 samostalnih inspektora 6 pripada ženskom rodu, dok je od 742 viša inspektora samo 41 žena, i idući dalje dolazi se do podataka koji govore da su od 911 inspektora 104 žene i da od 1556 mlađih inspektora žene čine 186.

Kada se govori o rodnim odnosima u sigurnosti, prije svega u Bosni i Hercegovini, i o rodnoj ravnopravnosti u sigurnosnim sektorima, izvještaj EUPM – a jasno stavlja do znanja da u Bosni i Hercegovini ta ideja još nije zaživjela. Nažalost, to je činjenica; iako je poražavajuća ne znači da se treba prestati boriti protiv toga. To što je niska kvota procenutalne ili bilo koje druge zastupljenosti žena u sigurnosti, odnosno u policiji to samo treba biti motivacija da se taj broj poveća i zbog pokazatelja rodne ravnopravnosti i zbog povećanja profesionalnosti na poslu. Međutim, kada bismo se vratili na početak, i vidjeli da društvo čini više od 52 % ženske populacije i

u usporedbi sa ovim poražavajućim i krajnje ponižavajućim podacima, jasno je da Bosna i Hercegovina sporo napreduje ili stagnira po pitanju uključivanja žena u policijske snage. Tim problemom se trenutno bave Agencija za ravnopravnost spolova, nadležne entitetske odnosno državne institucije, policijske akademije ne bi li se povećao broj žena u policiji. Šef EUPM – a, komesar Stefan Feller kazao je da više žena treba da nađe mjesto u policiji ukazujući na zaista poražavajuće podatke od samo 6,3 % žena u policiji u BiH (preuzeto sa http://ceppei.ba/bos/index.php?option=com_content&view=article&id=3479&Itemid=72 pristupljeno 27.3.2012).

Da li je utjeha to što i širom Evrope pa i u samom EUPM – u ima samo 15% žena službenica u policiji ili Bosna i Hercegovina treba da bude svijetli primjer, ako ne u Evropi, onda bar u regiji, sa većim brojem zaposlenih žena u policijskim snagama? U ovom slučaju Bosna i Hercegovina treba da bude pravi primjer i pokazatelj da rodne dimenzije sigurnosti ne igraju tako bitnu ulogu kao u regionu i da žena može učestvovati u izgradnji sigurnosnog sistema u Bosni i Hercegovini.

Rod i sigurnost danas

Rod i sigurnost su termini koji svojim značenjem izazivaju beskrajsne političke i društvene kontroverze, a dovođenje istih u vezu neizbježno pojačava njihovo značenje. Sigurnost kao što je već poznato, se shvata na mnogo različitih načina, što se može razotkriti u okvirima rodne dimenzije. Ali ni ta dimenzija nema svoju nepromjenjivost. Historijske činjenice govore o tome kako je osiguranje nacionalne sigurnosti bilo i još uvijek je u muškoj nadležnosti i odbrana državne sigurnosti se smatra isključivo muškim poslom. Ono što je smatrano dozvoljenim ženama, odlikovalo se pasivnim učešćem u domeni sigurnosti pa su žene smatrane njegovateljicama

i odgajateljicama djece i mladih. Primjer Čelične dame, premijerke Velike Britanije, Margaret Tačer, pobija tu činjenicu jer je u ovom slučaju riječ o jednoj ženi koja se koristila oponašanjem muškosti ne bi li potvrdila političku lidersku poziciju. Također treba spomenuti kancelarku Njemačke, Angelu Merkel, Hilari Clinton, državnu sekretarku SAD – a i na tim primjerima se stvara jasna slika da su žene uspjele u svom naumu, uspjele su postati neko ko donosi najbitnije i najteže odluke, dokazale su da mogu obavljati *muške* poslove, umjesto dosadašnje prakse da umjesto njih ta dužnost pripada isključivo muškom rodu.

Razlika između *prekrasnih duša* tj. žena i *pravednih ratnika* ili muškaraca nalazi se u centru većine teorija o pojedinačnim ulogama muškarca i žene, i u ratu, i u društvu. (Elashtain, 1995 : 5). Angažman žena u špijunskim misijama, žene kao specijalni agenti, služba u specijalnim obavještajnim jedinicama su tradicionalno smatrani ispravnim a služba u vojsci pogrešnim. Ali jednakost za žene može biti postignuta najprije dobijanjem jednakih mogućnosti u vojsci. Konceptija feminizma se zalaže za okončavanje isključivanja žena iz javne sfere i za postizanje jednake zastupljenosti na visokim položajima u državi kao i za pravo žena da sudjeluju u borbama i ratnim operacijama (Elashtain, 1995). Također se preferira i postizanje promjene dinamike državnog aparata u sigurnosnom pogledu gdje bi se odbacio muški sistem vrijednosti a izvršila određena feminizacija institucija i sukoba.

To bi stavilo mnogo veći i jači akcenat na mir kao krajnji cilj promjene institucija. Iako su žene u današnjem vremenu integrirane u većini državnih institucija, vojska i pitanje učešća u bitkama kao i ostali segmenti sigurnosti ostali su u muškoj domeni (Enloe, 1990). To pitanje se rješava na način kojim su osnivanjem ženskog pokreta rasli zahtjevi za uključivanje žena u vojsku sve do borbe za pravo sudjelovanja u borbama. To sudjelovanje u borbama bi trebalo unaprijediti položaj žena uopšteno. U tom kontekstu najbolje i najviše se ističe Nacionalna organizacija za žene osnovana 1966. godine u Sjedinjenim Američkim Državama koja promovira učešće žena u

javnoj sferi a jedan od ciljeva ove organizacije je zastupanje prava na borbu, odnosno na učešće žena u ratu. Povezanost muškarca, države i rata može se prekinuti samo pokazivanjem sposobnosti žena za vojnu službu, odnosno iskazivanjem uspjeha i discipline koja se zahtjeva kako od žene tako i od muškarca. Tada će žene koje su oduvijek smatrane *slabijim*, odnosno *ljepšim* spolom prestati biti građanke drugog reda koje zavise o muškarcima kao zaštitnicima. Biologija je također ključna za sigurnost države, a u tom pogledu žene imaju drugačiji odnos prema državnoj politici. Rađanje za državu odnosno sovjetski primjer⁷, govori o značaju žena za sigurnost, pa i za državu cjelokupno, jer koga će muškarci štiti ako žene prestanu rađati djecu i kada ne bude populacije za odbraniti? U tom smislu žene su možda i najbitniji segment sigurnosti u svakom pogledu, jer *stvaraju material koji treba zaštititi*.

Jednostavno rečeno, žene su za život, ženska biologija se odriče muškog militarizma. Naglašena miroljubivost žena iskazuje zalaganje za mirovne kampove koji ne vode svijet na rub rata, kao što to čini gomilanje oružja i trka u naoružanju. Ali tradicionalna literatura koja piše o sigurnosti smatra žene braniteljicama mira, i pospješila je uključenost istih u niz moćnih nacionalnih i međunarodnih pokreta koji promoviraju mir i razoružanje.

Zaključak

Ono što svjedoči i što se pojavljuje u literaturi izvršilo je previše utjecaja na sigurnost po pitanju roda i rodni dimenzija, štaviše, pitanje roda je ignorisano. Žene kao kategorija su ignorisane i smatrane nesposobnim za vojsku, neprikladnim za lidersku poziciju a

⁷ Nakon Drugog svjetskog rata, najviše stanovnika je stradalo u SSSR – u, pa je vlast SSSR potencirala rađanje djece čak i u vanbračnim zajednicama ne bi li se nadoknadio broj izgubljenog stanovništva.

nekad i nedostižnim za građanska prava. Tako su muškarci priznani kao ratnici, slavljene kao heroji, a žene zaboravljane i opisivane kao pasivne učesnice u sigurnosnim dimenzijama. Međutim, ono što donosi nova literatura i njeno najznačajnije obilježje sigurno je da rod predstavlja modul otkrivanja sigurnosnih problema koji nam omogućuje da vidimo da je rod kao kategorija društvena konstrukcija, to jest, način na koji muškarci i žene reaguju može biti rezultat razlike u spolu, ali može biti i rezultat okolnosti.

Rod u svim svojim modelima, oblicima, složenostima, utječe na mnoge stvari osim na sigurnost. Sigurnost ovisi o mnogobrojnim stvarima i faktorima ali definitivno ne o rodu. Ali bez priznavanja uloge jednog dobijamo rezultat slabljenja oba pojma. Ono što se *provlačilo* kroz cijeli esej je davanje mogućnosti ženskom rodu da se dokaže kao ravnopravan partner u obezbjeđivanju sigurnosti zajedno sa muškim kolegom. I zaista, žene mogu pružiti sigurnost kao jedan od najzahtjevnijih resursa na planeti danas u istoj mjeri kao i muškarci.

Tradicionalni, konzervativni stavovi sadržani u literaturama istog karaktera sve više popuštaju i postaje jasno da sigurnost ne priznaje rod kao determinantu, sigurnost ne poznaje rodnu dimenziju, sigurnost ustvari zahtjeva da bude pružena svima, jednako, sigurnost zahtjeva mogućnost da je obezbjedi bilo ko, nebitno je li riječ o muškarcu ili ženi. Različitost žene i muškarca u pogledu sigurnosti, a u vezi sa rodom, je očigledna jer maskulinitet determinira agresija, fizička snaga, nadmoć, sila, utrka u naoružanju, rat, a feminitet je obilježen miroljubivošću, kognitivnim odnosno promišljenim postupcima, smirenošću i odmjerenošću, težnji miru. U tom kontekstu moguće je, pa i ispravno reći, da je sigurnost ženskog roda, odnosno da za razliku od muškog koji za temelj sigurnosti preferira stanje rata, nasilja i agresije, ženski rod u dimenziji sigurnosti favorizira stanje mira kao temelj sigurnosti, čime žena svojom miroljubivošću pokorava sve segmente društva, pa i sigurnosti.

Literatura

- Beridan I., Tomić, I., Kreso, M. (2001) *Leksikon sigurnosti*. Sarajevo: DE
- Buzan, B. & Hansen, L. (2009). *The Evolution of International Security Studies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buzan, B. & Wæver, O. (2003). *Regions and Powers The Structure of International Security* Cambridge: Cambridge University Press.
- Elshtain, J. (1995) *Žene i rat*. Chicago: University Of Chicago Press.
- Enloe, C. (2000). *Maneuvers: The International Politics of Militarizing Women's Lives*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Enloe, C. (1990) *Policija, vojska i etnicitet*. Zagreb: Globus.
- Enloe, C. (1989). *Bananas, bases and beaches: Making of feminist sense of international politics*. London: Pinter
- Kimura, D. (2002). *Human sex differences in cognition: Fact, not predictament. Sexualities, evolution and gender*. Simon Fraser University: BC, Canada.
- Pateman, C. (1988) *The Sexual Contract*. Stanford: Polity Press, Stanford University Press.<http://www.amazon.com/The-Sexual-Contract-Carole-Pateman/dp/0804714770>
- Stens, J. (1998). *Gender and international relations*. Cambridge: Cambridge Polity Press
- Tickner, A. (1992). *Gender in international relations*. New York: Columbia University Press
- Van Crevald, M. (2001). *Men, women and war*. London, Cassel and Co.
- Williams, P. (2008). *Security studies: an introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Young, J. (1997). *Peasant Revolution in Ethiopia: The Tigray People's Liberation Front 1975–1991*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Yuval-Davis, N. (1997). *Gender and Nation*. London: SAGE.
- Jagić, M. i Jagić D. (2008). *Uloga žene u vojnoj službi (stvarnost ili imaginacija)*. Zagreb: Školska knjiga.
- Izveštaj Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Hrvatske, (2011). *Žene u policiji*. Zagreb: Ministarstvo unutrašnjih poslova
- Udruženje šefova policije jugoistočne Evrope – SEPCA, (2010). *Uspostavljanje mreže žena policajaca Jugoslovene Evrope - Rezultati istraživanja*, Beograd, Publikum
- Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga, (2011). *Rod i reforma sektora sigurnosti u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo. A dizajn d.o.o.
- Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 u BiH, Uvod i analiza stanja (25.3.2012). Sarajevo: Agencija za ravnopravnost spolova BiH. Postavljeno 28.11.2011. http://www.1325.arsbih.gov.ba/?page_id=6
- Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 u BiH, Cilj 2: Žene u vojnim i policijskim snagama, Aktivnosti Ministarstva odbrane BiH (25.3.2012). Sarajevo: Agencija za ravnopravnost spolova BiH. Postavljeno 28.11.2011. http://www.1325.arsbih.gov.ba/?page_id=111
- Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 u BiH (25.5.2012). Sarajevo: Agencija za ravnopravnost spolova BiH, Cilj 3: Žene u mirovnim misijama Učešće žena u mirovnim misijama. Postavljeno 28.11.2011. http://www.1325.arsbih.gov.ba/?page_id=113
- Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 u BiH, Rezolucija 1325 (2000). (25.3.2012). Sarajevo: Agencija za ravnopravnost spolova BiH. Postavljeno 28.11.2011. http://www.1325.arsbih.gov.ba/?page_id=265
- Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 u BiH, Žene u policiji – stanje u BiH. (25.3.2012). Sarajevo: Agencija za ravnopravnost spolova BiH, Postavljeno 28.11.2011. <http://www.1325.arsbih.gov.ba/?p=388>

- Centar za podršku i promociju evropskih integracija, Žene u policiji-stanje u BiH. (26.3.2012). Sarajevo: SERDA. Postavljeno 24.6.2010. http://ceppei.ba/bos/index.php?option=com_content&view=article&id=3479:ene-u-policiji-stanje-u-bih&catid=38:aktuelnosti&Itemid=72
- DW. Položaj žene u policiji u BiH. (26.3.2012). Deutsche Welle. Postavljeno 2.12.2010. <http://www.dw.de/dw/article/0,,6288521,00.html>
- European Union Police Mission in Bosnia and Herzegovina. (27.3.2012.). Sarajevo: OBN. Postavljeno 8.2.2011. Izvještaj “Žene u policiji – situacija u Bosni i Hercegovini” <http://www.eupm.org/Women%20in%20Police.aspx>
- ZAŠTITA - časopis za zaštitu i sigurnost osoba i imovine, Žene u plavom - novi duh policije. (26.3.2012). Zagreb: Novena. Postavljeno 2009. <http://zastita.info/hr/clanak/2009/11/zene-u-plavom-novi-duh-policije,109,3641.html>
- Metro portal. Borbene traume. (27.3.2012). Zagreb: Origami. Postavljeno 25.6.2011. <http://metro-portal.hr/zene-u-vojsci-jednako-se-dobro-nose-sa-stresom-kao-i-muskarci/59934>
- UN Women. Gender Issues / Women, War & Peace. (28.3.2012). New York: UN Women Headquarters Postavljeno 2000. www.womenwarpeace.org

Vesna Jarić

**KOJEG JE RODA BEZBEDNOST? -
FEMINISTIČKO PROMIŠLJANJE
BEZBEDNOSTI**

Apstrakt

Rad razmatra intelektualni doprinos feminističke teorije studijama međunarodne bezbednosti, kao pod-discipline međunarodnih odnosa, i pruža pregled nastanka i razvoja ovog teorijskog pristupa. Cilj rada je da predstavi pretpostavke i osnovne karakteristike feminističke teorije bezbednosti na osnovu teorijske građe, koja sačinjava korpus znanja feminističkih teoretičarki međunarodnih odnosa koje su se bavile posebno pitanjima međunarodne bezbednosti. Akademski krugovi u regionu Zapadnog Balkana su se u literaturi o studijama bezbednosti sasvim marginalno bavili feminističkim pristupom međunarodnoj bezbednosti, te je svrha ovog rada sistematizovani prikaz feminističkog pristupa bezbednosti, što će ukazati na postojanje teorijski zaokružene feminističke misli u vezi sa bezbednosnim pitanjima.

Rad ispituje specifičnosti i osnovne karakteristike feminističke teorije, predstavljaju se ontološka i epistemološka utemeljenja, kao i odnos feminističke teorije prema teorijama međunarodnih odnosa koje su dominirale 20. vekom. Posebno se bavimo konceptom roda, kao analitičkim sredstvom za posmatranje bezbednosnih pitanja. Naposletku, bavimo se pitanjima u kojoj fazi razvoja se nalazi feminističko promišljanje bezbednosti, otvara li ovaj specifični pristup bezbednosti novi prostor za promišljanje i koliko je spreman da ulazi u dijalog sa drugim teorijama, kao i pitanjem da li feministička teorija nosi sa sobom transformativni potencijal u odnosu na postojeće ustrojstvo međunarodnog sistema sazdanog od depersonalizovanih subjekata država.

Ključne reči: feminizam, teorije, bezbednost, rod

Važan zadatak feminističke teorije je da ukaže na neobičnost onoga što je prethodno izgledalo poznatim, tj. da nas podstakne da dovedemo u pitanje ono što nam se do sada činilo „prirodnim“.

Sandra Harding (1991:123)

Od tradicionalnog do feminističkog shvatanja bezbednosti – putevi (ne)dijaloga feminizma i međunarodnih odnosa

Proširivanje i produbljivanje poimanja bezbednosti

Tradicionalno shvatanje bezbednosti stavlja u fokus svog interesovanja o bezbednosnim pitanjima državu. To znači da su osnovna bezbednosna pitanja u vezi sa očuvanjem teritorije, granica, teritorijalnog integriteta, u vezi sa naoružanjem, vojnom silom kojom raspolaže država i sameravanjem tvrde moći sa drugim državama igračima u areni međunarodnih odnosa. Pramac je okrenut ka potencijalnoj spoljašnjoj pretnji što nas stavlja u domen delovanja spoljne politike, kao i ka očuvanju nacionalnog interesa koji može biti različito definisan. Od nastanka discipline međunarodnih odnosa do danas jedna od tema koja je dominirala poljem bila je međunarodna bezbednost. Debate o međunarodno-bezbednosnim pitanjima razvijale su se kroz različite teorijske pristupe stvarajući, kako smatraju Buzan i Hansen (2009), okvire koherentne, zaokružene celine koja je zadobila mesto pod-discipline međunarodnih odnosa - studije međunarodne bezbednosti. Tokom intelektualne istorije studija međunarodne bezbednosti u centru bezbednosnih pitanja nalazila se nacionalna bezbednost, postavljajući kao referentni objekat i subjekat bezbednosnog interesa državu. U političko-istorijskom kontekstu druge polovine 20. veka, nakon završetka II Svetskog rata do kraja Hladnog rata, teorije koje su se bavile makro sistemima

bipolarnog sveta i koje su stavljale akcenat na bezbednosni pristup kroz 4S: *state, strategy, science and status quo* (država, strategija, nauka i neizmenjeni odnosi moći) bile su najuspešnije u predviđanjima razvoja događaja i u objašnjavanju bezbednosnih pitanja, rizika i pretnji kroz prizmu kolektivno-strukturalnog koncepta bezbednosti. Završetkom Hladnog rata došlo je do tektonskih pomeranja raspadom bipolarno podeljenog sveta, što je dovelo u pitanje i tradicionalno poimanje bezbednosti koje se zasnivalo na takvoj slici sveta. Krajem osamdesetih godina 20. veka otvorio se prostor za procvat kritičkih glasova tzv. *treće debate* (Eschle & Maignushca, 2007). U kritičke teorije, koje predstavljaju tzv. treću *prostranu crkvu* (*broad church*) (Simić, 2002:55), ulaze najnovija idejna strujanja postmarksizma, feminizma, mirovnih studija i postmodernizma. Sredinom osamdesetih godina 20. veka kritičke studije bezbednosti dovode u pitanje gotovo sve postavke, ne samo *tradicionalne škole*, nego i liberalno-institucionalističkog promišljanja bezbednosti (Simić, 2002:55). Značajnu ulogu u tom procesu ima i feminizam. Fokus interesovanja bezbednosti postepeno se širi i produbljuje. Pored referentnog objekta države, novi pristupi vode grupe i pojedince. Izmenjeni odnosi moći multipolarnog sveta donose i drugačije vrste izazova i pretnji. Bezbednosni rizici nisu više isključivo oni koji dolaze iz spoljašnjeg okruženja van granica države, već se fokus pažnje preusmerava i na one koji dolaze iz unutrašnjih faktora. To nužno dovodi do širenja sektora od bezbednosnog interesa izvan tradicionalnog sektora sile u domenu vojne moći. Značajan doprinos izmeni poimanja bezbednosti pruža od osamdesetih godina do danas i feministički pristup bezbednosti.

Istorijsko-pojmovne koordinate za razumevanje feminizma

U cilju razumevanja premisa na kojima počiva feminističko razumevanje međunarodnih odnosa i bezbednosti, osvrnućemo se na istorijski razvoj feminizma kao ideje, pokreta i teorijske misli.

Uzimajući u obzir specifičnosti razvoja feminizma kroz različite dimenzije njegovog postojanja, nameće se zaključak da je gotovo neprimereno govoriti o jednom feminizmu. Začetke feminizma nalazimo još u 18. veku⁸ kada dobija prve formulacije zahteva za promenom postojećih odnosa moći između žena i muškaraca u društvu. Feminizam će kroz sve razvojne faze svog postojanja zadržati komplementarne odlike političkog projekta s ciljem emancipacije najveće marginalizovane grupe koja je organizovano zahtevala izmenu sopstvene pozicije u vladajućim odnosima moći, tj. žena koje čine 50% svetske populacije, ali i teorijske misli koja se razvijala u okviru brojnih naučnih disciplina⁹. Feminizam se tokom 20. veka artikuliše u pokret globalnih dimenzija, dok se u isto vreme profilise feministička teorija koja iz perspektive različitih disciplina sagledava korene neravnopravnog položaja žena i muškaraca u društvu. Feministička misao je dosledno, u svakoj dimenziji postojanja, ukazivala na pogled na svet iz perspektive žena, tradicionalno izostavljen u sferama znanja iz kojih su žene vekovima bile isključene. Ovakva intelektualno-političko-delatna istorija feminizma određuje njegovu specifičnost, što je važno zadržati u vidu kada govorimo o artikulaciji feminističkog razumevanja međunarodnih odnosa i bezbednosti, koje vidi svoje pionirske poduhvate osamdesetih godina 20. veka. Iste premise ukazuju i na razloge koji leže u osnovi komunikacijskih barijera između dva korpusa znanja: feminističkog i međunarodnih odnosa, samim tim i studija bezbednosti. Naime, teorija međunarodnih odnosa izranja na osnovi ontologije međunarodnih odnosa koja posmatra države kao jedinstvene racionalne

8 Olympe de Gouges, francuska spisateljica i feministkinja, autorka Deklaracije o pravima žena i građanki (*Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne*) iz 1791. godine i Mary Wollstonecraft, autorka knjige *Odbrana prava žena* (*A Vindication of the Rights of Woman*) iz 1792. godine.

9 To je potkrepljeno postojanjem različitih oblika i struja koje su se razvile tokom 20. veka, počevši od tri glavne: marksistički, radiklani i liberalni feminizam, pa preko anarhističkog, afroameričkog i mnogih drugih oblika, kao i zbog različitih dimenzija feminizma od ličnog opredeljenja, preko društvenog pokreta, političkog projekta do teorijske misli.

aktere koji deluju u nedruštvenom međunarodnom okruženju. Feministička teorija, s druge strane, se oslanja na ontologiju društvenih odnosa, s posebnim akcentom na rodne odnose, uzimajući kao polaznu tačku pojedinca/pojedinku koji/a postoji u okvirima društvene hijerarhije, političkih i ekonomskih struktura (Tickner, 2004: 44). Za razliku od međunarodnih odnosa, feminizam je eksplicitno normativan i emancipatorski. Ken Booth smatra da bezbednost i emancipacija predstavljaju dva lica iste medalje (1991: 319). Bezbednost, s jedne strane, predstavlja odsustvo pretnji, dok je emancipacija, sa druge strane, oslobađanje ljudi od ograničenja da slobodno biraju. Ta ograničenja su rat, ali i siromaštvo, nedostupnost obrazovanja, politički pritisci itd. Posmatranje bezbednosti kroz ideju emancipacije, dozvoljava integrisanje tradicionalno polarizovanih dimenzija u međunarodnim odnosima i studijama bezbednosti: unutrašnja i spoljna politika, unutrašnji red i međunarodna anarhija, utopijski i realistički pogled na stvarnost, visoka i niska politika, mirovne i strateške studije (1991: 322). Takav pristup ima kapacitet da objedini pogled na bezbednost iz perspektive nacionalne bezbednosti (*top-down*) i pogled iz sveobuhvatne perspektive bezbednosti koja se bavi problemima nerazvijenosti i ugnjetavanja (*bottom-up*) (Thomas, 1991).

Feministička teorija nalazi svoje epistemološko utemeljenje u saznanju iz prakse, potencirajući narative kao izvor saznanja i ukazujući na dominantno muški obrazac onoga što se plasira kao univerzalno objektivno znanje u čijem formiranju su bili izostavljeni glasovi žena. U tom smislu i nasuprot pozitivističkom stanovištu, feminizam smatra da je znanje društveno konstruisano i dovodi u pitanje tvrdnje o neutralnosti činjenica. Feminizam nalazi utemeljenje u bazi, iz koje izvodi praktična znanja u cilju izgradnje političke prakse, naglašavajući pristup odozdo na gore (*bottom-up*), direktno u suprotnosti sa opšteprihvaćenim poimanjem discipline međunarodnih odnosa koja sagledava makro sisteme (*top-down*).

Različite epistemološke pretpostavke i neslaganja oko glavnog predmeta teorijskog interesovanja čine okosnicu (ne)dijaloga

feminizma i međunarodnih odnosa koja otvara interesantan prostor za preispitivanje postulata znanja. Keohane (1998:197) tvrdi da feministička teorija potencijalno uvodi nove varijable za objašnjenja u međunarodnim odnosima, kao što je stepen uticaja društveno konstruisanih rodnih hijerarhija na način na koji države ulaze u međusobne odnose.

Iz korpusa znanja feminizma, feministička teorija međunarodnih odnosa pozajmljuje nekoliko ključnih koncepata za razumevanje okruženja, od sfere privatnog, preko domena javnog do dimenzije međunarodnog. Rod predstavlja ključni feministički koncept za razumevanje realnosti. Za razliku od pola, koji je biološka kategorija definisana prema primarnim i sekundarnim polnim karakteristikama, rod predstavlja socijalni konstrukt *muškosti* i *ženskosti*. Teorijski pomak u razlikovanju pola (*sex*) i roda (*gender*), unutar teorije rodnosti (*gender theory*), ima dugu razvojnu istoriju. Osnovu teorijskog koncepta je ponudila Margaret Mead u knjizi *Pol i temperament u tri primitivna društva* još 1935. godine. Ona je definisala pol kao biološku kategoriju, a rod kao društveni konstrukt. Početkom 1970-tih Kate Millet (1969) i Shulamith Firestone (1970) razvijaju i radikalizuju ovaj teorijski koncept u skladu sa zahtevima drugog talasa feminizma i potaknute obnovom utopijskih energija unutar narastajućih društvenih pokreta, pre svega feminističkog. Feministička teorija 20. veka, kako tvrdi Marysia Zalewski (2010), je doživela pravu analitičku eksploziju radova koji ilustruju na koji način se uči, prenosi i reprodukuje ono što se naziva rodnom realnošću, odnosno rodnim režimom. Pored osveščivanja korena rodnog režima u inkorporiranim oblicima rodnih identiteta, pojavljuje se pitanje izmena postojećih obrazaca jednom kada se osvesti postojanje izbora (Connell, 2002:34). Koncept roda, kao i njegovo prožimajuće i podrazumevajuće razumevanje kao agensa socijalne promene, na individualnom, pa i na institucionalnom planu, naišlo je na relativno udobno smeštanje koncepta u leksikon političke i društvenih nauka sa jedne strane, a i u okvirima institucionalnih međunarodnih procesa planiranja politika sa druge (Zalewski,

2010:12). *Urođnjavanje*¹⁰ politika predstavlja trend u međunarodnim institucijama, te ovaj pojam treba uzeti u obzir pri analizi feminističkog doprinosa razumevanju međunarodnih odnosa i međunarodne bezbednosti. Patrijarhat deluje na različitim nivoima i kroz različite organizacije: seksualnost, fizička snaga, kontrola reprodukcije, crkva, država, međunarodne institucije – na taj način se uspostavlja muška kontrola nad poretком. Teorijska razrada patrijarhata ili sistemske muške dominacije predstavljala je temelj radikalne feminističke kritike konvencionalnih shvatanja politike (Marsh & Stalker, 2005:116). Marginalizovanje žena, razmena dobara i žena, kao i ratovi pogodovali su učvršćivanju patrijarhalne organizacije ljudske zajednice. Glavno svojstvo te organizacije je strogo utvrđena hijerarhija, koja obezbeđuje dominaciju muškaraca nad ženama. U osnovi takvih odnosa nalazi se odnos moći u korist onoga koji poseduje veću silu. Feministkinje su šezdesetih i sedamdesetih godina proširile definiciju patrijarhata tako da pod njim podrazumevaju sistem društvenih odnosa i struktura koje omogućavaju muškarcima kao društvenoj grupi da uspostavljaju dominaciju nad ženama, da ih eksploatišu i potčinjavaju. Patrijarhalni odnosi se održavaju unutar različitih društvenih sistema prožimajući klasne, rasne, nacionalne i druge društvene stratifikacije. Mušku moć nad ženama, i time uspostavljenu antagonističku binarnu podelu u osnovi esencijalističku, feministkinje tumače kao izвориšte svih potonjih podela, iz kojih su nastali ropstvo, rasizam, kapitalizam, kolonijalizam, iskorišćavanje prirode itd. Mizoginija je mržnja prema ženi i omalovažavanje svega što je žensko, negiranje žene i njenih vrednosti. Ona je sveprisutna, kulturološki prožimajuća i uslovljena. Istovremeno, mizoginija je i ideologizovana, služeći kao opravdanje isključivanja, hijerarhizovanja i eksploatacije žena. U tom smislu, mizoginija je i ideologija, praksa i diskurs, i kulturna institucija, ali i odnos među ljudima zasnovan na odnosu moći. Ona je u biti esencijalistička, jer se primenjuje na *sve žene*. U periodima kriza i ratova mizogi-

10 Termin urođnjavanje je kovanica koju predlaže Marina Blagojević kao prevod koncepta *gender mainstreaming*.

nija postaje jedno od oruđa manipulisanja javnim mnjenjem. Ona je, tvrdi Zakaria (2004), i sistemska. Globalizacija u savremenom svetu stvara dvostruke tokove umanjnja i uvećanja mizoginije. Sa jedne strane, u opštem diskursu o ljudskim pravima, potencira se širenje i institucionalizacija rodne ravnopravnosti kao primarnog cilja balansiranja odnosa moći između dve najveće grupe ljudi, muškaraca i žena. Sa druge strane, pad granica, kao i pad tržišnih i informaciono-tehnoloških barijera, stvorio je pogodno tle za saradnju kriminalnih grupa što je urodilo cvetanjem prakse trgovine ženama u cilju eksploatacije njihovih tela. Ovaj fenomen možemo nazvati transnacionalnom mizoginom praksom koja stavlja zemlje pred ozbiljne bezbednosne izazove. Iz tri predstavljena teorijska koncepta feminističke misli moguće je uočiti na koje načine lično proživljava međunarodno u svim sferama. Ukorenjena mizoginija može se pratiti i na nivou diskursa i na nivou prakse u međunarodnim odnosima koji ostaju dominantno muška sfera, kao i u bezbednosti, reprodukujući patrijarhalne obrasce raspodele moći ukorenjene u uspostavljenom rodnom režimu.

Možemo zaključiti da feministička teorija prepoznaje određene pravilnosti u strukturi, kao što su rod, partijarhat i mizoginija. Ali, s druge strane, budući da su i rod i patrijarhat i mizoginija društveno konstruisani, oni variraju u odnosu na vreme, mesto, određene kulturne kontekste. Stoga se ne mogu posmatrati kao univerzalni i prirodno zadati. Drugi aspekt ovih pojmova ukazuje na njihovu prožetost promišljanjem moći, odnosa moći, raspodelom moći u društvu. Razumevanje moći je ključno za svaku teoriju koja ima intenciju zauzimanja relevantnog mesta u disciplini međunarodnih odnosa i pod-disciplini međunarodne bezbednosti. Iz tog razloga nijedna ne može izbeći sopsstveno određenje u odnosu na teoriju koja je u svojim raznim formama i izrazima dominirala poljem više od pola veka – realizam.

Feministička teorija u odnosu na teorije međunarodnih odnosa koje su dominirale u 20. veku

Realizam je tokom 20. veka imao poziciju intelektualnog hegmona u tradicionalnom poimanju bezbednosti. To poimanje karakterisala su tri elementa: naglašavanje vojnih pretnji i potreba za jakim suprotnostima; orijentacija ka *status quo* situaciji, tj. težnja ka nepromenjenim odnosima moći; i fokusiranost na državu (Booth, 1991:318).

Polazna stanovišta promatranja moći iz perspektive feminizma i realizma radikalno su drugačija, gotovo oprečna. Glavna kritika feminizma na račun realizma jeste da on ne prepoznaje pojedinika/cu kao aktera/ku, već sagledava odnose moći na međunarodnom planu kroz depersonalizovane, objektivizirane subjekte države. Države su, sa stanovišta klasičnog realizma, homogene celine, bilijarske kugle kompaktne građe, koje kao takve nastupaju na međunarodnoj pozornici i stupaju u međudržavne odnose. Međunarodno okruženje čini arenu delovanja suverenih subjekata država koje u osnovi teže ostvarivanju cilja povećanja moći, slave, ideje. Prioritetni fokus je na realizaciji nacionalnih/državnih interesa, koji za realizam predstavljaju nerazdvojive kategorije. Sa stanovišta feminizma, u viđenju realizma nema mesta za glasove pojedinaca/ki, društvenih grupa, a posebno ne za prisustvo perspektive žena, jer glavni diskurs moći ostaje određen patrijarhatom, centralizovan, muški, fokusiran na ostvarivanje interesa država kroz sva raspoloživa sredstva, pa i rat kao legitimni instrument spoljnopolitičkog delovanja. Feminizam, pak, posmatra pojedinca/ke, na koji način se moć manifestuje u odnosima u sferi privatnog i konsekvantno u sferi javnog. Feministička teorija razmatra na koje načine država kao sistem uključuje ili isključuje pojedince/ke, građane/ke, i kako se to odražava na unutrašnju politiku koja se potom prevodi u spoljnu i bezbednosnu politiku države, i to posmatranje prelama kroz prizmu roda.

Liberalna teorija deli ideju realista o anarhičnoj slici neprestane borbe za moć, te u tom smislu ne pravi otklon od zamisli

o funkcionisanju međunarodne arene odnosa. S druge strane, liberalni institucionalisti nude alternativnu viziju instrumenata putem kojih se države bore za moć u međunarodnim odnosima. To su instrumenti za borbu za konsenzusom kroz instrumente pre svega saradnje, slobodnog tržišta, obrazovanja, građanskih sloboda i međunarodnih institucija. Osnovna feministička kritika liberalizma polazi od toga da ovi instrumenti ostaju prevalentno muški i ne obraćaju dovoljno pažnju na to kako nesrazmerno utiču na živote muškaraca i žena. Na primer, postojeće ekonomske nejednakosti uvećavaju se kroz delovanje samoregulišućeg slobodnog tržišta, dok makroekonomski indikatori, kao što je bruto društveni proizvod (BDP) ignoriše i ne vrednuje doprinos žena u nevidljivom i neplaćenom radu (Tickner, 2004), kao što su kućni poslovi, briga o starima, deci, ali i rad kao pomažući članovi domaćinstva, što predstavlja reprodukciju patrijarhalnih obrazaca. Ipak, feminizam nalazi zajednički jezik sa liberalizmom, posebno u pogledu centralnosti pojedinca/ke, kao i u ulozi međunarodnih institucija u kojima liberalizam vidi najvažniji vid međudržavne saradnje i multilateralne diplomatije, a liberalni feminizam bazu za institucionalizaciju feminističkih ideja. Naime, najvažniji pomaci u osvajanju ženskih ljudskih prava su i načinjeni institucionalizacijom feminističkih ideja u međunarodnom okruženju, što ukazuje da je najveće praktične domete imala liberalna struja feminizma. Ono što čini dostignuće feminizma kao korak dalje od liberalizma i ujedno predstavlja jedno od najvećih dostignuća feminizma jeste rušenje barijere između privatnog i javnog, najsazetije izraženo u sloganu *lično je političko*. Urušavanjem čistog razdvajanja između ove dve dimenzije ljudskog postojanja, feminizam je otvorio prostor za učešće žena u sferi javnog. Iskustveno proživljeno dobija dignitet da se o njemu govori, da izađe iza zavesa patrijarhata u kome je dominijum bio ustrojstveno postavljen. Feminističke autorke međunarodnih odnosa i bezbednosti odlaze još jedan korak dalje. Iz problematizovanja političkog, tj. njegovog viđenja iz feminističke perspektive, izvodi se i problematizovanje međunarodnog. Ako je lično političko,

onda je i međunarodno. Tako Cynthia Enloe, koja se opsežno bavila traženjem feminističkog smisla u međunarodnim odnosima i međunarodnoj bezbednosti, proučava na koji način sfera privatnog, koja je rezervisana za žene, ima veze sa sferom političkog (1989). Sledeći misao radikalnih feministkinja da je lično = političko, ona izvodi zaključke da je lično = međunarodno. Takav stav ilustruje parametrima Ujedinjenih naroda koji mere položaj žena u zemljama članicama UN-a i rangiraju ih po HDI (*Human Development Indicators*¹¹), kao i po meri GEM (*Gender Economic Empowerment*¹²). Upoređujući podatke nije teško primetiti da su ekonomski najrazvijenije zemlje među prvima na listi zemalja sa razvijenim rodnom razvojnim indikatorima. Zakaria (2004) objašnjava *nazadovanje* arapskih zemalja od '70-tih do danas procesima retradicionalizacije društava i ugnjetavanjem žena. Navodi primere Irana, gde su žene imale aktivnu društvenu ulogu do islamske revolucije, govori o nemogućnosti realnog napretka Kuvajta dok žene ne osvoje pravo glasa, o Saudijskoj Arabiji gde se *uvoze* vozači sa Filipina i iz Indonezije jer žene nemaju pravo da upravljaju vozilima itd. Za Zakariu su ovi primeri ilustrativni utoliko što zemlje koje se suprotstavljaju progresu, tj. kako on definiše progres demokratizaciji i modelu ustavnog liberalizma kao garanta prava i slobode, su zemlje u kojima se retrogradnost nadasve ogleda u ukorenjenoj, institucionalizovanoj mizoginiji. Zakaria zaključuje da tamo gde nema prava i slobode, nema ni meritokratije, te nema ni razvoja i napretka, a bezbednosna pitanja se potencijalno umnožavaju.

11 Indikatori ljudskog razvoja. Na sajtu: <http://hdr.undp.org/en/statistics/>

12 Rodno ekonomsko osnaživanje. Na sajtu: <http://hdr.undp.org/en/statistics/>

Feministička teorija bezbednosti

Pogled na feminističku teoriju bezbednosti kroz neka od mogućih pitanja

Polazivši iz različitih teorijskih perspektiva posmatranja ustrojstva međunarodnog sistema, teoretičari međunarodnih odnosa i međunarodne bezbednosti tragali su za paradigmom koja bi pružila odgovore na osnovna bezbednosna pitanja današnjice, pretnje i izazove sa kojima se suočavamo u globalnom svetu, ko je referentni objekat bezbednosti i odakle dolaze ključni bezbednosni rizici i pretnje. U prvoj intelektualnoj istoriji međunarodne bezbednosti (Buzan & Hansen, 2009,) koja predstavlja ujedno i pokušaj sistematizacije različitih teorija u okviru ove pod-discipline međunarodnih odnosa, autori sistematizuju teorije u odnosu na tip odgovora koje one pružaju na četiri ključna pitanja: Da li je država jedini referentni objekat? Da li treba uključiti u bezbedonosne opasnosti i one interne, domaće, pored onih koje dolaze spolja, sa međunarodnog plana? Da li bezbednost zadire i u druge sfere izvan vojnog sektora i prizme sile? Da li je bezbednost nerazdvojivo povezana sa dinamikama vezanim za pretnje, opasnost i hitnost? Sistematizacija postavljena kroz set od četiri pitanja ukazuje na teorijska i politička pitanja koja leže u osnovi različitih teorijskih okvira za proučavanje bezbednosti. Takođe, ukazuje da različite paradigme dele jedinstveno polje za komunikaciju, što omogućava razmenu i otvorenu teorijsku debatu u okviru ove pod-discipline međunarodnih odnosa. U ovom delu rada izložićemo na koji način se feminizam određuje u odnosu na ova pitanja.

Iako su se brojne feminističke autorke bavile bezbednosnim pitanjima u međunarodnim odnosima već tokom osamdesetih, prvo opsežno konceptualno uobličavanje feminističke teorije bezbednosti možemo pronaći tek u delu Ann J. Tickner *Rod u međunarodnim odnosima* (1992). Tickner ukazuje na neophodnost izmeštanja referentnog objekta sa države na pojedinca/ku, i to uzimajući u obzir

implikacije koje sa sobom nosi rod. Upotreba kategorije roda za analizu bezbednosnih pitanja postaće pretpostavka na kojoj počivaju radovi svih vodećih misliteljki feminističke bezbednosne teorije. Rod je sam po sebi koncept čija je interpretacija značajno uslovljena od konteksta koji je predmet analize, što ga čini kompleksnim pojmom za razumevanje. U feminističkoj teoriji bezbednosti rod se koristi kao analitički koncept na različite načine. Rod može predstavljati uzročnu varijablu koja podstiče države da deluju u cilju postizanja bezbednosti, ali rod može služiti i za analizu efekata koje postupanje države proizvodi na njene građanke i građane (Caprioli & Boyer, 2001; Carpenter, 2005). Rod predstavlja i konstitutivnu kategoriju koja definiše razumevanje bezbednosti međunarodnih aktera. Budući da je odlika roda ta da je rod društveno konstruisana kategorija, može se reći da i način na koji međunarodni akteri razumeju i definišu bezbednost povratno definiše i okvire roda. Neki autori posmatraju rod kao set diskursa koji predstavljaju, konstruišu, menjaju i utvrđuju značenje (Connell, 1995; Gibson-Graham, 1994). Imajući u vidu da je rod društveno konstruisana kategorija, nameće se neophodnost posmatranja bezbednosnih pretnji kroz prizmu rod-nih naočara (Peterson & Runyan, 1999), tj. na koji način bezbednosni problemi utiču na živote žena i muškaraca i šta iz te perspektive predstavlja pretnju. Budući da su u postojećem ustrojstvu države te koje pružaju građanima i građankama zaštitu od bezbednosnih pretnji, feministkinje preispituju granice koje države uspostavljaju u definisanju prostora zaštite, kao i u definisanju bezbednosnih rizika i pretnji. Dok je nasilje u domenu javnog prepoznato i sankcionisano, kako od strane pojedinačnih država tako i od strane međunarodnih institucija, ono koje se dešava u okviru porodice i kome su žene disproporcionalno izložene u odnosu na muškarce, u mnogim zemljama i dalje nije niti zakonski sankcionisano niti društveno osuđeno. Takođe, u većem delu sveta opstaju tradicionalne prakse pogubne po telesni integritet i bezbednost žena, kao npr. genitalno sakaćenje, ubistva iz časti, zločini vezani za miraz itd. To su prakse u koje je utkana mizogina potka, a koje predstavljaju pretnje koje

dolaze od unutrašnjih faktora što jasno ukazuje na strukturno nepovoljan položaj žena u samoj državi, koja ne štiti sve građane i građanke na primeren i ravnopravan način. U posmatranju oružanih sukoba, feministkinje ukazuju više na posledice ratovanja, za razliku od mejnstrim teoretičara međunarodne bezbednosti koji fokus pažnje stavljaju na uzroke ratova. Feministkinje ukazuju na to da su žene u najvećem broju civilne žrtve ratovanja¹³, kao i da su disproportionalno pogođene silovanjima u ratu (Farwell, 2004). Ta forma seksualnog nasilja je tek nedavno prepoznata kao instrument ratovanja i zločin protiv čovečnosti (*UNSCR 1325, 1820, 1888, 1889*). Enloe (1993) je opisala društvene strukture koje se uspostavljaju u okolinama vojnih baza, gde kidnapuju žene u cilju seksualne eksploatacije i prodaju njihova tela vojnom osoblju u bazama. Takođe, poznati su skorašnji primeri masovnih silovanja u sukobima, na očigled mirovnih snaga Ujedinjenih nacija¹⁴, što je ukazalo na potrebu urođnjavanja mirovnih misija u cilju pružanja adekvatne zaštite lokalnom stanovništvu. Budući da država normativno treba da osigura bezbednost za sve građane i građanke, feminističke autorke postavljaju pitanje da li bezbednost, posmatrana kroz prizmu vojne sile sa fokusom na očuvanje nacionalne bezbednosti, ima kapacitet da sagleda i odgovori na bezbedonosne potrebe stanovništva unutar sopstvenih granica. Zahtev za postavljanjem individue i zajednice u fokus bezbednosnog interesa formirao se ne samo kroz feminističku prizmu posmatranja, već se profilisao i kroz druge teorijske pristupe paralelno sa prepoznavanjem izmene prirode bezbednosnih pretnji. Naime, u poslednjih nekoliko decenija priroda sukoba i bezbednosnih pretnji značajno se izmenila. Progresivno se smanjivao rizik od

13 O toj činjenici svedoče podaci iz *UN Human Development Report*, koji ukazuju da su se u konfliktima od osamdesetih godina 20. veka do danas civilne žrtve procentualno uvećale od 10% do 90% žrtava oružanih sukoba. Budući da žene čine oko 2% oružanih snaga, pretpostavlja se da su među civilnim žrtvama brojčano daleko zastupljenije od muškaraca. (Tickner, 1997:625).

14 Jeffrey Gettleman, *Mass Rapes in Congo Reveals U.N. Weakness*, 3.October 2010, New York Times. http://www.nytimes.com/2010/10/04/world/africa/04congo.html?_r=1&pagewanted=all

oružanih međudržavnih, prekograničnih sukoba, dok se istovremeno uvećavao rizik od drugih pretnji, koje mogu biti i unutrašnje i spoljašnje. Oružani sukobi su često lokalizovani i manifestuju se u formi međuetničkih sukoba unutar granica određene države, gde je broj civilnih žrtava visok. Lokalni unutrašnji sukobi nose sa sobom i veći rizik izloženosti strukturalnom nasilju, uništenju okruženja i ekološkog habitata. S druge strane, dinamično širenje informativno komunikacionih tehnologija uvećava izloženost internet kriminalu. Ova forma kriminala u sprezi sa organizovanim transnacionalnim kriminalnim grupama, koje se bave trgovinom ljudima u cilju seksualne i/ili radne eksploatacije i čije je kretanje sve teže ograničiti u svetu otvorenih granica, na poseban način izlaže riziku žene koje su u najvećem broju slučajeva objekti pornografije i seksualnog iskorišćavanja. Tickner ukazuje da se, pored pomenutih, bezbednosni rizici i pretnje, kojima su žene daleko više izložene, nalaze i u sferi socijalne i ekonomske deprivacije, kao i u većoj izloženosti ekološkim katastrofama. Podaci međunarodnih organizacija (*World Bank*, *UN Women*, *UNDP*) tu tezu i empirijski potvrđuju, pokazujući trend feminizacije siromaštva¹⁵. Tako definisani bezbednosni rizici i pretnje upućuju na neophodnost širenja koncepta bezbednosti, tako da on inkorporira i druge sektore, kao što su politički, ekonomski, socijalni, ekološki. To su domeni koje tradicionalni pristupi bezbednosti sasvim mariginalno uzimaju u obzir, tek u onolikoj meri u kojoj ova pitanja utiču na ukupne mogućnosti jačanja vojne sile jedne države. Dakle, izmeštajući bezbednosne pretnje isključivo iz domena vojne sile, feminističke autorke dele stav teoretičara kritičkog pristupa bezbednosti o potrebi proširenja definicije bezbednosti, tako da ona uključuje dobrobit pojedinca/ke, zajednica, očuvanje životne sredine i mogućnosti strukturne intervencije na više nivoa i u više dimenzija. Višedimenzionalnost i posmatranje bezbednosnih rizika kroz više nivoa implicira kontinuiranu intervenciju na izmeni strukturno nepovoljne pozicije žene, kao i smanjenje svih oblika nasilja.

Feministička teorija bezbednosti pruža, dakle, značajan

15 Feminizacija siromaštva: <http://www.bridge.ids.ac.uk/reports/femofpov.pdf>

doprinos u širenju i produbljivanju debate o bezbednosnim pitanjima. U pogledu produbljivanja debate, koja se odnosi na referentni objekat bezbednosti, feministička teorija bezbednosti ide korak dalje od ljudske bezbednosti koja stavlja fokus na pojedinca, ukazujući da pojedinca moramo posmatrati i kroz bliže određenje, tj. kroz prizmu roda. Glavna kritika feminističkom pristupu u pogledu ovog određenja jeste da pola čovečanstva ne može činiti jednu kompaktnu, homogenu celinu, niti kategoriju za analizu. Takvo pojednostavljivanje realnosti bi unelo značajna ograničenja u pogledu različitih karakteristika koje određene grupe žena nose sa sobom, ukidajući u isto vreme njihove druge identitete i pripadnosti. Proširivanje debate se odnosi na druge sektore sem vojnog, kao i na unutrašnje i transnacionalne pretnje. Feministička teorija, kao i kritičke studije, smatra da je neophodno posmatrati bezbednosna pitanja šire od vojnog sektora. Ona naglašava ekološki, ekonomski, politički, društveni i spregu između ovih kada je u pitanju strukturno nepovoljna pozicija žena.

Teme koje su se profilisale u feminističkom promišljanju bezbednosti

Različiti/e autori/ke su pokušali/e da sistematizuju feminističku teorijsku misao po pitanjima i temama koje je ona pokrenula u okviru studija međunarodne bezbednosti. Blanchard (2003: 1290) tvrdi da je feministička teorija bezbednosti obogatila, proširila i podrila poimanje bezbednosti na najmanje četiri načina. Prvo, feminističke teoretičarke međunarodnih odnosa su razotkrile neprisutnost žena u ovoj disciplini, kao i u studijama međunarodne bezbednosti. Drugo, feminističke teoretičarke međunarodne bezbednosti su otvorile pitanje koliko država preuzima odgovornost da zaštiti žene u vremenima mira i oružanih sukoba. Treće, otvoreno je pitanje odnosa žena i mira, o čemu je vođena opsežna teorijska debata. Četvrto, uvođenje razmatranja koncepta maskuliniteta ili muškosti, kao podteksta rodni bezbednosnih praksi. U nekoliko drugačiju

klasifikaciju nudi Smith (2012), koji smatra da u feminističkim studijama bezbednosti postoje četiri glavne prožimajuće niti. U prvu grupu autorki svrstava Cohn (1993), Cooke i Woollacott (1993) i njihove radove na razotkrivanju maskulizirane prirode jezika koji se koristi u strateškom diskursu. U drugu grupu, koja se bavi kritikom rodne konstrukcije konvencionalnih portreta muškaraca i žena u bezbednosnom diskursu deleći muškarce i žene na „pravedne ratnike“ i *divne duše*, svrstava radove Elshtain i Hartsock. Treća kategorija se bavi prisustvom i odsustvom žena u međunarodnoj bezbednosti - Enloe. I konačno, u četvrtu grupu pozicionira radove koji se bave unutrašnjim vezama između obrazovanja, mirovnih studija i feminizma.

Nesumnjivo značajan prodor u studije bezbednosti od strane feminističkih teoretičarki napravljen je postavljanjem ilustrativnog pitanja *Gde su žene?* (Enloe, 1889), koje je iniciralo čitav niz empirijski utemeljenih radova o prisutnosti i odsutnosti žena na pozicijama odlučivanja i o načinima na koje odluke, donesene bez prisustva žena, imaju uticaj na živote žena. Gotovo sve feminističke autorke su se bavile ovim pitanjem, ukazujući na postojanje odnosa moći zasnovanih na rodnom obrascu koji tradicionalno drže žene dalje od *visokih* sfera nauke i politike. Problemizuje se objektivnost i univerzalnost mera, odluka, znanja koji su proizvedeni u sferama u kojima nema reprezentativnosti oba pola. Radovi ovih teoretičarki su fokusirani na razotkrivanje iskustava žena i njihovih narativa, kako bi se izašlo iz pozicije *nevidljivih* u domenu pitanja od međunarodnog značaja. Narativi kao izvor znanja impliciraju polazak iz baze, odozdo. Tickner, poznata po epistemologiji iskustvenih narativa, usmerila je istraživačke napore na ukazivanje da iskustva žena jesu važna za promišljanje međunarodne bezbednosti (Tickner, 2005). Ona tvrdi da je za takav pristup neophodno korišćenje *etnografskog stila prepričavanja pojedinačnih priča koje je tipično za antropološka istraživanja* (Tickner, 1997: 615) ili korišćenje *hermeneutičke ili interpretativne metodologije*, koja otvara prostor subjektima da dokumentuju svoja iskustva prema sopstvenom nahodanju (Tickner, 2005:19). U domaćoj literaturi

najzastupljeniji su radovi koji ukazuju na prisustvo i odsustvo žena na pozicijama moći, kao i u tradicionalnim bezbednosnim strukturama, u vojsci i policiji (Šaranović, 2010).

Debata o prirodi odnosa između žena i mira okupirala je značajan prostor od kada su žene počele da traže svoje mesto u studijama bezbednosti. Naime, ukazivanje feminističkih teoretičarki da odsustvo žena u holovima spoljno političkog delovanja, kao i u teorijskim raspravama o međunarodnim odnosima i bezbednosti neizostavno ostavlja prazan prostor zbog nedostatka perspektive sagledavanja ovih pitanja od strane žena, dobilo je i drugačije interpretacije. Fukuyama (1998) smatra da biološke razlike između muškaraca i žena impliciraju i razlike u psihoškoj strukturi polova i da su samim tim te razlike teže premostive nego da su društveno konstruisane. Iz te premise izvodi čitav niz zaključaka u vezi sa različitim načinom delovanja muškaraca i žena na pozicijama moći, implicirajući da države kojima upravljaju žene imaju tendenciju da slabe, da postaju popustljivije i samim tim nespremnije da se suprotstavljaju ratobornim, agresivnim liderima kao što su Mobutu, Milošević ili Sadam (Fukuyama, 1998). Feminističke autorke, kao što su Ehrenreich i Pollitt (1999), ukazuju da u osnovi takvog viđenja stoji esencijalističko viđenje žena i muškaraca kroz dihotomije kao što je racionalno-emocionalno, agresor-žrtva, aktivno-pasivno, tvrda moć-meka moć, oštro-sugestivno itd, gde se prvi parnjak vezuje za idealni tip *muškosti*, a drugi za ideal ženstvenosti. Harding (1986: 17-18) objašnjava da se urodneni društveni život proizvodi upravo kroz tri separata procesa: rodni simbolizam, rodna struktura i individualni rod. Drugim rečima, urodneni društveni život se gradi pripisivanjem dvojnih rodni metafora različitim dihotomijama, nakon čega se pozivamo na tako izgrađene dualizme pri izgradnji društvenih aktivnosti, što nas nužno dovodi do podele društvenih aktivnosti između različitih grupa ljudi, koje su zasnovane na rodu. Elshtain (1987) putem analize diskursa prepoznaje arhetipne uloge namenjene ženama i muškarcima u pitanjima rata i mira. Muškarcu je namenjena uloga *pravednog ratnika*, dok je ženi namenjena uloga

divne duše. Takva podela uloga zasnovana je na rodnim stereotipima i poželjnim modelima muškosti i ženskosti. Ženama se, dakle, pripisuje direktna povezanost sa mirom, dok je rat proizvod muških igara moći. Tickner (1999:4) smatra da takva vizija odnosa žena i mira ne šteti samo ženama, ostavljajući ih van domena tvrde moći, već i samom konceptu mira koji *ostaje „meka“ tema, utopistička i nerealna dok god je povezana sa ženstvenošću i pasivnošću.*

Zaključak

Linearno ili spiralno: ima li feminizam budućnost?

Iz perspektive institucionalnih dostignuća u pogledu uvođenja rodnog pristupa može se ustvrditi da *feministkinje hodaju holovima moći*¹⁶. Naime, najveća dostignuća u institucionalizaciji feminističkih ideja postignuta su u ustanovljavanju institucionalnih mehanizama za rodnu ravnopravnost i u pogledu integrisanja rodne perspektive u međunarodno-pravne instrumente¹⁷. Organizacija Ujedinjenih nacija već skoro šest decenija promovise ustanovljavanje i institucionalizaciju mehanizama za postizanje rodne ravnopravnosti. Još je 1962. godine Komisija za status žena UN –a identifikovala vrednosti imenovanja nacionalnih komisija za status žena koji bi bili, po tadašnjoj definiciji UN-a, *jedno ili više tela organizovanih u sistem koji funkcionišu u okvirima različitih državnih organa priznatih od strane vlada kao institucije koje se bave unapređenjem položaja*

16 Hally u *Split decisions* u Zalewski (2010).

17 Tako se rodna ravnopravnost našla kao nezaobilazna tačka na agendi međunarodnih organizacija, kao što je Svetska banka, UN, posebno UNDP pod čijim okriljem je stvoren i UNIFEM (izmenom gender arhitekture u UN postaje UN Women), ali i na agendi razvojnih agencija pojedinih država (CIDA, SIDA, GTZ itd.).

*statusa žena*¹⁸. Na UN-ovoj međunarodnoj konferenciji u Meksiko Sijetu 1975. godine osmišljena je ideja uvođenja *nacionalnih mehanizama* (termin u širokoj upotrebi za označavanje tela za unapređivanje položaja žena) koji su do 1998. godine uvedeni u više od 100 zemalja širom sveta (True & Mintrom, 2001). Rodno osvešćena politika/urodnjavanje (*gender mainstreaming*) postala je nezaobilazni deo procesa planiranja politika u međunarodnim organizacijama, od UN-a, preko Saveta Evrope do Evropske unije, koje svojim međunarodnopravnim i političkim okvirima proizvode međunarodne obaveze za države članice. Od Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena iz 1979. godine (*CEDAW*), preko brojnih rezolucija, deklaracija, preporuka do direktiva Evropske unije, možemo s pravom tvrditi da je rodna ravnopravnost postala jedan od prioriteta na političkoj agendi međunarodnih institucija, a da je dimenzija ličnog dobila potvrdu za dignitet međunarodnog. U domenu bezbednosti došlo se, takođe, do značajnih pomaka u integrisanju rodne perspektive, za šta su ilustrativne Rezolucije *Ujedinjenih nacija 1325, 1820, 1888, 1889, kao i DEVAW*¹⁹. Ovi akti nude drugačiji pogled na bezbednosna pitanja od realističkog viđenja države kao primarnog subjekta koji se nalazi u centru bezbednosnih izazova. Ovi akti stavljaju fokus na pojedince/ke, posebno žene kao kategoriju na udaru strateških ratnih manevara (1820 prepoznaje silovanje kao ratni zločin, dok 1325 stavlja akcenat na ulogu žena u mirovnim i diplomatskim misijama). *DEVAW* prepoznaje da nasilje nad ženama ima tri značajna nivoa na kojima se mora delovati da bi se suzbilo i sprečilo, lični/partnerski odnos, nivo društvene zajednice koja reprodukuje tradicionalne prakse nepovoljne za žene (npr. genitalna mutilacija i slično.) i nivo države kao sistema koji može reprodukovati modele patrijarhata.

18 Institucionalni mehanizmi za postizanje rodne ravnopravnosti, OEBS, Beograd, 2005.

19 Deklaracija o suzbijanju nasilja nad ženama (Declaration on Elimination of Vionlence Against Women - DEVAW) – Rezolucija Generalne skupštine UN 48/104, doneta 20. decembra 1993.

Vivien Jabri definiše tri dimenzije modernog međunarodnog: 1. Moderna država i moderni koncept suvereniteta, 2. Neoliberalna međunarodna politička ekonomija, 3. Moderni subjektivitet koji se formira kroz moderne institucije i odnose moći. Analizirajući ulogu feminističkih ideja u tri dimenzije modernog međunarodnog, ona prepoznaje feminizam kao diskurs i institucionalnu praksu koja je inherentna u ovim institucijama modernosti koje imaju ulogu agenta transformacije i uvođenja hegemonih praksi, koje potiču iz međunarodnih institucija.²⁰ Dakle, daleko od margine, feminizam, kroz institucije modernosti, postaje *mainstream* struja, od razotkrivanja hegemonih praksi nepovoljnih za žene feminizam postaje sam hegemonia praksa koja se etablira kroz delovanje međunarodnih institucija.

Feminizam i u slučaju međunarodne politike nameće svoje dve komplementarne dimenzije postojanja - kao politički projekat, akcija, pokret za pomeranje granica u osvajanju ženskih ljudskih prava i feminizam kao teorijska misao, jedna od mogućih paradigmi. Pitanje primarne prirode feminizma, akcija ili misao, neraskidivo je vezano i sa pitanjem njegovog daljeg razvoja. Ako je feminizam u osnovi emancipatorski projekat, onda kao takav, on ima svoj prirodni životni tok koji teži kraju, tj. ostvarivanju emancipatorske funkcije i okončanju. Dakle, pitanje razvoja feminizma se može postaviti i na sledeći način: da li feminizam podrazumeva linearni razvoj prema kraju ili postoji mogućnost njegovog viđenja kao spiralnog kontinuiteta? Jaqui True (2003) zaključuje da je *gender mainstreaming* projekat otvorenog karaktera sa transformativnim potencijalom i da zavisi od naučnika/ca, aktivista/kinja i stvaralaca politika šta će od njega načiniti. Transformativni potencijal možemo u istorijskoj perspektivi prepoznati u izazovima koje je feminizam stavljao sam pred sebe, suočavajući se sa mogućnošću samoponištavanja. Ilustrativni su pogledi afroameričkog feminizma na feminizam *Zapadnjakinja*. U tom smislu, feminizam je pokazao mogućnost samokritike, uviđanja i promišljanja sopstvenih ograničenja, kao i potencijal za

20 Vivienne Jabri u Zalewski et al 2008:167.

prepoznavanje novih granica ravnopravnosti. Ostaje otvoreno pitanje da li je u dosadašnjem razvoju feminizam stvorio dovoljno inkluzivne instrumente koji se mogu primeniti i na prepoznavanje položaja i potreba novih drugih ili se njegove osnovne ideje urušavaju pred izazovima drugačijih različitosti?

Literatura

- Blagojević, M. (Priř.) (2005). *Mapiranje mizoginije u Srbiji: Diskursi i prakse (II Tom)*, Beograd: Ažin.
- Blanchard, E. M. (2003). *Gender, International Relations and Development of Feminist Security Theory*. Signs: Journal of Women in Culture and Society 28(4), 1289-1312.
- Booth, K. (1991). *Security and Emancipation*. Review of International Studies, Vol. 17(4), 313-326.
- Buzan, B. & Hansen, L. (2009). *Evolution of International Security Studies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Caprioli, M. & Boyer, A. M. (2001). *Gender, Violence, and International Crisis*. The Journal of Conflict Resolution 45(4), 503-518.
- Carpenter, C. (2005). *Women, Children and Other Vulnerable Groups: Gender, Strategic Frames and the Protection of Civilians as a Transnational Issue*. International Studies Quarterly 49, 295-334.
- Cohn, C. (1987). *Sex and Death in the Rational World of Defense Intellectuals*. Signs, Vol. 12 (4), Within and Without: Women, Gender, and Theory, 687-718.
- Cohn, C. (1990). *Clean Bombs and Clean Language*. In J. B. Elshtain & S. Tobias (Eds.), *Women, Militarism, and War: Essays in History, Politics, and Social Theory*, (pp. 33-55). Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
- Cohn, C. (1993). *Wars, Wimps, and Women: Talking Gender and Thinking War*. In M. Cooke & A. Woollacott (Eds.), *Gendering War Talk*. (pp. 227-248), Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Connell, R.W. (2002). *Gender*. Oxford: Polity Press.
- Connell, R.W. (2005). *Masculinities-2nd ed.*. Berkeley: University of California Press.
- Cooke M. & A. Woollacott (Eds.) (1993), *Gendering War Talk*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Ehrenreich, B. & Pollitt, K. (1999). Fukuyama Follies: So What if Women Ran the World?, *Foreign Affairs* 78(1), 118-129.
- Elshtain, J. B. (1987). *Women and War*, New York: Basic Books.
- Elshtain, J. B. & Tobias, S. (Eds.) (1990). *Women, Militarism, and War: Essays in History, Politics, and Social Theory*. Maryland: Rowman&Littlefield.
- Enloe, C. (1989). *Bananas, Beaches, and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*. Berkeley: University of California Press.
- Enloe, C. (1993). *The Morning After: Sexual Politics at the End of the Cold War*. Berkeley: University of California Press.
- Eschle, C. & Maiguashca, B. (2007). Rethinking Globalised Resistance: Feminist Activism and Critical Theorising in International Relations. *Political Studies Association* 9, 284-301.
- Farwell, N. (2004). *War Rape: New Conceptualizations and Responses*. *Affilia* 19(4), 389-403.
- Firestone, S. (1970). *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*. Morrow.
- Fukuyama, F. (1998). *Women and the Evolution of World Politics*. *Foreign Affairs* 77(5), 24-40.
- Galić, B. (2002). *Moć i rod*. *Revija za sociologiju* 33(3-4), 225-238.
- Gibson-Graham, J. K. (1994). 'Stuffed if I know!': Reflections on post-modern feminist social research. *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography* 1(2), 205-224.
- Halley, J. (2008). *Split Decisions: How and Why to Take a Break from Feminism*. Princeton University Press.
- Hansen, L. (2000). *Gender, Nation, Rape: Bosnia and the Construction of Security*. *International Feminist Journal of Politics* 3(1), 55-75.
- Harding, S. (1986). *The Science Question in Feminism*. Ithaca, N.Y: Cornell University Press.
- Harding, S. (1991). *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking*

- from *Women's Lives*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Jarić, V. i Radović, N. (2011). *Rečnik rodne ravnopravnosti*. Drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Ministarstvo rada i socijalne politike.
- Keohane, R. O. (1998). *Beyond Dichotomy: Conversations between International Relations and Feminist Theory*. *International Studies Quarterly* 42(1), 193-197.
- Mead, M. (2001, first published 1935). *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*. Harper Perennial.
- Marsh, D. i Stoker G. (2005). *Teorije i metode političke znanosti*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti. Preveli: Tonči Kursar i Davor Stipetić.
- May, E. T. (2008). *Homeward bound: American families in the Cold War Era*. New York: Basic Books.
- Millet, K. (1971, first published 1969). *Sexual Politics*. Trad. it. *La politica del sesso*, Rizzoli, Milano.
- Peterson, V. S. (Ed.) (1992). *Gendered States: Feminist (Re) Visions of International Relations Theory*. Boulder, Colo: Lynne Rienner.
- Peterson, V. S. & Runyan A. S. (1999). *Global Gender Issues*. Boulder, Colo: Westview.
- Ruddick, S. (1980). Maternal Thinking, *Feminist Studies* 6(2), 342-367.
- Simić, D. (2002). *Nauka o bezbednosti. Savremeni pristupi bezbednosti*. Beograd: Službeni list SRJ.
- Smith, S. (1999). The increasing insecurity of security studies: Conceptualizing security in the last twenty years. *Contemporary Security Policy* 20(3), 72-101.
- Spasić, D. (2011). *Policijska kultura i rodni identitet*. Bezbednost Zapadnog Balkana 19, 25-35.
- Stojković, B. (2011). *Indikatori za utvrđivanje položaja žena u sektoru bezbednosti Republike Srbije*. Bezbednost Zapadnog Balkana 19, 79-95.
- Tannen, D. (1990). *You just don't understand. Women and Men in*

- Conversation*. New York: Ballantine.
- Thomas, C. (1991). *New Directions in Thinking about Security in the Third World*. In Ken Booth (ed.), *New Thinking About Strategy And International Security*. (pp.267-89), London.
- Tickner, J. A. (1988). *Hans Morgenthau's Principles of Political Realism: A Feminist Reformulation*. *Millennium: Journal of International Studies* 17(3): 429-440.
- Tickner, J. A. (1992). *Gender in International Relations*. New York: Columbia University Press.
- Tickner, J. A. (1997). *You Just Don't Understand: Troubled Engagements between Feminists and IR Theorists*. *International Studies Quarterly* 41(4), 611-632.
- Tickner, J. A. (1999). *Why Women Can't Run the World: International Politics According to Francis Fukuyama*. *International Studies Review* 1(3), 3-11.
- Tickner, J. A. (2001). *Gendering World Politics: Issues and Approaches in the Post-Cold War Era*. New York: Columbia University Press.
- Tickner, J.A. (2004). *Feminist responses to international security studies*. *Peace Review: A Journal of Social Justice* 16(1), 43-48.
- Tickner, J. A. (2005). *The Gendered Frontiers of Globalization*. *Globalizations* 1(1), 15-23.
- True, J. (2001). *Feminism*. In S. Burchill et al. (Eds.), *Theories of International Relations - 2nd edition*, (pp. 231-276). New York: Palgrave.
- True, J. & Mintrom, M. (2001). *Transnational Networks and Policy Diffusion: The Case of Gender Mainstreaming*. *International Studies Quarterly* 45(1), 27-57.
- True, J. (2003). *Mainstreaming Gender in Global Public Policy*. *International Feminist Journal of Politics* 5(3), 368-396.
- Zaharijević, A. (2011). *Radikalni feminizam*. U I.Milojević & S.Markov (Ur.), *Uvod u rodne teorije*, (pp. 139-152). Novi Sad: Mediterran Publishing.

- Zakarija, F. (2004). *Budućnost slobode*. Beograd: Dan Graf.
- Zalewski, M. (2010). 'I don't even know what gender is': a discussion of the connections between gender, gender mainstreaming and feminist theory. *Review of International Studies* 36, 3-27.
- Zalewski, M., Tickner, A., Sylvester, C., Light, M., Jabri, V., Hutchings, K. & Halliday, F. (2008). *Roundtable Discussion: Reflections on the Past, Prospects for the Future in Gender and International Relation*. *Millennium - Journal of International Studies* 37(1), 153-179.
- Vrajoli, M. (2011). *Zastupljenost žena u sektoru bezbednosti na Kosovu*. *Bezbednost Zapadnog Balkana* 19, 57-65.
- Waltz, K. (1959). *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press.
- Šaranović J. (2010). *Doprinos Vojske Srbije afirmaciji rodne ravnopravnosti u sektoru bezbednosti*. *Revija za bezbednost* 4, 307-325.
- United Nations S/RES/1325 (2000)
- United Nations S/RES/1820 (2008)
- United Nations S/RES/1888 (2009)
- United Nations S/RES/1889 (2009)
- The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), adopted in 1979 by the UN General Assembly
- United Nations General Assembly Resolution 48/104 of 20 December 1993, known as *Declaration on the Elimination of Violence against Women* (DEVAW)
- Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence, April 2011.
- Institucionalni mehanizmi za postizanje rodne ravnopravnosti*, OEBS, Beograd, 2005.
- Swedish International Development Cooperation Agency - SIDA (2001). Briefing paper on the 'feminisation of poverty'.

- Institute of Development Studies University of Sussex. 1-8.
<http://hdr.undp.org/en/statistics/>, datum: 25.04.2012.
<http://hdr.undp.org/en/statistics/gii/>, datum: 25.04.2012.
<http://www.meforum.org/2067/are-honor-killings-simply-domestic-violence>, datum 25.04.2012.
<http://www.hawaii.edu/hivandaids/Domestic%20Violence%20Against%20Women%20and%20Girls.pdf>, datum 25.04.2012.
http://www.nytimes.com/2010/10/04/world/africa/04congo.html?_r=1&pagewanted=all, datum 25.04.2012.
<http://www.bridge.ids.ac.uk/reports/femofpov.pdf>, datum 25.04.2012.
 Cyntia Enloe: The War on Terror. What can we learn from Afghan women? in *Beyond the Frame: Alternative Perspectives on the War on Terrorism*: <http://www.youtube.com/watch?v=xVRswYBdeUc>

Sunita Dautbegović-Bošnjaković

**ZABORAVLJENA DIMENZIJA RATA
U BIH - VOJNIKINJE**

Apstrakt

Ratni period prouzrokovao je različite oblike nasilja nad ženama, a nakon rata u Bosni i Hercegovini veliki fokus je stavljen na preispitivanje uloge i statusa žena s aspekta gender jednakosti. U raznim temama koje se danas obrađuju o pitanjima žena u Bosni i Hercegovini primjetno je da se potpuno izostavila kategorija žena koje su nesebično dale svoj doprinos, na razne načine, tokom ratnih dana. Ovo poglavlje je posvećeno ženama koje su dale doprinos u ratnim danima i koje su u tom periodu pokazale neizmjernu hrabrost. To su heroine koje su se dobrovoljno priključile u vojsku radi odbrane svojih porodica, naselja, gradova i države.

Danas rijetko u javnom mišljenju možemo čuti o doprinosu koji su žene dale u ratnom periodu. U našem društvu se vrlo malo govori o ulozi koju su žene imale u odbrani zemlje, kao i bitnosti učešća žena u obnovi postratnog društva. Rijetko se mogu čuti podaci u medijima o ženama koje postaju nezavisne, jake i borbene u tim vremenima. Malo se pažnje poklanja ženama koje preuzimaju akcije kao nezavisne akterke.

Ovo poglavlje će predstaviti sasvim drugu perspektivu koje su žene imale u vremenu od 1992. do 1995. godine. U ovom radu ćemo obrazložiti na koji su način žene Bosne i Hercegovine, sa posebnim akcentom na vojnikinje, dale svoj doprinos tokom ratnih dana i u postratnoj Bosni i Hercegovini u očuvanju sigurnosti. Na ovaj način ćemo pokazati da pojam sigurnosti i pojam vojnika nisu isključivo u *posjedu muškaraca*.

Ključne riječi: rat, oružane snage, vojnikinje, rod i sigurnost, heroine, mirovni aktivizam

Rod i sigurnost

Pojam vojnika tradicionalno se veže za muškarce koji odlaze u rat da štite svoju zemlju, porodice, ali i svoje žene. Na žene se za vrijeme ratova gleda isključivo kao na žrtve, kao neko kome je potrebna zaštita i za koga je potrebno da se muškarci bore. Muškarci i žene se nalaze u različitim položajima i različito sudjeluju u vojskama i u ratu. Ovaj aspekt, vezan za ratovanje važno je naglasiti zbog uobičajenog shvaćanja muškaraca kao ratnika, a žena kao žrtava u svim dijelovima društva. Posmatranje žena isključivo kao žrtava može imati negativne posljedice na same žene i njihovo angažiranje kako u ratu tako i nakon rata i obnove zemlje. *Slike žena kao žrtava imaju ozbiljne posljedice na javnu svijest o ratu. Ovo onemogućuje prepoznavanje jedinstvenih rješenja koje bi žene mogle predložiti* (Simić, 2010). Stoga, možemo reći da se rodne uloge u ratu mijenjaju i konflikti aktiviraju žene na razne vrste djelovanja. Kada govorimo o odnosu roda i sigurnosti većina teoretičara se slaže da ulazak žena u sigurnosne službe predstavlja uslov za ostvarivanje punopravnog građanstva.

Ženski mirovni aktivizam

Prostor bivše Jugoslavije pokazao je kako je veliki broj žena i ženskih organizacija djelovao u borbi protiv rata i rasplamsavanja nacionalizma. Razne ženske organizacije i mirovne aktivistkinje iz svih republika djelovale su zajedno i otvoreno se suprotstavljale valu mržnje i nacionalizma koji je zahvatio to područje početkom devedesetih godina. Prve mirovne inicijative početkom 1991. godine pokrenule su upravo žene. Organizacija Žene u crnom iz Srbije i ženska grupa *Tišina ubija govorimo za mir* iz Ljubljane su u mnogim slovenačkim gradovima organizirale akciju sa paljenjem svijeća,

svake večeri na jednom od glavnih gradskih trgova u Ljubljani i Beogradu. To je bio jedan od načina javnog protesta protiv rata. Žene u crnom su javno istupale i govorile o svojoj odgovornosti za rat u okviru kolektivne odgovornosti Srbije. One su organizirale i prihvatne centre za žene i djecu koji su dolazili s ratnih područja. U Hrvatskoj su ženske organizacije 1991. godine napravile *Antiratnu kampanju*. Prve antiratne akcije organizirale su na Trgu i u Tkalčićevoj ulici u Zagrebu. U maju 1992. godine počeo je raditi *Centar za mir, nenasilje i ljudska prava* u Osijeku. S obzirom na to da su 1992. godine počele pristizati izbjeglice iz Bosne i Hercegovine u Hrvatsku, ženske organizacije su se organizirale na volonterskoj osnovi za pružanje pomoći žrtvama rata. Neke od tih organizacija su *Suncokret*, *Centar za žene žrtve rata*, *B.a.B.e. – Grupa za ženska ljudska prava*. Od 1993. godine osniva se *ZaMir* – elektronska mreža u Zagrebu, Pakracu, Beogradu, Sarajevu, Tuzli i Prištini, putem koje su aktivistkinje međusobno surađivale. U Bosni i Hercegovini početkom rata nije bilo organiziranog djelovanja ženskih grupa, ali tokom demonstracija za mir u Sarajevu 5. aprila 1992. godine prve žrtve rata bile su žene. Jedna je bila studentica medicine Suada Dilberović, a druga Olga Sučić. Ovo je primjer da su žene zaista u tim najgorim momentima bile odlučne u suprotstavljanju svakoj vrsti mržnje i nasilja. Jedna od prvih ženskih organizacija u Bosni i Hercegovini bila je *Medica-centar* za terapiju žena u Zenici, koja je osnovana 1993. godine radi pružanja pomoći ženama i djeci žrtvama silovanja i ratnih sukoba. Ova organizacija jedan je od primjera zajedničkog djelovanja žena bez obzira na nacionalnu pripadnost i u njoj su radile Bošnjakinje, Hrvatice i Srпкиnje. Žene su tokom rata u Bosni i Hercegovini imale značajnu ulogu u održavanju kulturnog života. Također, treba istaknuti da su ženske grupe iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije inicirale prve ženske mirovne razmjene i razgovore 1993. godine u Zagrebu i u Ženevi. Ovakve aktivnosti u tom periodu tretirane su kao izdajničke od ekstremnih krugova jer tadašnjoj nacionalističkoj ideologiji nije odgovaralo nikakvo udruživanje između država bivše Jugoslavije, a posebno im je smetalo što

žene nisu imale nacionalnih barijera i borile su se isključivo za mir, a protiv rata i nasilja. Osnovni motivi ovih žena bili su prekid rata i nasilja, uspostavljanje mira i dobrosusjedskih odnosa. Aktivnosti tih žena bile su usmjerene na otpor ratu i nacionalizmu, a posebno značajno bilo je to što su rušile nacionalne barijere. One nisu dopuštale da neko manipulira njihovim životima. Također, veliki broj žena se aktivirao i nakon ratnih sukoba što ukazuje na nastojanja žena u rješavanju poslijeratnih problema, kao što su pomoć ženama žrtvama rata, procesuiranja ratnih zločina, pomoć izbjeglim i raseljenim osobama i pozivanje zaraćenih strana na dijalog. Ženske nevladine organizacije uložile su velike napore u obnovi poslijeratne Bosne i Hercegovine i ostvarile su značajne rezultate. Jedan od tih rezultata je da su se uspjele izboriti da se zločini seksualnog zlostavljanja sude kao ratni zločini vršenjem pritiska na Haški tribunal. Ovi primjeri nam ukazuju na to da su žene početkom devedesetih godina, ali i nakon rata, zaista bile aktivne u vidu očuvanja mira i sigurnosti. Pored ovih primjera, potrebno je istaknuti i primjer žena koje su u periodu od 1992. do 1995. godine uzele aktivno učešće u odbrani zemlje.

Nepoznate heroine

Putem komparativne analize predstaviti ćemo iskustva žena koje su bile vojno angažirane tokom rata u gradu Sarajevu. U svrhu istraživanja koristili smo metodu intervjua. Metodom intervjua obrađene su dvije ciljne grupe: vojnkinje tokom rata, a koje su demobilizirane nakon rata, i vojnkinje tokom rata koje su nastavile profesionalni rad u vojnoj službi. U pogledu intervjuiranja demobiliziranih žena vojnika, zbog obima i složenosti pojave, korišten je suženi obuhvat, a studija slučaja fokusirana je na Sarajevo. Intervjui sa ženama koje su bile vojnkinje u ratu, a koje su nastavile profesionalni rad u vojnoj

službi urađeni su isključivo sa pripadnicama Oružanih snaga Bosne i Hercegovine. Metoda intervjua sa vojnikinjama je korištena kako bi se ciljnoj grupi moglo pristupiti pojedinačno i kako bi se dobile detaljne informacije o učešću žena u oružanim snagama tokom rata i njihovom doprinosu. Primjerima koje su vojnikinje dale ukazano je na to koliko su one učestvovala i dale svoj doprinos u ratu, ali i na njihovu angažiranost u postratnoj Bosni i Hercegovini. Intervjui urađeni sa vojnikinjama koje su zaposlene u Ministarstvu odbrane Bosne i Hercegovine, na zahtjev Ministarstva su anonimni. Iz tog razloga svakoj od ovih ispitanica stavili smo pseudonim, kako bismo zaštitili njihov identitet. Intervjui urađeni sa demobiliziranim vojnikinjama, uz njihovu saglasnost, nisu anonimni. Razgovor i pitanja su se odnosili na iskustva i doprinos vojnikinja tokom rata. Sve intervjuirane vojnikinje imale su pozitivan stav prema ovom istraživanju. Jedna od sagovornica, koja je trenutno major po činu, rekla je *da joj je drago što se neko sjetio i žena koje su u vojsci*. Istakle su da postoji velika potreba da se i one afirmiraju u našem društvu, jer generalno smatraju da su zapostavljene u javnom mišljenju. U narativima vojnikinja u ratnim danima i njihovoj motivaciji za pridruživanje u oružane snage, pokazalo se da su žene u ratu uspjele ući u sferu koja je rezervirana samo za muškarce i da su one imale aktivnu ulogu u odbrani. Sabaheta Čutuk, koja je na početku rata imala 28 godina i radila kao diplomirana inženjerka poljoprivrede, kaže:

Prije svega, nisam vjerovala da će se dogoditi rat. Međutim, nakon zbivanja u Pofalićima jednostavno kao porodica odlučili smo da svi trebamo dati svoj doprinos odbrani onoliko koliko možemo. To me je opredijelilo da se priključim u vojsku.

Većina žena s kojima je urađen intervju kao glavnu motivaciju za priključenje vojsci navele su potrebu da na neki način daju svoj doprinos u ratnim danima. To su žene koje nisu prihvatile da imaju pasivnu ulogu i koje su odlučile aktivno učestvovati u odbrani. Smatrale su da svojim karakterom i stručnošću mogu dati svoj

doprinos. U tom smislu, Azra, koja je na početku rata imala 23 godine i bila studentica treće godine Saobraćajnog fakulteta, kaže:

U vrijeme kada je počela agresija na Bosnu i Hercegovinu, kao i većina djevojaka, bila sam izgubljena. Nisam znala šta se dešava. Kad sam vidjela da sam kao jedinka bespomoćna, da nisam dio nečega, odlučila sam da se uključim u oružane snage. Htjela sam dati bilo kakav doprinos u to vrijeme. Jednostavno, htjela sam se osjećati korisnom. Smatrala sam se obaveznom na bilo koji način pomoći, ako treba makar i spremanjem hrane.

Mnoge sagovornice su također kao razlog za priključenje u vojsku navele patriotizam i ljubav prema domovini. Alma Hadžić, koja je na početku rata imala samo 16 godina, kaže:

Ono što je mene navelo da se priključim vojsci jeste ljubav prema domovini i odbrana Bosne i Hercegovine.

Jedna od sagovornica, na pitanje kako se osjećala kao majka koja ostavlja svoju djecu zbog odlaska na liniju, obrazlaže to ovako:

Postoji vrijeme koje vam donosi traume i postoji vrijeme kada se vi morate nositi s traumama. Svi mi imamo neke teorije za neko vrijeme koje je idealno. I sada, kad bi meni neko rekao u idealnim uslovima da ja trebam ostaviti dijete od tri i po godine i otići u rat, ja bih rekla da to ne dolazi u obzir. Međutim, kada dođete u situaciju da branite svoju egzistenciju, prije svega branite život, onda tu puno dilema nema. Jeste to bilo teško, pogotovo što je u to vrijeme i moj suprug bio angažiran u vojsci. Ja sam dijete ostavila svojim roditeljima, znači dijete odrasta uz dedu, majku, baku, zovite to kako hoćete, a vi se povremeno pojavljujete u njegovom životu. To su stvari koje vjerovatno ostave posljedice i na razvoj djeteta. Ali kada pomislite da ste samo jedna od dvije stotine hiljada osoba koje tako ostavljaju djecu, onda smatram

da svoj problem nemam pravo uzdizati iznad problema drugih ljudi.

Njihova iskustva svjedoče o raznim ulogama žena u ratu. One su se borile za opstanak svojih porodica. Većina žena su bile angažirane volonterski kako bi pružile usluge zajednici. Od njih se tokom rata tražilo da budu čuvarice *normalnog* života, to jest da pokušaju održati *normalan* tok života koliko je to bilo moguće. One su davale snagu, vjeru i nadu za preživljavanje. Svi ovi primjeri pokazuju da su u Bosni i Hercegovini žene aktivno učestvovala u odbrani zemlje i da su u tom procesu bile prisutne od početka agresije. Međutim, u istraživanjima i izvještavanjima stranih i domaćih istraživača i novinara uglavnom smo mogli čuti o temama vezanim za žene žrtve, dok se žene borci uglavnom nisu spominjale u njihovim istraživanjima. Žene borci nisu uzete kao društveno bitan aspekt za istraživanje. Herojske priče vezane za odbranu zemlje vezane su uglavnom za *muške priče*.

Uloga vojnikinja u ratu

Istraživanje pokazuje primjere hrabrih žena koje su na početku rata pristupile oružanim snagama i odbrani zemlje, a koje su u postratnoj Bosni i Hercegovini potpuno zapostavljene. Sagovornice su potvrdile da su žene koje su učestvovala u ratu potpuno zanemarene od države, društva i medija. Naida potvrđuje ovu konstataciju:

Nisu u pitanju samo žene vojnici. Gdje se spominju žene medicinari, koje su toliki teret posla podnijele u ratu? Gdje se spominju žene, majke, supruge koje su stajale u redovima za hljeb i poginule pokušavajući donijeti vode ili hljeba svojoj porodici? Mislim da tu ima jako puno prostora da se nešto napravi. Možda

griješim, ali ja još nisam vidjela nijednu knjigu napisanu o ženi heroju, a sigurno ih je u tri i po godine agresije bilo puno. O muškarcima ima pisanih tragova, a o tim ženama ništa... kao da nisu ni postojale. To mi je jako žao.

Ovo nam potvrđuje da su priče vojnkinja koje su se borile za ovu zemlju još uvijek, i nakon 17 godina poslije rata, ostale neispričane. Prema evidenciji Patriotske Lige Bosne i Hercegovine, krajem 1995. godine u Armiji Republike Bosne i Hercegovine je bilo registrirano 5.360 vojnkinja. Žene su igrale veoma važnu ulogu u odbrani i grada i države.

Slobodno mogu reći da su im funkcije dodjeljivane s velikim povjerenjem, a da su ih one odgovorno obavljale, ponekad odgovornije nego muškarci. O tome svjedoči i mnoštvo priznanja kojima su nagrađene, ali i životi koje su dale za odbranu države (Ajnadžić, 2010).

Iz intervjua možemo vidjeti da je njihova glavna motivacija bila odbrana svojih naselja, porodica i očuvanje sigurnosti. Kako ističu, htjele su dati svoj doprinos u novonastaloj situaciji, vratiti mir i normalan, prijeratni život. Osjećale su revolt i potrebu da se uključe u odbranu grada. One su se borile za mir i vraćanje multikulturalne sredine kakvo je Sarajevo bilo prije rata. Velike promjene načina života koje je rat donio podstaknule su mnoge žene na djelovanje u različitim opasnim situacijama kako bi zaštitile svoj život, život svojih porodica i opstanak grada. Jedna od njih, Naida, na pitanje o doprinosu žena za vrijeme rata, ovako kaže:

Žene su podnijele najveći teret tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu. Žene koje su ostajale u kući s djecom imale su obaveznu snaci se za hranu i vodu. U opkoljenom Sarajevu nije bilo lako naći drvo da se zagrije stan ili kuća. Pa žene koje su dočekivale svoje muškarce da se vrate s linije. Imale su zadatak da im

obezbijede vodu da se okupaju, da im obezbijede hranu, da sav teret brige za porodicu same snose. Muškarci jesu bili pod jednim posebnim stresom u smislu boravka na liniji i izloženosti pogibiji. Ali ta izloženost nije bila ništa manja ni ako ste bili sasvim običan civil koji se bori za preživljavanje porodice. Žene vojnici su imale, možemo reći, dupli teret. Svoju djecu su ostavljale kod kuće i odlazile na liniju, a istovremeno su morale razmišljati i o svim egzistencijalnim potrebama svoje porodice. Imali smo žene angažovane kao vojnike, žene koje su imale radnu obavezu u različitim firmama, žene zdravstvene radnike... Ja ne znam da li bih ja kao žena vojnik mogla napraviti bilo kakvu razliku između mene i žene ljekara ili medicinske sestre, koje su obavljale jako teške zadatke.

Ove konstatacije nam potvrđuju da su žene zaista dale veliki doprinos tokom ratnog perioda. Imale su različite uloge, bez kojih borba za opstanak ne bi bila moguća. U ratnim vremenima su pokazale da su jake i borbene, i spremne na preuzimanje akcija kao samostalni akteri. Te višestruke uloge koje su imale – domaćice, majke, supruge i vojnikinje, pokazuju spremnost i sposobnost žena na različita djelovanja u različitim životnim situacijama. Jedna od sagovornica kaže da je učešće žena u vojsci tokom rata imalo i moralnu dimenziju.

Vjerujte mi, na prvoj liniji samo prisustvo žene je jako, jako bitno. U psihi muškaraca se nešto mijenja, pažljiviji su, hrabriji su, u ženi vide podršku. S druge strane, žele i pokazati da nisu slabiji, da su hrabri i jaki. Kada muškarci vide mladu djevojku među njima koja se ne boji i koja pokazuje izuzetnu hrabrost, onda se i oni još više okuraže, jednostavno ne žele biti slabiji pored djevojke.

Demobilizacija vojnikinja

Pored svih doprinosa i iskušenja koje su ove žene prolazile tokom ratnih dana, njihovi ratni doprinosi nakon rata nisu prepoznati niti vrednovani od strane društva. U medijima svakodnevno možemo čuti o lošem položaju demobiliziranih boraca, ali to su uvijek muškarci. Ne možemo a da se ne zapitamo šta se dešava s demobiliziranim ženama. Iz primjera smo pokazali da priče o ratnim herojima nisu vezane isključivo za muškarce, nego da je i značajan broj žena učestvovao u odbrani zemlje. Kada bi se ovakvi primjeri više isticali u javnosti, žene u našem društvu bi zasigurno imale značajnije mjesto u javnoj društvenoj sferi nego što ga danas imaju. Postratni period doveo je do homogenizacije etničkih grupa i vraćanja tradicionalnim patrijarhalnim modelima življenja, što opet pogoršava položaj žene. Iako su žene bile aktivno uključene u odbranu, njihovi ratni doprinosi se i ne spominju, one su bile isključene i iz mirovnih pregovora koji su zaustavili rat, a situacija je ostala nepromijenjena i u obnovi postratnog društva. Žena je tokom rata bila slavljena kao čuvarica kuće i porodice, kao žrtva i heroína. Međutim, nakon rata vratile su se stare teorije po kojima je ženi mjesto u kući. Iz ovoga vidimo da izgradnja države Bosne i Hercegovine nakon rata opet stavlja žene u inferiorni položaj. Kada je rat završen, i kada su se vratile *glave kuće*, žene su opet vraćene u porodičnu sferu. Njihov doprinos iz ovog perioda potpuno se zanemaruje i stavlja na marginu. Žene, pripadnice vojske, vraćaju se svojim tradicionalnim ulogama, često protiv svoje volje. Takvi postupci šalju poruku ženama da više nisu potrebne u toj profesiji i da svoje mjesto trebaju tražiti negdje drugo. Prema intervjuiranim vojnkinjama koje su nakon rata demobilizirane učinjena je velika nepravda. Niko se nije pitao šta će biti s njima i treba li im pomoći u njihovoj socijalnoj i ekonomskoj integraciji u društvu nakon rata. Jedna od sagovornica, Azra, o demobilizaciji žena kaže da je to vrlo nepovoljno pitanje.

Lično nisam zadovoljna. Mnoge od njih su morale otići u tom nekom poslijeratnom periodu. Mnoge od njih su morale otići iz službe, što je meni jako žao. Vrlo nas je malo uspjelo ostati angažirano u vojsci nakon rata. Sada u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine od otprilike 10 hiljada vojnika imate 508 žena u vojsci. Znači, sada ima 5,7 posto žena u vojsci, a u ratu ih je bilo puno više.

Primjer koji najbolje pokazuje da je rodni aspekt bio potpuno zanemaren kako tokom rata, tako i nakon rata, je činjenica da su u procesu demobilizacije prvo otpuštane žene. Da je ovaj aspekt bio prepoznat u tom periodu, utjecalo bi se na veći ostanak žena u vojnoj profesiji i danas bi imali veći broj profesionalno angažiranih žena u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine. Tek se nakon reforme odbrane počela posvećivati pažnja ovom aspektu. Sabaheta Čutuk o procesu demobilizacije kaže:

U suštini, ono što vam mogu reći jest da su moje ratne kolegice bile prepuštene poslije demobilizacije same sebi. Jedna ili dvije su ostale kao pripadnice vojske jer je to jednostavno bila njihova ljubav. Ali u suštini svoj život su nastavile tamo gdje su stale devedeset druge i mislim da nijedna od njih nije imala podršku ili potporu društva u svom daljem nastavku života zbog učešća u vojsci. Jednostavno su kao i većina demobiliziranih boraca koji su branili i odbranili svoj grad i ovu državu bile prepuštene same sebi i pokušavale da uspiju, na najbolji način da se snađu i da žive od svoga rada, pošteno kako su i živjele.

Sagovornica Naida smatra da je proces demobilizacije nešto jako negativno što se desilo u ovoj državi.

Pazite, vi imate tri i po godine aktivnog učešća u oružanim snagama, ma kako se one zvale, i onda kada dođe nekakvo vrijeme demobilizacije i uključivanja u civilni život prve osobe koje su

bile obuhvaćene tom demobilizacijom bile su žene. I to je bilo dosta onako, neću da kažem bolno, bolno je bilo svakako, ali je bilo u neku ruku i jako bezobrazno. Jer ako ste tri i po godine povukli sav teret na svojim leđima i niko nije pravio razliku jeste li žena ili muškarac, tako bezobrazno prići toj ženskoj populaciji nakon rata i reći hvala lijepo, mi sada trebamo da zadržimo muškarce vojnike, mislim da je to bilo krajnje neregularno.

Da se pitanje rodne jednakosti u vojsci tek našlo važno nakon reforme, potvrđuje naša sagovornica Naida, koja je i nakon rata ostala angažirana u vojsci.

U datom momentu, kad smo počeli s demobilizacijom žena, niko se nije bavio statistikom, niko se nije bavio ravnopravnošću spolova, niti činjenicom da jedan dio žena, prema njihovim kvalifikacijama i onome što su pokazale u ratu, treba zadržati jer su opravdale svoje postojanje i učešće tokom tri i po ratne godine. Puno stvari se lomilo preko koljena. To vam je onaj neki tradicionalni mentalitet, koji ništa nije drugačiji ni u Sjedinjenim Američkim Državama, ni u Kini, ni u Japanu, a ni na Balkanu. Onaj ko ima neprikosnoveno pravo na rad je prije svega muškarac, poslije njega dolaze žene. I to je otprilike tako i urađeno. Zadržani su svi muškarci koji su iole imali kvalitete da ostanu, a samo jedan mali broj žena je preživio, da tako kažem, taj proces demobilizacije.

Ovi navodi nam potvrđuju da se o procentu žena u oružanim snagama nakon rata uopće nije vodilo računa, jer da jeste danas bismo već imali 10 posto, ako ne i više, angažiranih žena u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine, s obzirom na to da je bio veliki procent angažiranih vojnkinja tokom rata. Nažalost, nakon rata žene često izgube priznanja koja su stekle za vrijeme rata, a rijetko su prisutne u mirovnim pregovorima i u obnovi ratom razorenog društva. Primjer Bosne i Hercegovine pokazuje da žene nisu bile prisutne za

pregovaračkim stolom kada se odlučivalo o okončanju rata.

Tokom onih hiljada sati provedenih za stolovima za kojima se diskutiralo i, bar se tako mislilo, odlučivalo o sudbini Bosne, Bosanke su sistematski i dosljedno bile odsutne – bilo da su sa-stanke organizirali balkanski dužnosnici ili vođe međunarodne zajednice... (Hunt, 2001:Prolog XIX).

S obzirom na različita iskustva žena u ratu, važno mjesto u pronalaženju prijedloga i rješenja u miru bi svakako trebale imati i žene. Međutim, praksa pokazuje da su žene uglavnom isključene iz procesa obnove društva nakon rata i da mirovne pregovore vode isključivo muškarci. *Ako muškarci na vlasti nastave da gledaju na žene prvenstveno kao na žrtve, ratne udovice ili majke heroja, malo je prostora za postkonfliktne društvene promene* (Simić, 2010). Nakon rata u obnovi Bosne i Hercegovine izostavljeno je učešće žena i zanemarena je vitalna uloga koju žene mogu imati za stabiliziranje društva. Ako su žene uspjele sačuvati svoje porodice i zajednicu tokom teških ratnih dana, zašto ne bi bile sposobne rekonstruirati svoju zajednicu u mirnodobskim uvjetima. Neisticanje primjera žena vojnika tokom posljednjeg rata mogu biti povezani sa tradicionalnim poimanjem žena. Slika vojnkinja se kosi s tradicionalnom slikom žene naših prostora. Tokom rata žene sudjeluju u novim aktivnostima i preuzimaju nove uloge, često preuzimajući i veću odgovornost. Uprkos takvim promjenama, žene su često stavljene na marginu izgradnje mira nakon sukoba. Mirovni proces u našoj zemlji se odvijao bez učešća žena, žene su još uvijek stavljene u inferioran položaj i bore se za svoja osnovna prava. Historija oružanih sukoba nije samo okarakterizirana užasima rata, već i pričama žena i njihovom hrabrošću i izdržljivošću. Tokom i nakon rata, s obzirom na to da je populacija muškaraca uveliko umanjena, žene postaju glavne hraniteljice svojih razorenih porodica. One su te koje nastavljaju održavati porodicu i društvo. Rezolucija Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija 1325 o ženama, miru i sigurnosti, koja je usvojena 2000. godine, prepoznala

je ogromnu ulogu koju žene imaju nakon rata u mirovnim procesima. Angažiranjem žena u mirovnim pregovorima, mirovnim operacijama i u obnovi i radu na pomirenju nakon sukoba osigurava se rad na rješavanju ženskih prioriteta i potreba. I pored preporuka i trendova u kojima bi žene bile uključene u mirovne procese i u obnovu postkonfliktnih društava, situacija u praksi nije ni približna željenim očekivanjima. Naime, žene u Bosni i Hercegovini nisu bile uključene u mirovne pregovore na osnovu kojih je zaustavljen rat u našoj zemlji, a njihova isključenost se nastavlja i u postratnom društvu.

Dejtonski mirovni pregovori su bili dijalozi muškaraca, često uz korištenje militarističke retorike. Nijedna žena nije bila prisutna za pregovaračkim stolom (Lithander, 2000: 20).

Ovo nam potvrđuje tezu o odsustvu ženskog subjektiviteta u rekonstrukciji naše zemlje. Politički subjektivitet žena nikada nije realno uspostavljen iako za to postoji potreba. Posljedica nedovoljno angažiranosti žena u *pitanya države* posljedica je patrijarhalne ideologije. Također, ratna dešavanja u kojima su žene predstavljene samo kao žrtve, a ne i kao nositeljice velikog ratnog tereta, ili čuvaricama sigurnosti, isključuju participaciju i rješenja koja bi žene mogle predložiti u izgradnji postkonfliktnog društva. Rekli smo da je Rezolucija 1325 prva rezolucija koja se bavi pitanjima mira i sigurnosti s naglaskom na iskustva žena i povezivanja njihovih ratnih iskustava u rekonstrukciji postkonfliktnih društava. Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija je usvajanjem ove rezolucije potvrdilo važnu ulogu koju žene imaju u kreiranju i održavanju mira i sigurnosti u svijetu. Veliki broj unutardržavnih oružanih sukoba u svijetu u kojima su glavne mete bili civili, žene i djeca stavio je akcent na pitanja o rodnoj ulozi u rješavanju sukoba i očuvanju mira. Sve zemlje potpisnice ove rezolucije preuzimaju obavezu da rodne perspektive integriraju na svim nivoima državne vlasti koji su važni za rješavanje sukoba i izgradnju mira. Ženske organizacije su odigrale

značajnu ulogu u primjeni Rezolucije 1325 u Bosni i Hercegovini. Pokazali smo kako je veliki broj žena i ženskih organizacija djelovao na prostoru bivše Jugoslavije u borbi protiv rata i rasplamsavanja nacionalizma. Također, kroz primjere ženskih nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini i regiji ukazali smo na nastojanja žena u rješavanju poslijeratnih problema, kao što su pomoć ženama žrtvama rata, procesuiranja ratnih zločina, pomoć izbjeglim i raseljenim osobama i pozivanje zaraćenih strana na dijalog. Ženske nevladine organizacije uložile su velike napore u obnovi poslijeratne Bosne i Hercegovine i ostvarile su značajne rezultate. Jedan od tih rezultata, vršenjem pritiska na Haški tribunal, je da su se uspjele izboriti da se zločin seksualnog zlostavljanja sudi kao ratni zločin.

Zaključak

U ovom radu smo ukazali na neprocjenjive doprinose žena tokom rata u očuvanju svojih porodica i sigurnosti. Međutim, poražavajuća činjenica je da u našem društvu, iako postoji potreba, još niko nije napravio sveobuhvatno istraživanje o ženama heroinama koje su učestvovala u odbrani naše zemlje. To bi bio jedan od načina da se dokumentira važna uloga koju su žene imale za vrijeme rata i način da se sačuva važan dio historije naše zemlje. Savremeni status pamćenja i historije pitanje je opće javne politike. Veoma je važna uloga medija u proizvodnji memorijalne kulture. Bosanskohercegovačko društvo sjećanjima vojnkinja na njihova ratna iskustva nije dalo zasluženu vrijednost. Njihove su priče zanemarene ili, možemo reći, izbrisane, što je etički i društveno uznemirujuće i neprihvatljivo. Društvo bi trebalo raditi na razbijanju tišine o nepoznatim ženama koje su dale svoj doprinos u odbrani zemlje, jer će u protivnom historijski zapisi o ovome segmentu nestati. Također, ovo je jedan od načina priznavanja ženskog ratnog doprinosa i moguća polazna

osnova za veću inkluziju ženskog subjektiviteta u rekonstrukciji postratnog društva. Specifična sjećanja žena i njihova percepcija rata mogu dati konstruktivna mišljenja za izgradnju mira. Provedeno istraživanje pokazuje i dokazuje sposobnost žena za preuzimanje raznih akcija koje su one poduzele na početku ratnih zbivanja, tokom rata i u postratnoj Bosni i Hercegovini. Primjerima djelovanja žena, poput antiratnih pokreta žena početkom i tokom rata, uključivanja žena u vojsku tokom rata, kao i učešća žena u rekonstrukciji postratnog društva, pokazano je kako su žene bile i ostale dio javne sfere, i da su u tom polju djelovale i još uvijek djeluju vrlo konstruktivno. Ovo nam pokazuje da su pitanja sigurnosti neodvojiva od ženskog subjektiviteta. Ukazali smo na činjenicu da konfliktna iskustva tjeraju žene na preuzimanje aktivnije uloge u društvu, ali i na to da se nakon rata žene vraćaju, često protiv njihove volje, svojim tradicionalnim ulogama. Ali ono što je indikativno iz intervjua jeste da su se upravo žene samoinicijativno aktivirale u odbrani sigurnosti, kako svoje tako i njihove okoline. To implicira na jaku vezu između roda i sigurnosti. Ovo istraživanje je imalo namjeru pokazati primjere žena koje su na razne načine preuzele aktivnu ulogu u ratu, u rekonstrukciji poslijeratne Bosne i Hercegovine i u očuvanju sigurnosti. Iskustva vojnkinja tokom rata pokazuju da se o gender aspektu nije vodilo računa i da se sa takvom praksom nastavilo i nakon rata, pa sve do reforme odbrane koja je pozitivno okončana 2008. godine. Ovo je jedan od glavnih razloga zbog kojih danas imamo mali procenat profesionalno angažiranih žena u vojnoj službi, dok je za vrijeme rata ovaj procenat bio puno veći. Naše društvo mora prepoznati sposobnost žena da djeluju u bitnim okolnostima. Njihova iskustva iz rata, kao i njihov rad u postratnoj Bosni i Hercegovini mogu koristiti u rekonstrukciji postratnog bosanskohercegovačkog društva i većoj afirmaciji žena u njemu. Mora se primijetiti ta vitalna uloga koju žene mogu imati za stabiliziranje društva. Rezolucija 1325 potvrđuje značajnu ulogu žena u sprječavanju i rješavanju sukoba. Time se potvrđuje značaj i uloga koju žene imaju u pitanjima države, pa tako i u oružanim snagama i pitanjima sigurnosti. Važno je

prepoznati bitnu ulogu koju žene imaju u kreiranju postkonfliktnih društava. U praksi kreiranje postkonfliktnih društava daje pozitivne rezultate ako u njemu sudjeluju i žene. Pozitivna refleksija u rekonstrukciji poslijeratnih društava svakako ima bolje rezultate ukoliko se rodne perspektive uzimaju u obzir u prvoj fazi mirovnog procesa, jer to osigurava veću participaciju žena nakon sukoba i njihovog doprinosa u rješavanju sukoba.

Literatura:

- Ajnadžić, N. (2010). *Patriotska liga BiH. Kćeri Bosne*. URL: <http://www.plbih.info/cms/Kceri-Bosne.375.0.html> (10.04.2011)
- Hunt, S. (2001). *Ovo nije bio naš rat: Bosanke obnavljaju mir*. Sarajevo: Dani.
- Lithander, A. (2000). *Engendering the Peace Process: A Gender Approach to Dayton and beyond*. Halmstad: The Kvinna Foundation.
- Simić, O. (2010). *Rod, konflikt i pomirenje: Gde su muškarci? A šta je sa ženama?* Časopis za političku teoriju i istraživanja globalizacije, razvoja i rodnosti. URL: http://postjugo.filg.uj.edu.pl/baza/texts_display.php?id=329 (10.03.2012)

Amila Ždralović, Mirela Rožajac-Zulčić

ŽENSKI MIROVNI AKTIVIZAM I NJEGOV UTJECAJ NA MIR I SIGURNOST

Apstrakt

Rasprava o rodu, miru i sigurnosti polazi od uključivanja žena u nasilne, muški definirane strukture (kao što su policija i vojska). U radu se govori o maskulinom i femininom načinu promišljanja o navedenim temama te ženskom mirovnom aktivizmu koji doprinosi stvaranju pravednijeg nenasilnog društva.

Cilj ovog rada je da se pokaže da je raspravi nužno pristupiti i iz drugog ugla – iz ugla rasprave o nenasilnoj akciji koja se odvija unutar građanskog društva, iz ugla prevencije bilo kakvog nasilja, a ne obustavljanja nasilja u eskalaciji podjednako nasilnim metodama. Gledano iz ove perspektive, smatramo da je u dijalog o miru rodu i sigurnosti, kao i u sam proces donošenja odluka, nužno uključiti institucije građanskog društva.

Ključne riječi: rod, mir, sigurnost, mirovni aktivizam, feminizam

Maskulini način promišljanja o miru i sigurnosti

Mirovne studije imaju dugu povijest, ali verifikaciju naučne discipline dobivaju tek 50-ih godina 20. stoljeća. U tom periodu pokreću se različiti centri, instituti i časopisi s ciljem da se kroz znanstveno proučavanje mira daju odgovori na pitanja koja su se otvorila usljed novih okolnosti Hladnog rata. Smirivanje ovih prijetnji nije značilo kraj mirovnih studija. One su se nastavile izgrađivati kao interdisciplinarno područje istraživanja, proširujući stalno svoj interes na aktuelne međunarodne probleme. Međutim, u samoj suštini zasnivanja ove naučne discipline nalazi se problem s kojim se suočavaju i druge naučne oblasti, a to je utemeljenost na maskulinim naučnim kanonima. Pod maskulinim naučnim kanonima podrazumijevamo kanone koji su duboko patrijarhalni, esencijalistički zasnovani, politički isključujući, proizvod su muške svijesti shvaćen kao proizvod genija (ali nikada genijalki), te izjednačavaju muško sa objektivnim i znanstvenim.

Istorijski gledano, nikada nije postojao samo jedan kanon. Iz perspektive istorije umetnosti i književnosti, postoje međusobno takmičarski kanoni. Kanon kao struktura pretpostavlja uverenje da postoji prirodno otkriveno, univerzalno vredno i individualno dostignuće, koje opravdava selektivno i privilegovano članstvo u kanonu. Ali kanon ne priznaje postojanje bilo kakve selektivnosti. Kanon se u kulturi predstavlja kao spontano beleženje autonomnih, jedinstvenih genija. (Đurić, 2003: 43).

Feminističke kritike sistema znanja dovode u pitanje proceduralno kanonsko znanje pokazujući da je i samo njegovo pozivanje na vrijednosnu neutralnost i objektivnost, rodno obilježeno. U ime imperativa znanstvene objektivnosti, subjektivni glas je ignorisan, a subjektivno iskustvo nije bilo dostojno racionalnih diskusija u akademskim krugovima. Prebacivanjem fokusa na subjektivni glas i

subjektivno iskustvo dešava se humaniziranje intelektualnih interesa. Pred feminističku epistemologiju postavljaju se sljedeća pitanja:

Postoje li koncepcije spoznaje koje sprečavaju seksističke poteze? Postoje li pojmovi opravdanja koji pokazuju zašto su se reprezentacije roda, pronađene u prirodnim, društvenim i bihevioralnim znanostima činile ispravnima, a ipak to nisu bile? Kako je znanje poprimilo rod i može li se ga se osloboditi? Kako se moraju iznova promisliti koncepti istine, umnosti, objektivnosti, izvjesnosti itd. da bismo ih oslobodili te mrlje maskulinizma? To je vrlo osjetljiv zadatak (Longino, 2004: 409).

U opisanom diskursu feminističke epistemologije možemo postaviti pitanje da li mirovne studije možemo osloboditi mrlje maskulinizma, te da li je moguće uspostavljanje novog, rodno osviještenog (pa čak možemo reći feminističkog) pogleda na promišljanja o miru i sigurnosti? Čini se da je odgovor na ovo pitanje pozitivan. Feministička preispitivanja kanona i feministička teorija općenito, ostavile su svoj pečat na razvoj mirovnih studija, te uslovile redefiniranje njihovih temeljnih problema – mira i sigurnosti. Tradicionalne rasprave o sigurnosti pozicionirale su se između rata i mira, te su redovno polazile od preispitivanja vojne moći država. Tradicionalni koncept bio je baziran na tri temeljne pretpostavke: 1) uvjerenju da je država odgovorna za sigurnost; 2) sigurnosna politika bila je usmjerena prema očuvanju postojećeg stanja; 3) vojne prijetnje zahtijevale su učinkovitu vojnu obranu koja je bila primarni interes (Bilandžić i Mikulić, 2007, str. 28).

Pitanje mira u fokusu je različitih istraživanja još od najranijih vremena. Međutim, moderni koncept mira svoje utemeljenje kao teorijski i politički pojam, dobit će tek sa osnivanjem UN-a. U Povelji UN-a među osnovnim zadacima ove organizacije identificirano je očuvanje mira i međunarodne sigurnosti. Iako mir u Povelji nije konkretno definiran, ipak je jasno prepoznat kao jedna od najviših vrijednosti čijem očuvanju treba težiti (član 1, stav 1). Težnja za

očuvanjem mira i sigurnosti može se čitati i kao održavanje *statusa quo*. Radi očuvanja ovih imperativnih vrijednosti, dozvoljena je i upotreba sile, odnosno preventivnih ili prisilnih mjera (Povelja UN-a, član 39–50).

U tradicionalnoj koncepciji mira, misije Ujedinjenih nacija su bile ograničene na obezbjeđivanje mira (*peacekeeping*), da bi se postepeno proširile na uspostavljanje mira (*peacemaking*), izgradnju mira (*peacebuilding*), stvaranje mira (*peacemaking*) i poskonfliktnu izgradnju mira (*post conflict building*). Naime, od 90-ih godina 20. stoljeća pojavljuje se potreba redefiniranja pojma sigurnosti koji bi odražavao određen nivo simbioze sa razvojnim i humanitarnim interesima. Kod novog definiranja pojma sigurnosti velika pažnja se pridaje *humanitarnim, socijalnim, ekonomskim i ekološkim dimenzijama sigurnosti, s naglaskom na važnost zaštite ljudskih prava i promicanja demokracije* (Matić i Mikac, 2010, str. 55). Novo određenje sigurnosti definirano je, prema mišljenju većine autora, s konceptom nove mirovne politike UN-a sačinjenog od strane Boutrosa Ghalija iz 1992. godine, a u izvještaju pod nazivom Program za mir (*An Agenda for Peace*). Ovaj Izvještaj je naglasio *socijalne i ekonomske determinante nasilja i u sigurnosnu agendu uključio probleme gospodarskog kolapsa i siromaštva, političke represije, devastacije prirodnih resursa, prenapučenosti, etničkih i vjerskih sukoba, prisilnih migracija, proliferacije oružja za masovno uništenje i terorizma*. (2010, str. 55). Time se novi koncept sigurnosti ne fokusira više isključivo na državu i očuvanje njenog suvereniteta, već se sabire oko pitanja ljudskih prava i sloboda, te time težište s države prebacuje na pojedinca/ku. Također se proširuje i koncept sigurnosne prijetnje, a Izvještaj o ljudskom razvoju iz 1994. godine grupira te prijetnje u sedam specifičnih oblasti: ekonomska sigurnost, sigurnost hrane, zdravstvena sigurnost, sigurnost životne sredine, lična sigurnost, sigurnost zajednice i politička sigurnost.

U ovoj proširenoj definiciji sigurnosti posebno mjesto pripalo je zaštititi ljudi – njihova života, zdravlja, ekonomske i socijalne dobrobiti i njihovih temeljnih ljudskih prava i sloboda. Postepeno,

ideja ljudske sigurnosti (*human security*) istisnula je tradicionalno shvaćanje nacionalne i globalne sigurnosti i naglasak prenijela s teritorijalne sigurnosti na sigurnost kroz ljudski razvoj. U temeljima te paradigme nalazi se shvaćanje da ključni referent sigurnosti treba biti pojedinac, a ne država, što je tijekom zadnja dva desetljeća vodilo značajnom obratu u razmišljanju o odnosu između suverenosti države i ljudskih prava. (2010, str. 55–56).

Međutim, novi pristup sigurnosti stvorio je i određenu konfuziju, jer je bio proširen na raznovrsna područja. Pokušaj njegovog sužavanja i konkretizacije zbiva se sa početkom novog milenijuma u različitim dokumentima, od kojih su posebnu pažnju akademske i političke zajednice dobili *Brahimijev izvještaj* i izvještaj *Odgovornost da se zaštititi*. U Izvještaju Panela o mirovnim operacijama UN-a (*Report of the Panel on United Nations Peace Operation*) iz 2000. godine, poznatijem kao Brahimijev izvještaj (*Brahimi Report*) naglašena je potreba povezivanja humanitarnih i vojno-političkih odgovora na krizu, kao potreba proširenja tradicionalnih mandata mirovnih operacija omeđenih ulogom simbolične i neugrožavajuće prisutnosti na mandat koji bi snagama na terenu omogućio da odbrane sebe i druge komponente misije, kao i civile čiju sigurnost ugrožavaju akcije jedne od strana u sukobu (2010: 57).

Međunarodna komisija za intervenciju i državni suverenitet (*International Commission on Intervention and State Sovereignty*) zvanično je formirana u septembru 2000. godine i poslije više od godinu dana, u decembru 2001, publikovala je izvještaj pod nazivom *Odgovornost da se zaštititi*. Cilj doktrine razvijene u dokumentu *Odgovornost da se zaštititi* je *zaštita ljudskih bića čiji je fizički opstanak ugrožen, u situaciji kada država ne može ili ne želi da im pruži bezbednost, pa se razvijaju mehanizmi za sprovođenje multilateralnih intervencija radi zaštite ljudske bezbednosti bilo gde u svetu* (Lipovac i Glušac, 2011. str. 68). Na stranicama ovog dokumenta, odgovori na sigurnosne prijetnje nisu svedeni isključivo na vojne intervencije, ali je njima, kao i u Brahimijevom izvještaju, dat prioritet. Ovakav pristup se pokušao opravdati težnjom za stvaranje boljeg svijeta, a

u teorijskoj diskusiji često se za ovakve vojne intervencije koristi nezgrapnan i kontradiktoran pojam humanitarni rat.

Kroz izložene najvažnije momente definiranja mira i sigurnosti može se ukazati na razliku između ženskog i muškog pristupa ovim problemima. No, ovakvom načinu definisanja ženskog i muškog pristupa, može se uputiti prigovor da slijedi esencijalističko upisivanje u listu binarnih opozicija (muško/žensko, kultura/priroda, racionalno/emocionalno...). U ovom radu se svakako uvažava pristup poststrukturalističkih teorija koje, između ostalog odbacuju i bilo kakve unaprijed zadate kategorije unutar kojih se izgrađuje identitet osoba. U ovom radu se (raz)govor o ženskim i muškim modelima ne želi postulirati kao biološka zadatost. No, činjenica je da ona u patrijarhalnim društvima postaje kulturna zadatost. Razlike između muških i ženskih modela promišljanja razvijaju se kroz: a) rodnu socijalizaciju i b) kroz različito iskustvo kroz koje prolaze žene i muškarci u patrijarhalnim društvima. Kao takve, ove razlike se formiraju kao društvene činjenice, te u potpunosti prihvatajući postsrukturalistička razmišljanja, ipak ne možemo ignorirati ove društvene činjenice koje posmatramo kao društveno nametnute kategorije. Što je društvo liberalnije, tako su i razlike između ova dva modela manje. Dakle, razlike nisu prirodne, ali pod djelovanjem različitih društvenih faktora patrijarhalne kulture, oblikuju se različiti modeli muškog i ženskog pogleda na različite probleme. Ti različiti pogledi se uspostavljaju i kada je riječ o promišljanju mira i sigurnosti. I dok se unutar muškog pristupa humanitarni rat smatra načinom uspostavljanja mira, a naoružavanje njegovom preventivnom pretpostavkom, ženski pristup postavlja pitanje ljudskih i društvenih posljedica utrka u naoružanju.

Ženski pogled na mir i sigurnost

Specifičnosti u ženskom i muškom pogledu na mir i sigurnost možemo posmatrati i kroz dva etička modela: model etike brige i model etike pravednosti. Za formiranje ova dva modela zaslužna je psihologinja Carol Gilligan čija istraživanja su počela kao provjera rezultata koje je dao Kohlberg. Ovaj autor je nakon longitudinalnog istraživanja, koje je trajalo dvadesetak godina, gdje je u razmacima od po tri godine, kroz priče i intervjuve praćena grupa djece od njihove rane adolescencije pa do rane zrelosti, ustanovio postojanje tri stadija moralnog razvoja (s po dva podstadija na svakom od njih): predkonvencionalni stadij (predodgovorni), konvencionalni stadij i postkonvencionalni stadij (Suzić, 2004; Pernar i Franjčičković, 2008). Kroz istraživanje, Kohlberg je utvrdio da osobe ženskog spola ne prolaze kroz ovaj razvoj. Psihologinja Carol Gilligan (2003) preispituje Kohlbergovu skalu moralnog razvoja te utvrđuje da su djevojčice moralnim dilemama u upitniku pristupale na drugačiji način nego dječaci. Međutim, Kohlbergova skala nije imala razvijen sistem u kojem bi se vrednovali odgovori u kojima dolazi do izražaja briga za druge. Gilligan je primijenila Kohlbergovu skalu. Ona je testirala dječake i djevojčice kako prosuđuju slučaj tzv. Heinzove dileme²¹ u kojoj se radi o sukobu između vrijednosti vlasništva i vrijednosti života. Dječak Jake rješava dilemu logičkim prioritetom života i koristi tu logiku da opravda svoj izbor (2003, str. 25–26). On argumentira:

Ljudski je život vredniji od novca; ako apotekar zaradi samo 1000 \$, on će i dalje živjeti, a ako Heinz ne ukrade lijek, njegova će žena umrijeti. (Zašto je život vrijedniji od novca? – pita ispitivač) Apotekar može kasnije skupiti 1.000\$ od bogatih ljudi koji boluju od raka, ali Heinz ne može dobiti natrag svoju ženu.

21 Ova dilema se sastoji u sljedećem: Da li će čovjek koji se zvao Heinz ukrasti lijek za koji nema novca da ga kupi, a lijek mu je potreban kako bi svojoj ženi spasio život (Gilligan, 2003: 25).

(Zašto?) Jer ljudi su svi različiti, neponovljivi (2003: 26).

To što Heinz krši pravila definirana zakonom, dječak ne smatra odlučujućim: zakone su stvorili ljudi, pa su zato promjenljivi i mogu imati pogrešaka (2003: 26). Cijela njegova argumentacija počiva na pretpostavci temeljnih moralnih vrijednosti s kojima zakoni, u određenim specifičnim situacijama ne moraju biti komplementarni. Etičko-logičkim promišljanjem problema, Jake dolazi do najracionalnijeg, ispravnog rješenja, neovisno od snage bilo kojih autoriteta (2003:27).

Na isto pitanje djevojčica Amy reagira drugačije. Ona na pitanje da li je Heinz trebao ukrasti lijek, odgovara nesigurno:

Pa, mislim da baš ne treba. Možda postoje drugačiji načini da dođe do novca, recimo da posudi novac, a ne da ukrade (2003: 28).

Na pitanje zašto ne treba Heinz ukrasti novac, Amy se ne poziva na poštivanje zakona, već na eventualne posljedice ovog čina na Heinzovu dalju brigu o ženi:

Ako ukrade novac, možda će onda spasiti ženu. Ali ako ukrade novac, može i da ode u zatvor, a onda se njegova žena može ponovo razboljeti i opet će joj trebati lijek. To onda neće biti dobro. Dakle, trebao je naći neki drugi način da dođe do lijeka (2003: 28).

Kohlbergova skala je predviđela samo logičke i racionalne odgovore, te određene principe koji bi respondirali odgovorima. Njegova skala je bila nepripremljena za ovakav dijalog u kojem djevojčica ne postavlja pitanje (ne)ponašanja u skladu sa zakonom ili pitanja opravdanosti krađe. Njene dileme se odnose na brigu o svim sudionicima ove priče. Odnosno ona ne shvaća ovu dilemu kao matematički problem nego kao povijest odnosa koja traje kroz vrijeme (i računa sa ženinom daljnjom potrebom za mužem, odnosno daljnjom brigom muža za ženu, te daljnjom potrebom njih oboje

za dobrim odnosima s apotekarom) (2003: 28). Ona vrijednost ženinog života posmatra u kontekstu odnosa, a problem vidi, ne u očuvanju apotekarovih prava, nego u nedostatku njegove ljudske reakcije na specifičnost situacije:

Ako netko ima ono što može spasiti tuđi život u jednom trenutku, onda nije pravično da mu to ne da (2003: 28).

Carol Gilligan je otkrila da moralni razvoj žena ima tendenciju prolaska kroz tri faze – sebična, brižna i univerzalno brižna. U svakoj od ovih faza krug brižnosti se povećava, dok se sebičnost smanjuje. U početku mlada djevojka brine uglavnom samo za sebe, u drugoj postaje sposobna da brine i za druge (obitelj i prijatelje), te konačno u trećoj fazi postaje sposobna za brigu za dobrobit čovječanstva u cjelini. Muškarci također prolaze kroz tri faze moralnog razvitka, no oni su skloniji naglašavanju prava i pravednosti, dok žene naglašavaju brigu i međuljudske odnose. Carol Gilligan (2003) vjeruje da nakon treće faze kod oba spola može doći do ujedinjenja muških i ženskih stavova, tako da na univerzalno-integralnoj fazi i muškarci i žene slijede vrijednosti brižnosti i pravednosti. Svojim istraživanjem, Carol Gilligan je pokazala da pristup etičkim problemima nije isti kod muškaraca i kod žena. Ovako definisanu različitost u pristupu etičkim problemima, ne treba razumijevati u kontekstu prirodne zadatosti, nego u kontekstu različitih iskustava i različitih procesa socijalizacije kroz koje žene i muškarci u patrijarhalno definiranim društvima prolaze. Također, etiku brige ne treba shvatiti kao argumentaciju za zatvaranje žena u privatnu sferu i njihovo posmatranje prvenstveno kroz ulogu majke i supruge. Etika brige jeste model etičkog rasuđivanja. A ovaj model i osobine koje on podrazumijeva moguće je i potrebno aplicirati na akademska i pravno-politička problematiziranja unutar javne sfere.

Gilligan je ukazala na to da ženske osobine poput brige, predstavljaju kreativne snage koje su nužne u rješavanju problema. Koncepti međuzavisnosti, povezanosti, odgovornosti i brige o

drugim ljudima su centralni za razvoj žene. Upravo iz tog razloga se razlikuju ženska i muška mirovna politika. Kontradiktorni pojmovi humanitarni rat/humanitarna vojna intervencija/pravedni rat – u središtu su muške mirovne politike. S obzirom na to, ova politika mira je itekako prisutna u javnoj sferi i, stoga, ugrađena i u međunarodno pravo. Njeno se moralno opravdanje zasniva na etici pravednosti kao matematičkom, logičkom i racionalnom promišljanju. Ona crpi snagu u svom legalitetu, provodi se kada su povrijeđena osnovna načela humanosti s ciljem da se ona zaštite, predstavlja sprovođenje morala drugim sredstvima, za nju je važno odsustvo vitalnih nacionalnih interesa kada se poduzima, provode se samo onda kada su iscrpljene sve prethodne mjere za mirno rješavanje sporova (S. Savić, 2007; M. Savić, 2009). Ženska mirovna politika je prvenstveno antimilitarna, a svoju argumentaciju pronalazi unutar modela etike brige. Ova politika crpi svoju argumentaciju u uvjerenju da je svaki rat zločin sam po sebi, ideji solidarnosti koja nadilazi sve društvene podjele, da je rat uvijek patrijarhalan, dosljednom protivljenju sopstvenom vojnom režimu (Perković, 2008). Međutim, ženska mirovna politika ne čuje se dovoljno: Jer, već time što sam rođena kao žena, ja sam nesumnjivo miroljubiva – kaže naše društvo – i ono uvažava tu moju miroljubivost, ali samo dotle dok je držim kao ukras na opisu *Žene*, bezbedno po društvo i sistem. Međutim, potreba za mojom *prirodnom, ženskom miroljubivošću* prestaje onog časa kad od nje pravim jasan vrednosni stav i odlučan politički čin, čime se zarivam u kompaktno telo kapitalističkog patrijarhata. (Perković, 2008: 307)

Uključivanje ženskog glasa u mirovnu politiku

Dosadašnju mirovnu politiku je obilježilo odsustvo ženskog glasa. Ženski mirovni aktivizam, o kojem će biti riječi u narednom

poglavljju nije izostao, ali je izostala njegova refleksija u javnom i političkom govoru. Mogućnost prevazilaženja ovog problema i uključivanje ženske mirovne politike u javni diskurs, može se pronaći u UN-ovim rezolucijama, i to: a) Rezolucija 1325 Žene, mir i sigurnost (2000), b) Rezolucija 1888 *Zaštita žena i djevojčica od seksualnog nasilja u oružanim sukobima* (2009) i Rezoluciji 1889 *Zaštita žena i djevojčica u postkonfliktnim situacijama* (2009). Ove rezolucije otvaraju brojne značajne teme, ali su ovdje izdvojene zbog toga što po prvi put otvaraju konkretna pitanja uključivanja žena u mirovnu politiku. Rezolucija 1325 usvojena je na 4213. sjednici Vijeća sigurnosti 31. oktobra 2000. godine. Već u uvodnom dijelu ove rezolucije ukazuje se na važnost uloge žena u sprečavanju i rješavanju konflikata i u izgradnji, održanju i promociji mira i sigurnosti. Također je u preambuli prepoznata potreba izjednačavanja perspektive spolova u mirovnim operacijama, te se u ovom smislu naglašava značaj Windhoek deklaracije i Namibijski plan djelovanja o uključivanju perspektive spolova u višedimenzionalne operacije podrške miru (S/2000/693). U tom kontekstu, Rezolucijom se želi osigurati povećano prisustvo žena na svim nivoima odlučivanja u nacionalnim, regionalnim i međunarodnim institucijama i mehanizmima za sprečavanje, vođenje i rješavanje sukoba, te učestvovanja u različitim mirovnim procesima. Rezolucijom 1325 se traži proširenje uloge žena u operacijama UN-a, posebno među vojnim posmatračima, civilnom policijom, te osobljem koje se bavi ljudskim pravima i humanitarnim radom. Rezolucija 1888 još jednom *poziva generalnog sekretara, države članice i lidere regionalnih organizacija da preduzmu mjere radi povećanja zastupljenosti žena u procesima posredovanja i odlučivanja u pogledu rješavanja sukoba i izgradnje mira*. Rezolucija 1889 izražava zabrinutost zbog istrajnih prepreka punom učešću žena u sprečavanju i rješavanju sukoba i učešću u javnom životu nakon sukoba. Ova rezolucija *poziva zemlje članice, međunarodne i regionalne organizacije da preduzmu dodatne mjere za unapređenje učešća žena u svim fazama mirovnih procesa, posebno u rješavanju sukoba, postkonfliktnom planiranju i izgradnji mira, uključujući povećanje njihovog angažmana*

u donošenju političkih i ekonomskih odluka u ranim fazama procesa obnove, kao i, između ostalog, promoviranja ženskog liderstva i kapaciteta za angažiranje u upravljanju programima pomoći i planiranju, podrške ženskim organizacijama i suzbijanja negativnih stavova u društvu o kapacitetu žena da ravnopravno participiraju.

Cilj gore navedenih rezolucija UN-a jeste uključivanje žena u različite mirovne procese. One su doprinijele i promociji ženskog liderstva u mirovnim procesima. Međutim, ovim nije u potpunosti iskorišten kapacitet ženskog mirovnog aktivizma. On se svodi na izgradnju spolno neutralnih mogućnosti za uključivanje odgovarajuće pozicije. Međutim, često se zaboravlja da su rodne nejednakosti duboko ugrađene u definicije ovih pozicija. Čini se da politika UN-a ne polazi od pretpostavke razlikovanja ženskog i *muškog* pristupa miru. Naprotiv, muški pristup se proglašava spolno neutralnim i omogućava se ženama ulazak u maskuline (veoma često i nasilne) strukture moći, te kao takav nije u mogućnosti da da pozitivne rezultate. U tom kontekstu, isti prigovori se mogu uputiti i Akcionom planu za implementaciju Rezolucije 1325 u BiH. U Akcionom planu je naglašena potreba da se poveća stopa učešća žena na mjestima donošenja odluka, da se poveća stopa prisustva žena u vojnim i policijskim snagama, te da se poveća učešće žena u mirovnim misijama. Time je u akcionom planu akcenat stavljen na vanjsku politiku i poboljšanje statističkih podataka o uključenosti žena u različite mirovne procese. Međutim, politikom UN-a, a samim tim i Akcionim planom za implementaciju Rezolucije 1325 u BiH, otvoren je prostor za unutrašnju dekonstrukciju maskulinog određenja mira i sigurnosti. Naime, Akcionim planom je predviđeno da će Agencija za ravnopravnost spolova BiH *nastaviti proces organizovanja obuka i upoznavanja državnih službenika/ca i drugih službenih lica sa značajem i sadržajem UNSCR 1325*. U Akcionom planu je također istaknuto da su značajni partneri nadležnih institucija u implementaciji Akcionog plana za implementaciju 1325 u Bosni i Hercegovini međunarodne i nevladine organizacije, koje se su aktivne u ovom domenu. Ovdje posebno treba naglasiti značaj

razvijanja dijaloga s institucijama građanskog društva, odnosno nevladinim organizacijama koje se bave mirovnim aktivizmom²². Ideje i stavove koji se razvijaju u okviru ženskog mirovnog aktivizma, međunarodne organizacije i vladine institucije trebaju shvatiti kao lekcije za promišljanja o rodu i sigurnosti. Upravo iz tog razloga nužan je uvid u neka objašnjenja o motivima ženskog mirovnog udruživanja proistekla iz feminističke teorije, kao i osnovne aspekte rada ženskih nevladinih organizacija na polju mirotvorstva, antimilitarizma i širenja kulture nenasilja. Žensko mirotvorno organiziranje, ne samo da ima karakter vaninstitucionalnog udruživanja, nego se najčešće suprotstavlja stavovima formalnih institucija te, uz postojanje patrijarhalne matrice, još uvijek teško ostvaruje potreban utjecaj što je nužno mijenjati.

Ženski mirovni aktivizam

Udruživanje žena protiv rata i militarizacije ima značajnu i bogatu povijest. Iz antičke književnosti poznat je primjer Aristofanove komedije *Lizistrata* u kojoj žene Atine, Sparte i Korinta objavljuju obustavu intimnih odnosa s muškarcima, sve dotle dok oni ne

22 Kao nevladine organizacije koje su dale doprinos u implementaciji spomenute rezolucije, Akcioni plan ističe: „Žene ženama“, Sarajevo, „Udružene Žene“, Banja Luka, „Centar za žene Žar“, Sarajevo, „Žena BiH“, Mostar, Helsinški parlament građana“, Banja Luka „Viktorija 99“, Jajce, „Forum žena“, Bratunac, „Horizonti“ Tuzla, „Most“ Višegrad, „Budućnost“ Modriča, „Lara“, Bijeljina, „Duvanjske“, Tomislavgrad, „Orhideja“, Stolac, „Fondacija lokalne demokratije, Sarajevo, „Centar za pravnu pomoć“, Zenica, „Anima N“, Goražde, „Nova budućnost“, Sarajevo, „Aurora“, Sokolac, „Zora“ i „Milićanin“ Milići, „Maja“ Kravica. Međutim, ovo svakako nije kompletna lista svih onih organizacija koje se bave mirovnim aktivizmom. Tako se, na primjer, na ovoj listi ne nalazi Centar za nenasilnu akciju Sarajevo/Beograd, što je šteta, naročito ako se uzme u obzir da Centar od 1997. godine aktivno radi na polju suočavanja s prošlošću i izgradnje mira na području bivše Jugoslavije.

prestanu ratovati. Komična situacija se gradi oko sredstva štrajka, ali namjera tj. *obustava rata* jasno ukazuje na različite prioritete u tom kontekstu. Također je zanimljiva opservacija Margarite Papandreou (1997) dana s historijskog aspekta:

Stari su matrijarhati, barem prema postojećim dokazima, bili miroljubivi. Minojska kultura na Kreti, izrazito matrijarhalna, bila je miroljubiva. (...) Južnopacifički otoci na kojima su žene držale vladajuće pozicije, bili su miroljubivi. Ovo su znakovni koji daju nadu. (str. 38)

Naravno, ovdje se ne misli na onu čestu predrasudu neupućenih o matrijarhatu kao društvu u kojem su žene upravljale kontrolirajući resurse te podjarmljujući i zlostavljajući muškarce. Misli se na savremenu definiciju matrijarhalnih društava koja je proistekla iz antropoloških i arheoloških kros-kulturalnih istraživanja starih matrijarhata i onih koji u nekim kulturama postoje i danas. To su, pojednostavljeno govoreći, matrilinarna, matrilokalna, rodno-egalitarijanska (pa čak i potpuno egalitarijanska) društva koja nisu uređena principom dominacije nego komplementarnosti, a u kojima se resursima i zajednicom upravlja na temelju konsenzusa (Goettner-Abendroth, 2008).

Šta je to što žene pokreće na mirovni aktivizam i dodjeljuje im etiketu *miroljubivog spola* i da li zapravo možemo govoriti o miroljubivom spolu odnosno miroljubivom rodu, ili pak, ni o jednom niti o drugom. Esencijalistički pristup prema kojem su žene inherentno miroljubive i oslobođene *agresivnog gena* najčešće se temelji na biološkoj sposobnosti rađanja i odgoju kao primarno ženskom zadatku. Veza između majčinstva i antimilitarizma, s jedne strane, jasno je formulirana:

Majčinstvo počinje rađanjem i obećanjem života; militarističko mišljenje opravdava organizirane, namjerne smrti (Ruddick 1989, str. 81).

Majčinstvo se u domenu ženskog mirovnog aktivizma javlja kao

poveznica. Vrlo ilustrativni su primjeri iz naše, ne tako davne, prošlosti, početka 90-ih pred raspad Jugoslavije, kada su organizirani pokreti majki zahtijevali povratak sinova s ratišta u Sloveniji i njihovo razvojačenje iz Jugoslovenske narodne armije. Pokreti majki su organizirani s antiratnom misijom, ali su izmanipulirani od strane vojno-političkih elita koje su zahtjeve ovog pokreta iskoristile da bi opravdale povlačenje JNA iz Slovenije²³ (Licht i Drakulić, 1997). Od 1967. godine u SAD-u postoji organizacija Another Mothers for Peace koju su formirale žene koje su se snažno opirale ratu u Vijetnamu, i samo ime i njihove aktivnosti govore o viđenju majčinstva kao impulsa i suštine ženskog mirovnog udruživanja. Na primjer 1969. godine na njihovoj prvoj skupštini na Majčin dan donesen je Pax materna, u kojem se, između ostalog, kaže: *Nijedna majka nije neprijateljica drugoj majci*²⁴. Općepoznat je i argentinski pokret Madres de Plaza de Mayo koje su godinama demonstrirale ispred predsjedničke palače insistirajući na informacijama o svojoj djeci otetoj za vrijeme vojne diktature.

U feminističkoj teoriji postoji žustra rasprava oko rodnihi esencijalizama općenito, pa i u ovom kontekstu. Esencijalistički stav o ženama kao miroljubivom spolu nije apsolutno prihvaćen i značajan broj feministica ga odbija smatrajući to shvaćanje militarističkim konstruktom. Isto kao u prethodno tematiziranoj raspravi oko etike brige i etike pravednosti one polaze od patrijarhalno uspostavljenih rodnihi uloga kao objašnjenja za mnoge druge društvene pojave, pa i različite vrste organiziranja u konfliktnim situacijama. Tako npr. Yuval-Davis (2004) kaže:

Specifični položaj žena u mirovnim pokretima može se objasniti kao rezultat vrlo različitih razloga, a ne biološke i društvene konstrukcije žena kao majki (str. 143). Ona dalje elaborira te

23 Za razliku od onog što je majkama obećano, sinovi nisu vraćeni kućama, nego su preraspoređeni na ratišta u BiH i Hrvatsku.

24 Više o tome na web-stranici organizacije Another Mothers for Peace: <http://www.anothermother.org/about>

razloge: a) žene gotovo nigdje nisu vojne obveznice i ne moraju se boriti u ratovima koje ne odobravaju, b) organiziranje žena u antimilitarističkim i antiratnim pokretima zna biti dio njihovih širih feminističkih uvjerenja; c) učešće u ovim pokretima vide kao borbu protiv patrijarhalnog sistema u cjelini (str. 143).

Organizacija vojske kao sistema u kojem učešće žena u većini slučajeva ne podrazumijeva vojnu obavezu, pripadnost rezervnom sastavu, mogućnost borbe na prvoj liniji itd. otvara uvjetno govoreći *siguran prostor* za žensko antiratno djelovanje. Sličan neesencijalistički stav zauzima i Lepa Mladenović, jedna od aktivistica ženskog antiratnog pokreta Žene u crnom iz Srbije. Ona učešće žena u antiratnim pokretima objašnjava kroz: a) iskustvo obavljanja neplaćenih poslova, b) pretežno bavljenje nekonkurentskim aktivnostima, c) nisu pozivane u vojsku pa je za njih sigurnije djelovati protiv režima (2003, str. 43–44). Iz oba primjera je jasno da se eksplikacije temelje na društveno konstruiranim rodnim ulogama u svim sferama društva. Rad žena u nekonkurentskim djelatnostima, iskustvo *neplaćenog ženskog rada* koje se prvenstveno odnosi na obavljanje poslova u domaćinstvu koji se podrazumijevaju *kao ženski* te nepozivanje u vojsku, a ne *miroljubivi gen*, usmjeravaju žene u pravcu antiratnog djelovanja. To, naravno, ne znači da je uvijek moguće izjednačiti antiratno i feminističko djelovanje, barem iz pokreta majki možemo zaključiti da borba protiv rata istovremeno ne znači preispitivanje rodnih uloga i zahtijevanje promjene položaja žena u društvu. Licht i Drakulić (1997) također nude zanimljiv ugao posmatranja kada govore o ženskim mirovnim pokretima koji su se javili pred raspad Jugoslavije. Imajući u vidu društveno uvjetovanu upućenost primarno žene na porodičnu sferu, autori govore o strahu od raspada države zbog njegovog poistovjećivanja s raspadom porodice, budući da je u periodu 1977–1981, 13% svih novih brakova sklopljenih u Jugoslaviji bilo etnički mješovito (1997).

Pored svega rečenog, iskustvo i rezultati rata pokazuju da žene njime bivaju pogođene na različite načine. Nezavisne stručnjakinje

Elisabeth Rehn i Ellen Johnson Sirleaf u procjeni napravljenoj za potrebe UNIFEM-a izražavaju šokiranost saznanjima do kojih su došle glede razornih posljedica koje rat ostavlja na žene bez obzira na to što su obišle mnoga ratišta širom svijeta i bile izložene zastrašujućim informacijama i prije istraživanja za studiju. Žene prolaze kroz silovanja i prisilne trudnoće, razaranje maternica oružjem, namjerno inficiranje HIV-om, sakaćenje i zlostavljanje, uz sve to zajedno s djecom čine 80% od 40 miliona svjetske populacije onih koji su zbog rata morali napustiti svoje domove bilo kao izbjeglice, bilo kao raseljena lica (2002). Posljedice uništene infrastrukture, resursa, zdravstvenog i drugih sistema, uz prethodno nabrojane psihičke i fizičke torture, čine dodatne izazove koje žene moraju savladati da bi opstale i omogućile funkcioniranje porodice i zajednice, što postaje njihov zadatak. Samim tim sve odgovorne osobe suprotstavljaju se ratu zbog nenadoknadive štete i užasnih posljedica koje uzrokuje te se može zaključiti:

(...) esencijaliziranje ženskih uloga na supruge, majke i njegovateljice obeshrabruje njihovu uključenost u ulogi aktivnih donositeljica odluka u političkoj areni (...) Trebali bismo radije prepoznati da su žene i muškarci različito pogođeni ratom, nego što rat vidimo kao muško zlostavljanje žena (El-Bushra, 2007: 1).

Obavljanje neplaćenih poslova, rad u nekonkurentskim aktivnostima, neučešće u vojnoj obavezi, usmjerenje na održanje porodice, šira feministička uvjerenja, suočavanja s ratnim strahotama neki su od ne-biološki motiviranih razloga koji pokreću žene da se organiziraju s antiratnom misijom, prvenstveno u okviru civilnog društva kroz osnivanje nevladinih organizacija, udruženja i pokreta. Te organizacije djeluju lokalno, regionalno i na međunarodnom nivou i njihov aktivizam je najčešće dvosmjernan. S jedne strane motivirane su događajima iz lokalnog konteksta, ali istovremeno tiču se globalne agende o izgradnji mira. Izgradnja mira kao proces usmjeren ka izgradnji pravednijeg nenasilnog društva najčešće počinje netom po

okončanju sukoba, ali ponekad i ranije nudeći opcije i načine kako da se neki konflikt okonča. Ženske nevladine organizacije, kao i mnoge druge, u ranoj fazi okončanja rata i tokom rata djeluju pružajući humanitarnu, medicinsku i psihosocijalnu pomoć. U literaturi se u tom smislu među bosanskohercegovačkim organizacijama posebno ističu Medica Zenica i Žene ženama (Simić 2009: 5; Mulalić, 2011: 43), s tim da je izgradnja mira dio njihovih širih aktivnosti, a ne primarni, odnosno jedini fokus. Medica Zenica ima značajnu ulogu u pružanju psihosocijalne podrške ženama žrtvama ratnog silovanja, edukaciji i osnaživanju žena. Organizacija Žene ženama s druge strane provodi istraživanja i edukativne projekte iz oblasti mira, te radi na izradi izvještaja među kojima posebno možemo istaći *Rod i reforma sektora sigurnosti u Bosni i Hercegovini*. Obje organizacije su osnovane neposredno po okončanju rata u Bosni i Hercegovini pa možemo reći da imaju ogromno iskustvo u navedenim oblastima. Treća organizacija fokusirana na pitanja rodne ravnopravnosti i *etabliranje etike partnerstva i odgovornosti u porodici, društvu i političkom životu BiH* je Transkulturalna psihosocijalna obrazovna fondacija (TPO). Za ovu temu od posebnog su značaja njeni istraživački projekti Mirotvorke svijeta: *Provedba Rezolucije 1325 kroz primjere mirotvorki* i Žene, mirotvorstvo i pomirenje u BiH. Među mrežama koje djeluju na regionalnom nivou bitno je spomenuti Regionalni ženski lobi za mir, sigurnost i pravednost u jugoistočnoj Europi, a na međunarodnom nivou jedna od najrespektabilnijih i najstarijih ženskih mirovnih organizacija jeste Women international league for peace and freedom. Iako se ne naziva ženskom nevladinom organizacijom zbog višedecenijskog nezanemarivog rada na području mirovnog aktivizma nužno je ukazati na Centar za nenasilnu akciju Sarajevo/Beograd koji svojim radom na polju suočavanja s prošlošću i izgradnje mira, te promoviranju kulture nenasilja i nediskriminacije obuhvata većinu republika bivše Jugoslavije. Centar organizira treninge, tribine, objavljuje publikacije relevantne za ovu oblast, bavi se produkcijom dokumentarnih filmova, a jedna od ciljnih grupa su, što je posebno značajno, ratni veterani.

Naravno, zasigurno je da postoji još organizacija²⁵ civilnog društva koje se bave mirovnim aktivizmom i namjera ovog teksta nije pobrojati ih sve. Ono što bi bilo naročito zanimljivo za analizu jesu platforme i programi njihovog djelovanja i eventualne razlike među njima. Kako civilne organizacije vide pozicioniranje žena u okviru formalnog sektora sigurnosti, da li se bave prvenstveno povećanjem učešća i pitanjem kvota nakon kojih bi se dalo raspravljati o ženskom transformativnom potencijalu, ili, da li ih zanima isključivo jedno odnosno drugo. Na kraju, da li mirovni aktivizam prvenstveno vide kao snažan otpor bilo kakvom uključenju u vojne snage. Posebno pitanje na koje pažnju skreće i Margarite Papandreou (1997) jeste kako to da mirovni pokreti nikada ne uspijevaju ostvariti dovoljan pritisak da se zaustavi rat u nastajanju. To bi zapravo bio krajnji cilj – održavanje stanja sigurnosti i razrješenje svakog konflikta nenasilnim putem²⁶. Onako kako kontekstualiziramo rat, razloge njegovog nastanka, prirodu i okolnosti, nužno je kontekstualizirati i mirovne aktivizme. Mehanizmi razrješenja i sprječavanja konflikta kao i prioritete koje postavljaju znaju biti različiti. Helms (2010; 2003) primjećuje da bosanskohercegovačke ženske nevladine organizacije koje djeluju na području mirovnog aktivizma često slijede tradicionalne rodne podjele, prihvataju *afirmativne esencijalizme* i nevladin sektor vide dovoljno odvojenim od politike kao muškog domena da bi u njemu djelovale, i iako, s jedne strane u patrijarhalnom društvu uspijevaju ostvariti neke ciljeve baš na ovaj način, to je s druge strane hendikep za bilo kakav značajniji utjecaj na donošenje odluka.

UNIFEM je 2010. godine analizirajući uzorak od 24 velika mirovna pregovora od 1992. godine ustanovio da žene čine samo 2,5% potpisnica, 3,2 posrednica, 5,5 svjedokinja i 7,6 pregovarateljica

25 Više podataka moguće je naći na web-stranici Mreže za izgradnju mira: <http://mreža-mira.net>

26 *Feministice Trećeg svijeta prigovarale su ovom konceptu smatrajući ga zapadnocentričnim i neprimjenjivim na ne-demokratske države (Yuval-Davis, 2004, str. 144).*

(2010, str. 3). S jedne strane evidentno je da postoji značajan broj ženskih mirovnih pokreta iako s različitim platformama za akciju, kao i međunarodnih dokumenata koji daju osnovu za unaprjeđenje učešća žena za pregovaračkim stolovima, dok s druge strane *preventivno* žensko djelovanje još uvijek ne ostvaruje dovoljan utjecaj što jeste obeshrabrujuće. Svi pokreti koji primarno moraju djelovati na mijenjanje svijesti, a onda raditi i na izgradnji novog alternativnog načina na koji bi funkcionirao jedan aspekt ljudskog djelovanja, imaju težak zadatak. Edukativni i istraživački programi koji predstavljaju važan segment djelovanja ženskih mirovnih organizacija moraju iz neformalnog obrazovanja preći u formalno i ući u programe obaveznih predmeta. Dovoljno je podsjetiti samo da su na našim prostorima generacije koje su sada u zreloj dobi odrasle na postulatima predvojničke obuke, odbrane i zaštite, nemogućnosti prigovora savjesti itd. Kultura mira i modaliteti nenasilnog rješavanja konflikta u sklopu obaveznih školskih predmeta, način su da se mlađe generacije pravovremeno upoznaju s ovim vrijednostima i vještinama. Implementacija Rezolucije 1325 ne bi trebala podrazumijevati puko uključenje žena u vojne snage, nego ostavljanje prostora za transformaciju tih snaga pod utjecajem ženskog mirovnog aktivizma i uvida do kojih su došla feministička istraživanja, a tiču se kritičkog preispitivanja odnosa moći, sprječavanja seksualnog nasilja u i oko vojnih baza itd.

Zaključak

Rodno-esencijalistički i tradicionalni pristup odnosu roda, mira i sigurnosti jedan je od uzroka što se sigurnost vidi kao dobra pripremljenost u slučaju rata i održavanje statusa quo. Onemogućavanje i obezvrjeđivanje ženskog i svakog drugog mirovnog aktivizma, nepristajanje na preispitivanje maskulino formiranih struktura dovodi

do toga da gotovo svakodnevno prebrojavamo žrtve u svim dijelovima svijeta i da živimo u permanentnom nastojanju oporavka. Osnovni postulati etike brige usmjereni su na dugoročno održavanje pozitivnih odnosa među ljudima kroz traženje alternativnih načina rješenja svakog problema. Mirovni aktivizam podrazumijeva propagiranje mira kao općeljudske vrijednosti te učenje i stjecanje vještina koje tom cilju doprinose. U tekstu su spomenuti značajni međunarodni dokumenti koji nakon višedecenijskog postojanja UN-a i snažnog lobiranja od strane ženskih pokreta počinju pokazivati naznake rodne senzitivnosti.

Izgradnja mira je dugoročan proces, a trajan mir nije moguć bez konsenzusa svih uključenih. Bolje je uporno raditi na tom konsenzusu i to prije prvog metka, te ulagati značajna sredstva u taj proces, nego u unaprjeđenje vojnih struktura i resursa. Da su se više slušali glasovi svih mirovnih pokreta, koji postaju naročito aktivni s prvim naznakama sukoba, a manje vojni pokliči, ne bi se mrtvi, ranjeni, zlostavljani, nestali i raseljeni brojali. I to besprekidno. Mir ne treba shvatiti kao odsustvo rata jer bi to značilo i njegovu mogućnost. Mir trebamo shvatiti kao esencijalnu pretpostvaku individualne, kolektivne, rodne i svake druge egzistencije i koegzistencije. To opredjeljuje smisao ženskog mirovnog aktivizma.

Literatura

- Akcioni plan za implementaciju Rezolucije 1325. Preuzeto 10. 6. 2012. s <http://www.1325.arsbih.gov.ba/>.
- Bilandžić, M. i Mikulić, I. (2007). *Business intelligence i nacionalna sigurnost*. Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira, (Vol. X No. 19), str. 27–43.
- El-Bushra, J. (2007). Feminism, Gender and Women's Peace Activism. *Development and Change*, (vol. 38, br. 1.), str. 131–147.
- Đurić, D. (2009). *Poezija, Teorija, Rod*. Beograd: Orion art.
- Gilligan, C. (2003). In *A Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, Massachusetts, and London: Harvard University Press.
- Glušac, L. i Lipovac, M. (2011). *Perspektive koncepta ljudske bezbednosti*. Kultura polisa, (br. 16, godina VIII), preuzeto 1. 4. 2012. s <http://kpolisa.com/KP16/PDF16/kp16-I-4-Lipovac-Glusac.pdf>.
- Goettner-Abendroth, H. (2008). *Matriarchies as societies of peace: rethinking matriarchy*. *Off our Backs*, (vol. 38. br. 1.), str. 49–52.
- Helms, E. (2003). *Women as Agents of Ethnic Reconciliation? Women's NGOs and International Intervention in Postwar Bosnia–Herzegovina*. *Women's Studies International Forum*. (vol. 26, br. 1.), str. 15–33.
- Helms, E. (2010). *The gender of coffee: Women and reconciliation initiatives in post-war Bosnia and Herzegovina*. *Focaal - Journal of Global and Historical Anthropology*, (br. 57), str. 17–32.
- Jakešević, Ružica. (2011). *Mirovne misije Ujedinjenih nacija nakon hladnog rata*. Godišnjak Fakulteta političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu, (vol. 5, br. 5), str. 377–399.
- Licht, S. Drakulić, S. (1997). *Kada je ime za mirovnjaka bilo žena: Rat i rod u bivšoj Jugoslaviji*. *Ženske studije*, (br. 7).

- Preuzeto 16. 3. 2012. s http://www.zenskestudie.edu.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=210&Itemid=41
- Longino, H. (2004). *Feministička epistemologija*. U J. Greco i E. Sosa, *Epistemologija: Vodič u teorije znanja* (str. 403-436). Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Matić, D. i Mikac, R. (2010). *Humanitarni intervencionizam: etička, pravna i sigurnosna pitanja u 21. Stoljeću*. Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira, (Vol. XIII, No. 25.). Preuzeto 6. 4. 2012. s http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=96424.
- Mladenović L. (2004). *Žene u crnom protiv rata*. U: W. Giles. i dr. (ur.), *Feministkinje pod paljbom: razmjene među ratnim zonama*, (str. 43-56). Zagreb: Ženska infoteka.
- Mulalić, M. (2011). *Women's NGOs and Civil Society Building in Bosnia and Herzegovina*. Epiphany, (vol. 4, br. 1), str. 40-55.
- Papandreou, M. (1997). *Jesu li žene miroljubivije nego muškarci?*. U B. Kašić (ur.), *Žene i politika mira: prilozi ženskoj kulturi otpora*, (str. 37-44). Zagreb: Ženska infoteka.
- Perković, M. (2008). *Ženska mirovna politika*. U A. Zaharijević (ur.), *Neko je rekao feminizam: Kako je feminizam uticao na žene XXI vijeka* ", (str. 306-309). Beograd: Heinrich Boll Stiftung. Preuzeto 28. 3. 2012. s <http://www.boell.rs/web/110-214.html>.
- Pernar, M. i Franjčičković, T. (2008). *Psihološki razvoj čovjeka*. Rijeka: Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Rehn, E. i Sirleaf E. J. (2002). *Women, War and Peace: The Independent Expert's Assessment on the Impact of Armed Conflict on Women and Women's Role in Peace-building*. New York: UNIFEM. Preuzeto 6. 4. 2012. s <http://www.ucm.es/cont/descargas/documento7201.pdf>.
- Rezolucija 1325 Žene, mir i sigurnost. (2000). Preuzeto 10. 6. 2012. s <http://www.1325.arsbih.gov.ba/>.
- Rezolucija 1888 Zaštita žena i djevojčica od seksualnog nasilja u

- oružanim sukobima. (2009). Preuzeto 10. 6. 2012. s <http://www.1325.arsbih.gov.ba/>.
- Rezolucija 1889 Zaštita žena i djevojčica u postkonfliktnim situacijama. (2009). Preuzeto 10. 6. 2012. s <http://www.1325.arsbih.gov.ba/>.
- Ruddick, S. (1989). *Maternal thinking*. Boston: Beacon Press.
- Savić, M. (2009). Etika humanitarnih intervencija. Sociološki pregled, (vol. XLIII, br. 4). str. 525–543. Preuzeto 12. 4. 2012. s [http://www.socioloskipregled.org.rs/Tekstovi/4\(2009\)/_5_%20Savic.pdf](http://www.socioloskipregled.org.rs/Tekstovi/4(2009)/_5_%20Savic.pdf).
- Savić, S. (2007). *Međunarodno pravo*, (vol. LIX, br. 1). str. 5–48. Preuzeto 12. 4. 2012. s <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0025-8555/2007/0025-85550701005S.pdf>
- Simić, O. (2009). *Activism for Peace in Bosnia and Herzegovina: A Gender Perspective*. Global Media Journal, (vol. 8, no. 15.), str. 1–19. Preuzeto 16. 3. 2012. s <http://lass.calumet.purdue.edu/ccca/gmj/fa09/graduate/gmj-fa09-grad-simic.htm>.
- Suzić, N. (2004). *Naša škola u odnosu na kompetencije za XXI vijek*. Pedagoška stvarnost, (br. 3–4). Preuzeto 7. 4. 2012. s <http://www.suzicnenad.com/Nasa-skola-i-kompetencije-za-XXI-vijekPDF.pdf>.
- UNIFEM 2010. *Women's Participation in Peace Negotiations: Connections between Presence and Influence*. Preuzeto 10. 4. 2012. s http://www.unifem.org/attachments/products/0302_WomensParticipationInPeaceNegotiations_en.pdf

**ŽENE U ORUŽANIM SNAGAMA
BOSNE I HERCEGOVINE -
MIT ILI ISPUNJAVANJE FORME
KA PRIVIDNOJ RAVNOPRAVNOSTI**

Apstrakt

Problemi uključivanja žena u zanimanja deklarirana kao čisto *muška* evidentni su i dalje širom svijeta pa tako i na prostoru bosanskohercegovačkog društva. Oružane snage oduvijek su bile prostor u kojem su muškarci dokazivali svoj maskulini identitet te je ženama bio ograničen pristup. Diskusija o tome da li žene trebaju aktivno participirati unutar oružanih snaga, da li im se time otvaraju nove mogućnosti, ili su i dalje diskriminirane na osnovu spola u ovom polju, uporište nalazi u nekoliko feminističkih pravaca (liberalni feminizam, feminizam razlike i postmoderni feminizam).

Rad nadalje polazi od standarda zadovoljavanja i prakticiranja ljudskih prava, prava žena koja su u ovom slučaju diskriminirana uvriježenim stereotipima i patrijarhalnim stavovima. Nadalje, rad zaključuje potrebu sprovođenja djelotvornog istraživanja u cilju prikupljanja validnih informacija o položaju žena unutar Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, njihovog razumijevanja koncepta ravnopravnosti spolova, zatim pokušaja razbijanja etabliranih stereotipa o *muškim* zanimanjima i društveno prihvatljivog ponašanja žena i slično.

Ključne riječi: *muška* profesija, identitet žena, oružane snage, ljudska prava, feminističke teorije, diskriminacija žena.

Uvod

Jedno od važnih pitanja koje se nameće u 21. stoljeću jeste status žena u oružanim snagama. Možemo reći da je učešće žena u oružanim snagama u prvom redu pitanje ljudskih prava, a tiče se također i prava da žene imaju jednak pristup vojnoj profesiji. Ovo je također pitanje i nediskriminacije, mogućnosti obavljanja različitih funkcija, jednakih plaća te eliminisanja zloupotrebe žena u oružanim snagama. Donošenjem Rezolucije Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija 1325²⁷ Žene, mir i sigurnost iz oktobra 2000. godine, istaknut je značaj uloge žene u sprečavanju i rješavanju sukoba. U cilju promovisanja ljudskih prava Bosna i Hercegovina usvojila je ovu Rezoluciju, kao i Akcioni plan za primjenu njenih osnovnih principa. U okviru Akcionog plana formulisana su dva cilja, povećanje procenta uključivanja žena u vojnim i policijskim snagam, te povećano učešće žena u mirovnim misijama i uvođenje *gender* perspektive u obuke učesnika/ca mirovnih misija²⁸. Bosna i Hercegovina je također suočena sa pitanjem ravnopravnosti spolova kako bi ispunila obaveze koje je preuzela pristupanjem Konvenciji Ujedinjenih nacija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW).²⁹

27 Vijeće sigurnosti Evropske unije donošenjem Rezolucije 1325 po prvi put zagovara uključivanje civilnog društva, prije svega žena, u mirovne procese i u primjenu mirovnih sporazuma. Usvajanje rezolucije jeste rezultat dugogodišnjeg lobiranja ženskih organizacija. Bitno je napomenuti da Rezolucija u svom sastavu uključuje rodni segment i ona jeste nadogradnja na brojne međunarodne dokumente. Također, rezolucija 1325 naročito se odnosi na utjecaj ratova na žene i doprinos žena na donošenje konfliktnih rezolucija i održivog mira.

28 *Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini (Službeni list BiH*, br. br. 12/ 03, 102/09 i 32/10.) – ističe pravo na ravnopravan pristup različitim profesijama.

29 CEDAW, član 2., stav (a) - Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) ujedno se smatra jednim od najznačajnijih dokumenata u oblasti ženskih prava i usvojena je na generalnoj skupštini Ujedinjenih naroda 18. decembra 1979.godine. CEDAW je poznata i kao Ženska konvencija koja je stupila na snagu 1981. godine. Ono što je veoma bitno jeste da je ona sastavni dio Ustava Bosne i Hercegovine i ima prioritet nad našim domaćim

Međutim, upoznati smo sa činjenicom da je u svim patrijarhalnim društvima uvriježeno shvaćanje kako se pitanjima bezbjednosti bave isključivo muškarci, te žene mogu biti samo objekat, nikako aktivni činilac u uspostavljanju stabilnosti i bezbjednosti jedne zemlje. Naponi da žene ostanu izvan tipično muških profesija podržani su društvenim normama koje forsiraju rodnu distinkciju, a sve rezultira rijetkim angažovanjem žena i neuspjehom, ili otežanim opstankom u muškoj profesiji, uz obrazloženja da je to zbog njihove nekompetentnosti. Prije svega, formalno uključivanje žena u vojsku nailazi na predrasude i strah muškaraca (Yuval – Davis, 2004:). S druge strane, potrebno je promijeniti svijest društva u kojem još uvijek egzistira poimanje muških i ženskih zanimanja, te je vojska područje muškog interesovanja, tako da su pokušaji postizanja ravnopravnog učešća u ovoj oblasti jednostavno uzaludni ili imaju za cilj samo pratiti trend koji se uporedo dešava u evropskim zemljama, te *poštivati* i *promovisati* prava žena u socijalnom okruženju. U Oružanim snagama Bosne i Hercegovine u 2011. godini zastupljeno je 5% žena i plan je da se do 2015. godine zaposli 10%, što opet predstavlja neravnopravan odnos između muškaraca i žena.³⁰

Teorijski okvir

Feministička teorija rata ne postoji. Radije, feministički argumenti osiguravaju kontradiktorna objašnjenja i propise. Tako, za mnoge feminističke teorije učešće žena u vojsci jeste kontraverzno pitanje i one nude različite teorije o tom pitanju. Goldestein sortira feminističke teorije o ratu u tri glavne strukture koje objašnjavaju rodno ratne uloge na različite načine. Navodi liberalni feminizam prema kojem žene jesu u stanju biti ratnice. Zatim, feminizam

pravnim dokumentima (Filipović – Hadžiabdić, 2009).

30 Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 u BIH 2010 – 2013.godine

razlike prema kojem postoji duboko ukorijenjena i dijelom biološki spolna razlika između muškaraca i žena. Na kraju, postmoderni feminizam polazi od stava proizvoljne kulturne konstrukcije favorizovanja muškaraca na vlasti (Goldestein, 2001.).

Liberalni feminizam argumentira da su žene jednake sa muškarcima u vještinama/sposobnostima. Zalažu se za to da žene imaju pravo participirati u svim socijalnim i političkim poljima. Liberalni feminizam ne tretira rat i vojsku mnogo drugačije od drugih aspekata socijalnog života u kojem postoji muška dominacija na dobro plaćenim pozicijama. Vojska kao zanimanje može biti potencijal za buduće visoko plaćene političke i vojne rukovodne pozicije. Navodi se primjer da su brojni predsjednici Sjedinjenih Američkih Država bili generali i imali iskustvo ratovanja, odnosno da im je učešće u vojsci mnogo pomoglo prilikom dostizanja titule/pozicije predsjednika. Prema liberalnom feminizmu žene su pokazale dobre vještine u vojnim operacijama za vrijeme ratnih dejstava, međutim čim takve okolnosti prestanu, žene se suočavaju sa isključivanjem i dobivanjem manje važnih poslova. Ova struja feminizma odbija ideju da su žene po prirodi više miroljubive od muškaraca (Goldestein, 2001). Dakle, pitanje uključivanja žena u vojsku jeste pitanje ostvarivanja prava jednakog tretmana ali i politike jednake mogućnosti.

Feminizam razlike vjeruje da su iskustva žena fundamentalno različita od iskustva muškaraca. Prema ovom pogledu, problem nije što su muškarci i žene različiti, već što seksistička kultura obezvrjeđuje ženske kvalitete, umjesto da ih vrednuje, promovise i slavi. Koriste dvije teoretske tvrdnje relevantne za rat. Prva glasi da su muškarci relativno nasilni dok su žene relativno miroljubive. Druga navodi da su muškarci više autonomni, a žene pokazuju veću povezanost u svojim socijalnim vezama (Goldestein, 2001). Mnoge feministice razlike vjeruju da žene ne mogu promijeniti mušku instituciju ukoliko se uključe u istu. Mary Wollstonecraft smatra da žene zaslužuju jednaka prava sa muškarcima, ali da ne trebaju participirati u ratu.

Postmoderni feminizam posmatra rod kao strukturu i

rodne uloge u ratu kao prilično fluidne, kontekstualne i proizvoljne. Postmodernizam generalno odbija ideju jedne, objektivne realnosti. Upravo ovo ga čini teško shvatljivim. Jaka verzija postmoderne feminističke analize tvrdi da su sve rodne uloge proizvoljne i prilagodljive. Prema ovom pogledu ono što se smatra maskulinim u nekim društvima je posmatrano kao feminino ili/i rodno neutralno u drugim i obratno. Postmoderna teži dekonstrukciji patrijarhalno uspostavljenih sistema i stvaranju promjena unutar društvenog poretka. Tako je u njoj sazrila ideja o ravnopravnosti. Novo prihvatanje žena u svjetlu postmoderne čini okosnicu promjena unutar etike ličnih života ali i odnosa između muškaraca i žena (Furlan – Šante, 2010). Dakle, savremena feministička teorija pokušava poništiti razlike među rodovima koju zastupa liberalni feminizam i ima za cilj uvažavanje razlika koje utiču na različit položaj muškaraca i žena.

Drugi talas feminizma zastupa ideju da bi se učešćem žena u vojsci zapravo radilo na održavanju patrijarhalne i militarističke moći, a što se kosi sa feminističkim pokušajima izmjene paradigme sigurnosti (Antonijević, 2011). Prema ovim stajalištima vidimo da postoje feministice koje zagovaraju ideju uključivanja žena u Oružane snage i antimilitarističke koje ne smatraju da je ulazak žena u ovu oblast bitno za postizanje njihove jednakosti sa muškarcima. Ova druga struja mišljenja je da će prije vojska promijeniti žene nego što će se desiti da žene unesu promjene u sistem vojske. Učešće žena u ratu ne može reducirati rodne razlike u društvu. Esencijalističko shvatanje muškaraca kao agresivnih i nasilnih uklapa se u nacionalističko – militaristički mit u kojem se muškarci bore radi žena i sigurnosti. Feministice liberalizma tvrde da se ovaj mit može razbiti učešćem žena u vojsci ravnopravno sa muškarcima, dok se druge jednostavno protive ulasku žena u vojsku. U feminističkom antimilitarističkom razmišljanju majčinstvo je igralo važnu ulogu. Feministica Sari Ruddick tvrdi da ideologija majčinstva može postati glavni temelj antimilitarističkog pokreta. Prema njoj, očuvanje života jeste najvažniji cilj majčinstva i ono je u skladu sa mirotvorstvom i protivno je uništavanju života (Yuval – Davis,

2004). Pacifistički orijentisane feministice mišljenja su kako vojnkinje bivaju oslobođene ženstvenosti (Haždiahmić, 2011).

Uporedo sa ovim stavovima, feminističke politike rade na zagovaranju uključivanja grupa koje se nalaze izvan kruga moći, čime se treba obezbijediti aktivno učešće u stvaranju i implementaciji politika bezbjednosti na svim nivoima odlučivanja (Antonijević, 2011). Od tuda dolazi inicijativa razbijanja vojske kao izrazito muške aktivnosti i davanja šanse ženama da budu ravnopravne partnerke u oružanim snagama. Na taj način uvodimo koncept rodne perspektive u sektor bezbjednosti. Dakle, povećanjem procenta zastupljenosti žena postoji mogućnost i mijenjanja samog sistema.

Historijski gledano, širom svijeta ženama je u većem procentu bilo dozvoljeno biti dio vojnih jedinica, ali samo u posebnim uvjetima koji su iziskivali njihov angažman. Na primjer, 1989. godine u Panama invaziji bilo je uključeno 800 vojnkinja, od toga odprilike 150 u direktnoj borbi; u Zaljevskom ratu učestvovalo je 40.000 žena. Međutim, čim se uslovi stabilizuju, žene se isključuju iz vojnih dužnosti i vraćaju ka civilnim poslovima (Goldestein, 2001). Čak i uključivanje žena u armiju za vrijeme ratnih dešavanja nailazi na negativne reakcije, tako Watson tvrdi, žene prelaze iz privatne u javnu sferu kako bi patriotski sudjelovale u ratu, čime potkopavaju društveni poredak za koji se vojnici bore za očuvanje istog: muškarci brane žene, žene ne poduzimaju samostalne akcije za sebe (Summerfield, 1997).

Tradicionalno, vojska generalno i ratne jedinice posebno su viđeni kao područje za stvaranje maskuliniteta, odnosno muškog rodnog identiteta (Carreiras, 2006). Kao što feministica Woolf tvrdi, često se nasilje i militarizam povezuju sa muškarcima (McFadden, 2003). Ne treba ni zanemariti vezu između učešća u armiji i dokazivanja maskuliniteta kao i titule ratnog vojnog veterana i državljanstva/građanstva u Sjedinjenim Američkim Državama. Biti veteran je privilegija koja nije priznata ženama, jer im nije dozvoljeno biti vojnkinjama (Tickner, 1995).

Ako posmatramo sadašnjost kad se javlja pojava profesionalizacije

oružanih snaga, dešava se da je dozvoljeno uključivanje žena u ovu oblast. Kanada, recimo, daje mogućnost ženama da budu na svim pozicijama unutar vojske, u teoriji. Danska, Norveška i Francuska približno kao Kanada nastoje ženama omogućiti princip jednakog pristupa prema vojnim pozicijama. Međutim, Francuska još uvijek ne dozvoljava da žene uzmu učešće u legiji stranaca, imaju komandnu poziciju i sl. Iako se pokušava ženama dati prilika da se uključe u armiju, Francuska politika za žene u armiji glasi: *Ženska dužnost je da stvara život, a ne da donosi smrt* (Goldestein, 2001). U vojnoj karijeri, u svakom slučaju, vidljiva je negacija ženstvenosti i ženskih atributa. To je snažna kultura u kojoj dominira *zakon grupe* (Jagić: 506).

Pitanje roda i vojske mora biti postavljeno u postojeći kontekst. Kao što vidimo iz ovih primjera, iako postoji trend ulaska žena u Oružane snage, većina muškaraca i dalje ima stav da žene ne pripadaju vojnom sektoru. Kada govorimo o Bosni i Hercegovini, postoji općenito deficit literature o ovoj oblasti. Iz tog razloga teško je navesti i izdvojiti stavove i mišljenja muškaraca o uključivanju žena u Oružane snage. U našem društvu često se može čuti kako smo demokratsko društvo te se upravo zbog toga dešava demokratizacija Oružanih snaga u pogledu adekvatne zastupljenosti svih grupa koje čine jedno društvo. Posmatrajući Akcioni plan za primjenu Rezolucije 1235 primjetni su pokušaji da se uveća procenat žena u Oružanim snagama.

Šta nam stvarnost govori o identitetima žena?

Ženama se prije svega pripisuju različiti identiteti koji apsolutno ne pripadaju privelegovanoj grupi, čime je njihovo svakodnevno djelovanje u javnoj sferi okarakterisano kao manje vrijedno u odnosu na muškarce. Međutim, žene su tu, prisutne u društvenom

poretku koji pokušava da zažmiri i potisne tu činjenicu. Zbog toga se dešava da subordinarni položaj žena egzistira kroz vijekove.

Feminizam je dao svoj doprinos u kreiranju novog identiteta žena na način da ukazuje na različite opresije kojima je žena izložena. Mada živimo u vrijeme kada ravnopravnost spolova dobiva na značaju, kada se žene i formalno mogu udaljiti od svojih tradicionalnih uloga, one su samo naizgled slobodne da praktikuju i takozvane *muške* poslove. Različiti odnosi koje muškarci i žene imaju prema proizvodnji jesu rezultati procesa socijalizacije. Zbog čega se žene češće identifikuju sa porodicom a rjeđe sa tržištem rada (Nedović, 2005). Mada, moramo priznati, emancipacija žena prije svega leži u njenom ekonomskom osamostaljenju.

Identiteti funkcionišu na način da formiraju društvene odnose i relacije (Kalanj, 4). Ako se osvrnemo na cjelokupni društveni poređak možemo primijetiti da se stereotipna slika o identitetima žena kao subordinarnim bićima i dalje koristi. Shodno tome, dešavaju se različite diskriminatorne prakse koje žene isključuju iz ekonomsko-socijalnog života. Uskraćuje im se punopravno uživanje ljudskih prava. Zbog toga, kada je riječ o ženama i oružanim snagama, nije lako pomiriti predstavu o ženskom identitetu, koji se izjednačava sa slabošću, ovisnošću, njihovoj privrežnosti domu i vojnim zanimanjem sa druge strane (Hadžiahmić, 2011).

Naime, promišljanje o položaju žene u društvu, njenom identitetu, subjektivitetu, te praktičnom procesu emancipacije žena, ne može se izvesti bez trenutnog društvenog i političko-ekonomskog konteksta. Prema poznatom sociologu Bourdieu, promjene su primjetne jedino u tome što se vladavina muškaraca ne nameće više očigledno, kao sama po sebi vidljiva, međutim, nejednak položaj ostaje kao rezultat strukturalne razlike, tačnije samo se mijenjaju načini podređenog položaja žena unutar društva (Šabot, 2009: 43).

Neizostavno je razmotriti institucije moći koje prema Foucaultu zaslužuju određenu pažnju. Naime, one su odgovorne za proizvodnju, reproduciranje i distribuciju stavova u skladu s vladajućim režimom istine (Župan, 2009). Oružane snage jesu institucija u okviru

koje se formira moć. Dakle, muškarci kao vladajuća grupa su ti koji kreiraju hegemonijski diskurs pomoću kojeg se konstruišu određeni identiteti, sto u konačnici čini društvena pozicioniranja muškaraca i žena. Oni koji imaju moć kreirali su znanje o manje i više vrijednim identitetima. Neophodno je problematizirati moć kao takvu. Rasprave o dekonstrukciji diskriminatornih praksi koje su u službi formiranja identiteta, neophodno je pozicionirati unutar svakodnevnih diskursa.

Žene i oružane snage

Pored uložених napora da se poveća broj žena unutar ove profesije, dostupni podaci za 2011. godinu ne govore u prilog unapređenja stanja. Naime, 94,18% procenata zauzimaju muškarci dok svega 5% otpada na žene (Bećirević, Šulc, Šoštarić, 2011). Ovo je razlog zbog kojeg bi od velike društvene koristi trebalo pokrenuti i sprovesti istraživanje čiji bi predmet bio ispitivanje položaja žena u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine ali i ustanoviti koja su njihova dosadašnja iskustva. Obzirom da je riječ o vojnoj karijeri, u svakom slučaju, potrebno bi bilo utvrditi da li je vidljiva negacija ženstvenosti i ženskih atributa? Otkrivanje istine o tome da li većina vojnkinja obavlja uloge koje uveliko odražavaju rodni karakter civilnog tržišta radne snage bitno je za stvaranje smjernica ka stvarnim promjenama. Između ostalog, predmet bi bio precizirati da li i koliko angažman u Oružanim snagama otvara priliku prema društvenom i političkom uvažavanju. Naposljetku, pokušati konstatovati da li je pretpostavka za zadovoljavajući nivo prakticiranja ljudskih prava upravo uključenost žena u javni život, odnosno u profesiju koja nosi atribut „muška“ profesija.

Putem istraživačkog koncepta koji bi podrazumijevao direktan razgovor sa vojnkinjama kroz unaprijed definisana pitanja saznali

bismo nekoliko važnih činjenica, kao što su naprimjer: da li sudjelovanje žena u vojsci ima dobre ekonomske učinke na njihov položaj kao i stvaranje društvenog kredibiliteta? Zatim, da li je ženama bolje biti isključivo u ženskim trupama, ili da su uključene u trupe zajedno sa muškarcima? Doznali bismo stavove žena koje su već pripadnice Oružanih snaga o postojanju/nepostojanju jednakopravnosti sa muškarcima kroz njihovo direktno iskustvo. Važna informacija za nas odražavala bi se u želji da saznamo koliko su žene rodno osviještene, da li prihvataju rodnu podjelu poslova unutar vojske. Zatim, ispitalo bi se prisustvo solidarnosti, odnosno da li žene pokazuju spremnost na međusobnu saradnju i pomaganje ili se priklanjaju muškim normama?

Dakle, iskustva vojnkinja predstavljala bi ključni materijal za analiziranje i kritičko posmatranje odnosa vojnika spram vojnkinja iz njihove vlastite perspektive. U konačnici, doprinos istraživanja bi se ogledao u boljem razumijevanju statusa vojnkinja te prepoznavanju prednosti i/ili nedostataka njihovog položaja. Ovakvo istraživanje bi krenulo od ideje da se žene i dalje posmatraju kao *uljezi* u nedodirljivoj vojnoj profesiji i da u svijesti društva čvrsto egzistira stereotipna podjela zanimanja na *muška* i ženska. Rezultati ovakvog tipa istraživanja potakli bi relevantne medije na dodatnu promociju zagovaranja jednakopravnog pristupa vojnoj profesiji bez obzira na spol. Javni diskurs kao takav je najbolji prostor za dokidanje postojećih stereotipa i predrasuda koji prate vojnu profesiju kao izrazito i isključivo muško zanimanje. Upravo zagovaranje uključivanja adekvatnog procenta ulaska žena u Oružane snage kao i postavke istih na odgovorne funkcije bi bio jedan od potrebnih koraka za rješavanje spomenutog pitanja.

Teoretski doprinos

Istraživanjem i dobivenim rezultatima, doprinos se može postići prikupljanjem informacija o eventualnom uticaju/neuticaju Rezolucije 1325 kao i Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini na uspostavljanje boljeg položaja, i da li je došlo do znatnog pomaka u povećanju broja žena unutar Oružanih snaga u Bosni i Hercegovini. Naime, ova saznanja su nam bitna iz razloga što ćemo dobiti adekvatnu sliku o navedenim pitanjima, te u kom pravcu treba nastaviti raditi. Zatim, stvarna iskustva žena ukazat će da li i dalje egzistiraju stereotipni odnosi između muškaraca i žena u ovoj oblasti i koliko ih muške kolege poštuju, odnosno postoji li partnerski odnos između muškaraca i žena? Dobili bismo informaciju da li su se stavovi žena, njihova uvjerenja i norme ponašanja promijenile u novim uslovima života, to jeste da li je došlo do prilagođavanja žena muškim normama. Također, bitno je uvrđiti da li i same žene prepoznaju diskriminaciju unutar Oružanih snaga.

Zatim, šta je to prema njihovom mišljenju potrebno unaprijediti unutar Oružanih snaga Bosne i Hercegovine kao poslodavca, a da bi se poboljšali uvjeti rada koji bi opet direktno vodili ka boljim rezultatima i mogućnostima ka unapređenju. Ustanovili bismo da li postoji netrpeljivost prema ženama u Oružanim snagama od strane njihovih muških kolega, bez obzira na njihov položaj/status i postignuća. Nadalje, vjerovatno bismo dobili podatke o tome da li se muškarcima daje prioritet kada je riječ o daljnjem profesionalnom usavršavanju, unapređenju i slično.

Naposlijetku, saznali bismo kako je bliža okolina ovih ispitanica reagovala na njihov izbor zanimanja, da li je prihvaćen ili posmatran kao izvrtanje rodnihi uloga/mješanje u *muške* stvari. Ova nam je informacija korisna iz razloga što bismo dobili uvid u to da li je došlo do promjena u percipiranju šta to žena treba/ne treba raditi. Odnosno, da li se identitet žena i dalje gradi na konceptu majčinstva te društvenih normi koje su etablirane od strane muškaraca.

Usljed nedostatka literature u Bosni i Hercegovini o ovom

pitanju, istraživanje bi se moglo koristiti kao osnov za pisanje i kreiranje potrebnih pisanih djela u feminističke svrhe. Takva literatura bi uveliko mogla biti poticaj drugim ženama da se odluče za profesiju vojnkinja Oružanim snagama, ali isto tako i za pokretanje novih i sličnih istraživanja. Zahvaljujući prikupljenim informacijama moglo bi se raditi na razbijanju predrasuda o armiji kao muškom zanimanju, što zasigurno predstavlja dug i mukotrpan posao. Istraživanje bi ukazalo na to da se spol ne bi trebao koristiti kao kriterij za selekciju, napredovanje, otpuštanje s posla i sl. (diskriminacija), već se kao kriterij trebaju uzeti nečije osobine (odlike, prednosti, slabosti i drugo), jer individualne razlike nadilaze spolne razlike. Dakle, neprihvatljivo je da žene budu diskriminirane na osnovu spola.

Zaključak

U gotovo rekordnom roku Bosna i Hercegovina je postala potpisnicom niza međunarodnih dokumenata kojima se promovisu ljudska prava i kroz posebne pravne instrumente regulišu specifične oblasti istih. Naime, kako bi se realizovalo provođenje kriterija vladavine prava i zahtjeva koje ovaj koncept identifikuje moralo se povesti računa i o omogućavanju ravnopravnog učešća bosansko-hercegovačkih žena u javnom životu. To, između ostalog, podrazumijeva njihovo uključivanje u sve oblasti društvenog života, pa tako i u Oružane snage. Otpor ka ovim promjenama može biti neminovan ali moramo biti svjesni i da su reforme postojećih sistema neizbježne. Dakle, pitanje koje se želi postaviti jeste da li je ulaskom žena u Oružane snage ova oblast dobila rodnu dimenziju? Potrebno je ustanoviti i kakav je profil vojnkinja kao i njihov vrijednosni sud o pitanjima ravnopravnosti spolova. Nije dovoljno samo uvećati procenat žena u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine

koje će imitirati norme djelovanja svojih kolega, već je bitan kvalitet ali i pružanje neke nove perspektive rukovodeći se vlastitim vrijednostima i principima. Dakle, bitno je žensko prepoznavanje važnosti emancipatorske politike i nametanja novih modela koji prate potrebe žena. Zakamuflirani identitet žena ne treba ostati kao takav jer je on i dalje u tom obliku u službi etabliranog patrijarhata. Nedovoljno je raditi samo na uključivanju žena u Oružane snage da bi smo zadovoljili princip ravnopravnosti. Obzirom da su rodni stereotipi rezultat društvene aktivnosti oni mogu biti i promjenjeni. Dakle, neophodno je istovremeno provoditi medijske kampanje u cilju razbijanja destruktivnih stereotipa o ženama kao ovisnim, slabim, neaktivnim članicama društva. Tako će se postepeno mijenjati individualna ali i društvena percepcija koja je dio postojećeg vrijednosnog sistema. Uvriježeno poimanje o muškim i ženskim zanimanjima i dalje predstavlja ključan elemenat diskriminacije žena. Tako zaključujemo da se tržište radne snage kao i profesija formiraju na osnovu ukorijenjenih stavova. Napori da se žene isključe iz tipično *muških* zanimanja podržani su društvenim normama koje podstiču rodnu distinkciju, što rezultira rijetkim angažovanjima žena u *muškoj* profesiji (Tomić, Spahić: 2010). Za unapređenje sadašnje situacije potrebno je poduzeti različite korake. Promovisanje praktične primjene Zakona o ravnopravnosti spolova mogla bi biti jedna od narednih aktivnosti. Problemiziranje muških i ženskih zanimanja svakako je neophodna djelatnost svih građana i građanki kroz svakodnevno djelovanje. Potrebno je osigurati razmjenu iskustava, dobrih praksi te primjenjivati politike motivisanja pojedinki u pravcu akceptiranja vojne profesije kao prihvatljive i atraktivne profesije.

Literatura

- Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 u BiH 2010 – 2013.godine, Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine i Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice juli, 2010.godine;
- Bećirević, M. Šulc, Ž. Šošarić, M. (2011). *Rod i reforma sektora sigurnosti u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo;
- Carreiras, H. (2006). *Gender and the Military, Women in the Armed Forces of Western Democracies*, Routledge London;
- Filipović – Hadžiabdić, S. (2009). Konvecija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), Sarajevo ;
- Furlan – Šante, M. (2010). *Ekološka međuovisnost i pitanje identiteta*, Zagreb
- Goldestein, J.S. (2001). *War and Gender*, Cambridge University Press;
- Hall, S. (2001). *Kome treba identitet*. Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja, Reč no. 64/10, decembar;
- Hasanbegović, A. Trbonja, A. *Dijagnostički izvještaj „Pomoć pri izgradnji mira kroz implementaciju Rezolucije UNSCR 1325 na području Balkana“*, Žena BiH Mostar;
- Kalanj, R. *Identitet i politika identiteta* (Politički identitet);
- Kolin, M. Čičkarić, LJ. (2009). *Rodna nejednakost u zapošljavanju, upravljanju i odlučivanju*;
- Matić, V. (2010). *Rodna ravnopravnost – perspektive*, Sarajevo;
- McFadden, M. (2003). *Women and War, Women and Peace*, The Johns Hopkins University Press
- Tickner, J.A. (1995). *Women's Studies Quarterly*, The Feminist Press at the City University of New York
- Tomić, M. Spahić, D. (2010.) *Maskulinitet u profesijama*, Beograd;
- Summerfield, P. (1997). *Gender and War in the Twentieth Century*, The International History Review;
- Više autora/ica (2011). *Rod i sigurnost*, Beogradski centar za

- bezbedonosnu politiku, Beograd;
Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini
(„Službeni list BiH“, br. 12/ 03, 102/09 i 32/10.)
Župan, D. (2009). Foucaultova teorija moći i kritika pojma rod,
Zagreb;
Yuval – Davis, N. (2004). Rod i nacija, Ženska infoteka, Zagreb.

Zlatan Bajramović

**ŽENE I VISOKO OBRAZOVANJE ZA
POTREBE SEKTORA SIGURNOSTI
U BOSNI I HERCEGOVINI**

Apstrakt

U Bosni i Hercegovini još uvijek traje reforma sigurnosnog sektora čiji dio je i redefinirana uloga žene u sistemu sigurnosti, s namjerom da se uklone predrasude o superiornosti muškaraca nad ženama. Napredovanje na rukovodećim pozicijama, bez obzira na spol, uslovljeno je postizanjem stepena visokog obrazovanja, ali i daljim učenjem i razvojem. Jasno je da ovaj proces treba analizirati kako bi se sagledalo trenutno stanje ali i poboljšao razvoj i uloga žene u sektoru sigurnosti. U ovom radu analiziraćemo uspjeh studentica na Fakultetu političkih nauka (odsjek Sigurnosnih i mirovnih studija) i Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu i uporediti trenutno stanje i potrebe u institucijama sektora sigurnosti.

Ključne riječi: žene, visoko obrazovanje, sektor sigurnosti, Bosna i Hercegovina.

Žene u sektoru sigurnosti Bosne i Hercegovine

Sistem sigurnosti³¹ je ...dio društvenog sistema kojim se zadovoljavaju društveni i individualni interesi građana svake savremene demokratske države iz oblasti međunarodnog subjektiviteta države, građanskih prava i sloboda i zaštita čovjeka i njegove okoline od svih oblika ugrožavanja. (Dujović, 2006:141).

Sigurnosni sektor je širok pojam kojim se najčešće obuhvataju struktura, institucije i ljudi odgovorni za upravljanje, pripremanje i pregled sigurnosti u državi. Uključuje odbranu, institucije za provođenje zakona, kazneno popravne zavode, obavještajne službe, upravljanje granicom, carinu, elemente pravnog sektora, upravljačka i nadzorna tijela, grupe unutar civilnog društva i druge nevladine aktere (monuc.unmissions.org) U izdanju Ženevskog centra za demokratsku kontrolu oružanih snaga (DCAF) urađena je studija pod nazivom *Rod i reforma sektora sigurnosti u Bosni i Hercegovini* u kojoj se, između ostalog, ističe:

Rodna ravnopravnost i jačanje položaja žena su jedan od osam stupova Globalnih milenijskih razvojnih ciljeva u borbi protiv siromaštva. Kao jedan od najvažnijih prioriteta 21. stoljeća prepoznata je ne samo rodna ravnopravnost nego i deseta godišnjica Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a 1325 "Žene, mir i sigurnost", obilježena u 2010. godini. Ona podsjeća da ako u dugoročnom periodu želimo postići mir i stabilnost onda bi trebalo ojačati učešće žena u rješavanju sukoba, izgradnji mira, očuvanju mira,

31 Sigurnost, Pojam vrlo širokoga značenja. Podrazumijeva općenito stepen zaštićenosti: ljudi od različitih oblika njihova ugrožavanja, zaštitu materijalnih i kulturnih dobara u ličnoj i društvenoj svojini, zaštitu društva i njegovih vrijednosti, cjelokupnu zaštitu države od svih vidova njenoga ugrožavanja, a naposljetku sigurnost podrazumijeva stepen zaštite od ugrožavanja na planetarnom i kosmičkom nivou života općenito i ljudskoga roda u cijelosti. Svi nivoi sigurnosti: planetarni, državni i sigurnost čovjeka-pojedinca, te materijalnih i kulturnih dobara predstavljaju neraskidivu cjelinu. (Beridan i dr, 2001:348)

medijaciji i svim drugim oblicima konstruktivnog donošenja odluka. U skladu s ovim ciljem, institucije sektora sigurnosti u BiH su napravile značajne iskorake ka mijenjanju vlastitih statistika te povećanju broja žena zaposlenih u sektoru sigurnosti. (Bećirević i dr, 2011:78)

U pomenutoj studiji izneseni su podaci o zastupljenosti muškaraca i žena u institucijama sektora sigurnosti, a za potrebe ovog rada prilagođeni, kako slijedi u tabelama 1. i 2.

Tabela 1. Zastupljenost muškaraca i žena u policijskim i oružanim snagama Bosne i Hercegovine

Zastupljenost muškaraca i žena u policijskim i oružanim snagama BiH					
Institucija	Ukupno	Muškarci		Žene	
		Broj	%	Broj	%
OS BiH	9206	8670	94,18	536	5,82
MUP RS	5172	4825	93,29	347	6,71
POLICIJSKI SLUŽBENICI u FBiH	512	470	91,80	42	8,20

(Bećirević i dr, 2011:79-80)

Tabela 2. Učešće muškaraca i žena u mirovnim operacijama

Učešće muškaraca i žena u mirovnim operacijama (Oružane snage BiH)					
Period	Ukupno	Muškarci		Žene	
		Broj	%	broj	%
2000-2010.	345	337	97,68	8	2,32
Učešće muškaraca i žena u mirovnim operacijama (policijske snage)					
Period	Ukupno	Muškarci		Žene	
		Broj	%	broj	%
2000-2011.	152	135	88,82	17	11,18

(Bećirević i dr, 2011:80-81)

Podaci navedeni u ovoj studiji pokazuju da *Bosna i Hercegovina još uvijek mora raditi na dostizanju iznosa od 10 posto zastupljenosti žena u institucijama sektora sigurnosti, to jest njezinim policijskim i oružanim snagama, kako se neprestano navodi u njezinim strategijama, kao što su srednjoročne*

strategije Ministarstva sigurnosti ili Ministarstva odbrane BiH. (Bećirević i dr, 2011:81).

U skladu s ovim je i zaključak da je zastupljenost žena u oružanim i policijskim snagama u Bosni i Hercegovini nedovoljna³² i

da će tek nekolicina žena policajki odnosno pripadnica oružanih snaga u dogledno vrijeme moći dostići nivoa odlučivanja do kojih se može doći samo hijerarhijski i postepenim promoviranjem (čin po čin). Ako u ovom trenutku nema dovoljno žena na početnom i višim nivoima, teško je očekivati da će cilj od 10 posto biti postignut u narednim godinama. (Bećirević i dr, 2011:82).

Visoko obrazovanje u Bosni i Hercegovini

Razvoj i napredovanje zaposlenika/ca sigurnosnog sektora osigurava se i kroz školovanje³³ i obrazovanje. Obrazovanje (edukacija) označava širenje ukupnih spoznaja, znanja, vještina i sposobnosti osobe koja se osposobljava za samostalno odlučivanje i djelovanje u različitim situacijama (Sikavica i dr, 2008:723). Obrazovanje se dijeli na formalno i neformalno. Ne postoje direktno određena pravila neformalnog obrazovanja jer nije zakonski propisano.

32 Primjera radi, u Sjedinjenim Američkim Državama postotak žena u vojsci je 14 % (www.army.mil/women preuzeto 10.04.2012.), a u policiji oko 15 % (bjs.ojp.usdoj.gov/content/pub/pdf/wle8708.pdf preuzeto 10.04.2012) dok u Kraljevini Belgiji postotak žena u oružanim snagama iznosi oko 6,15 % (Ondrejka/Stojar, 2004:107) a u policiji oko 25 % (Spahić, 2008: 54).

33 Lat. *schola* 1. učilište, učevni zavod, učionica; 2. razred, klasa (...) 3. pouka, iskustvo; 4. nauka, sustav poučavanja (...). Riječ škola se toliko odomaćila da se i ne smatra tuđicom. (Klaić, 2004: 1296); Školovanje- organizovana obrazovno-odgojna djelatnost škola u kojima se osposobljavaju kadrovi za odgovarajuće dužnosti tokom službe (uporedi sa Grupa autora, 1981:600).

Formalno obrazovanje spada u one oblike obrazovanja koji se pojavljuju uglavnom u školskim institucijama i ono je propisano pravnim aktima. Znanja i vještine se stiču prema planu i programu koji je unaprijed predodređen i koji u manjem stepenu obraća pažnju na individualnost pojedinca. Znanje se usvaja postepeno, shodno uzrastu i zbog toga je izdjeljeno po razredima i stepenima (osnovna, srednja, visoka škola i fakultet). (edukacija.posao.ba).

Prema Okvirnom zakonu o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini (čl. 4. i 7.), visoko obrazovanje podrazumijeva obrazovanje nakon (četverogodišnje) srednje škole kojim se stiče međunarodno priznati stepen visokog obrazovanja. Djelatnost visokog obrazovanja je od posebnog interesa za Bosnu i Hercegovinu, sa ciljem da ustanovljava, razvija, štiti i prenosi znanje i sposobnosti kroz nastavu i naučno-istraživački rad i time doprinese razvoju sposobnosti pojedinaca i društva, kako bi se pružila mogućnost građanima da cijeli život, u skladu sa zakonom, uživaju korist visokog obrazovanja (čl. 2. i 3). Pristup visokom obrazovanju nije ograničen prema bilo kojoj stvarnoj ili pretpostavljenoj osnovi kao što su: spol, rasa, seksualna orijentacija, fizički ili drugi nedostatak, bračno stanje, boja kože, jezik, vjeroispovjest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno, etničko ili socijalno porijeklo, veza s nekom nacionalnom zajednicom, imovina, rođenje, starosna dob ili neki drugi status (čl. 7.). Prihvatanje evropskih strateških ciljeva u oblasti visokog obrazovanja izraženih u Deklaraciji evropskih ministara visokog obrazovanja iz Bologne, Italija (1999) i uvažavanje evropskih humanističkih i demokratskih vrijednosti doprinosi usklađivanju s evropskim sistemom visokog obrazovanja (čl. 2. i 4.). Postoje tri ciklusa visokog obrazovanja. Prvi ciklus vodi do akademskog zvanja završenog dodiplomskog studija [the degree of Bachelor] ili ekvivalenta, stecenog nakon najmanje tri i najviše četiri godine redovnog studija. Drugi ciklus vodi do akademskog zvanja magistra ili ekvivalenta, stečenog nakon završenog dodiplomskog studija, a traje jednu ili dvije godine.

Treći ciklus vodi do akademskog zvanja doktora ili ekvivalenta i traje tri godine (čl. 5). Visoko obrazovanje stiče se redovno, vanredno, učenjem na daljinu ili kombinovanjem ovih načina u skladu sa statutom visokoškolske ustanove. Visokoškolske ustanove u Bosni i Hercegovini su univerziteti i visoke škole. Univerziteti su visokoškolske ustanove koje se bave i nastavnim i istraživačkim radom, koje nude akademske stepene sva tri ciklusa, sa ciljevima koji uključuju unapređenje znanja, misli i školstva u Bosni i Hercegovini, obrazovni, kulturni, društveni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine, promociju demokratskog građanskog društva i postizanja najviših standarda nastave i istraživačkog rada (čl. 9. i 10.).

Fakultet političkih nauka i Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu nisu jedine institucije koje se bave visokim obrazovanjem kadrova za potrebe sektora sigurnosti u Bosni i Hercegovini, ali imaju najdužu tradiciju.³⁴ Pitanja koja se u ovom radu postavljaju su: Kakva je spolna struktura studenata koji su završili I i II ciklus studija na ovim fakultetima; da li broj žena koje su završile I ili II ciklus studija na ovim fakultetima omogućava da se popuni nedostatan procenat od 10 % učešća žena u sektoru sigurnosti. Odgovorom na ova pitanja bicemo u mogućnosti da procijenimo da li ova dva fakulteta kao institucije visokog obrazovanja doprinose jačanju rodne ravnopravnosti i položaju žene u društvu i njenom većem uključivanju u izgradnju i očuvanje mira, medijaciju i druge procese konstruktivnog

34 Fakultet političkih nauka osnovan je 1961. godine a odsjek Sigurnosnih i mirovnih studija 1975. godine (pod nazivom odsjek Opštenarodne odbrane i društvene samozaštite) dok je Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije osnovan 1993. godine (pod nazivom Fakultet kriminalističkih nauka). Pored specifičnih područja (pravo, ekonomija i dr.) a za potrebe sektora sigurnosti u Banjoj Luci postoji Fakultet za bezbjednost i zaštitu Univerziteta sinergija, u Mostaru Visoka škola *Logos centar* unutar kojeg se izučava studijski program Sigurnosne studije a u Tuzli na Rudarsko-geološko-građevinskom fakultetu Univerziteta u Tuzli odsjek *Sigurnost i pomoć*. Ovi studiji su osnovani nakon 1995. godine i uže specijalizirani u skladu s ciljevima institucija koje ih izvode (šire o ovome vidi na: logos-centar.com; www.fbzbl.net; www.fknbih.edu; www.fpn.unsa.ba; www.rggf.untz.ba).

donošenja odluka, u namjeri postizanja dugoročnog mira i stabilnosti. S obzirom na prethodno iznesene činjenice, daljnji rad će biti usmjeren na analizu podataka i njihovu komparaciju o studentima koji su uspješno završili I i II ciklus studija u periodu 2008-2011. godine na Fakultetu političkih nauka-odsjeku Sigurnosnih i mirovnih studija i Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu.

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

Univerzitet u Sarajevu je počeo sa radom 2. 12. 1949. godine a prema sadašnjoj organizacijskoj strukturi on je labava asocijacija velikog broja visokoškolskih ustanova s jakom pravnom osobnošću (unsa.ba 28/03/2012). U članstvo Univerziteta u Sarajevu ulaze 23 fakulteta/akademije, od kojih Fakultet političkih nauka za visoko obrazovanje kadrova za potrebe sigurnosnog sektora, ima odsjek Sigurnosnih i mirovnih studija. Početak rada ovog odsjeka vezan je za period bivše Socijalističke federativne republike Jugoslavije (SFRJ). Na osnovu člana 244. Ustava SFRJ, Skupštine socijalističkih republika i autonomnih pokrajina i Savezni sekretarijat za narodnu odbranu (SSNO), zaključili su 13. 02. 1975. godine Dogovor o jedinstvenim osnovama školovanja i usavršavanja nastavnika za predmet Opštenarodna odbrana, za srednje škole u SFRJ. Ovim Dogovorom predviđeno je otvaranje Fakulteta Opštenarodne odbrane (ONO) u Beogradu i Odsjeka ONO na Univerzitetima u Ljubljani, Zagrebu, Sarajevu i Skoplju. Na njima će se školovati kadrovi koji će voditi predmet Odbrana i zaštita u srednjim školama, osposobljavati podmladak za naučno-istraživački rad na visokoškolskim ustanovama i drugim institucijama koje se bave

naučno-istraživačkim radom i kadar koji će se profesionalno baviti poslovima i radnim zadacima vezanim za odbrambene pripreme i društvenu samozaštitu (DSZ). U skladu s ovim, nadležni organi Socijalističke republike Bosne i Hercegovine donijeli su odluku da se od akademske 1975/76. godine na Prirodno-matematičkom fakultetu (PMF) Univerziteta u Sarajevu formira Odsjek ONO kao interdisciplinarni studij. Na kraju akademske godine nadležne institucije Socijalističke republike Bosne i Hercegovine su svestranom analizom jednogodišnje realizacije nastavnog plana i programa (NPP) došle do saznanja da bi rad Odsjeka ONO bio uspješniji ako bi bio organizovan na Fakultetu političkih nauka. Senat Univerziteta u Sarajevu, uz saglasnost Fakulteta političkih nauka, prihvatio je taj zaključak. Skupština Socijalističke republike Bosne i Hercegovine, na sjednici od 29. 6. 1976. godine donijela je odluku da od 13. 9. 1976. godine studij ONO pređe sa Prirodno-matematičkog fakulteta na Fakultet političkih nauka i nastavi sa radom. Od akademske 1976/77. godine, saglasno Društvenom dogovoru, uveden je studij uz rad, a od akademske 1978/79. godine i žene su dobile pravo upisa na ovaj studij. U proteklih 36 godina rada NPP studija su više puta mijenjani, saglasno potrebama struke, kao i naziv odsjeka, saglasno promjenama u društvu i potrebama društva za ovim profilom kadra. Od akademske 2006/07. godine nastava se izvodi u skladu s načelima Bolonjske deklaracije.

U okviru prvog ciklusa studija, u skladu sa Bolonjskom deklaracijom, prva generacija studenata Fakulteta političkih nauka promovisana je 2009. godine, a do sada su održane promocije u 2010. i 2011. godini. Važno je istaći da je Fakultet političkih nauka u Sarajevu omogućio studentima koji su upisali studij po predbolonjskom načinu studiranja da nastave i završe svoje studiranje u skladu sa nastavnim planom i programom po kojem su i upisali studij. U tabeli 3. prikazana je spolna struktura studenata koji su uspješno okončali I ciklus studija na odsjeku Sigurnosnih i mirovnih studija Fakulteta političkih nauka u Sarajevu u periodu 2008-2011. godine. Podaci predstavljani za 2008. i 2009. godinu uključuju u većem

obimu one studente koji su diplomirali u skladu sa predbolonjskim nastavnim planom i programom. Podaci za 2010. i 2011. godinu prezentuju u većem obimu studente koji su završili studij u skladu sa Bolonjskom deklaracijom.

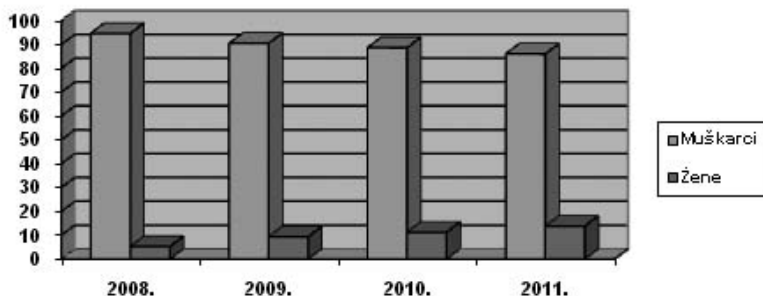
Tabela 3. Spolna struktura studenata koji su završili studij na odsjeku Sigurnosnih i mirovnih studija Fakulteta političkih nauka u Sarajevu u periodu 2008-2011.

Spolna struktura studenata koji su uspješno okončali I ciklus studija na odsjeku Sigurnosnih i mirovnih studija Fakulteta političkih nauka u Sarajevu					
Godina	Ukupno	Muškarci		Žene	
		Broj	%	broj	%
2008.	302	286	94,70	16	5,30
2009.	179	162	90,51	17	9,49
2010.	97	86	88,66	11	11,34
2011.	79	68	86,08	11	13,92
UKUPNO	657	602	91,63	55	8,37

(prilagođeno prema: Čaklovica, 2008:48-52; 2009:42-44; 2010:37-38; 2011:54-55)

Podatke u tabeli 3, radi lakšeg razumijevanja, moguće je grafički predstaviti kako slijedi u grafikonu 1.

Grafikon 1. Spolna struktura studenata koji su uspješno okončali I ciklus studija na odsjeku Sigurnosnih i mirovnih studija Fakulteta političkih nauka u Sarajevu.

Prva generacija studenata koja je uspješno okončala II ciklus studija (magistranti) na odsjeku Sigurnosnih i mirovnih studija Fakulteta političkih nauka promovisana je 2011. godine. Ukupan broj studenata u prvoj generaciji bio je 7, od čega su 5 muškarci (71,43%) i 2 žene (28,57%) (Čaklovica, 2011:56).

Analizirajući podatke predstavljene u tabeli 3. i grafikonu 1. možemo izdvojiti nekoliko zaključaka. Ukupan procenat žena koje su uspješno okončale I ciklus studija na odsjeku Sigurnosnih i mirovnih studija u periodu 2008-2011. iznosi 8,37 %. Daljnje analiziranje pokazuje da je procenat žena koje su završile studij u datom periodu neprekidno rastao i povećao se za više od dva i po puta, a godišnji porast iznosi 2,87 %. U 2010. i 2011. godini procenat žena sa završenim I ciklusom studija bio je iznad 10 %. Ukupan procenat žena koje su uspješno okončale II ciklus studija na odsjeku Sigurnosnih i mirovnih studija u 2011. godini iznosi 28,57%.

S obzirom na podatke navedene u studiji *Rod i reforma sektora sigurnosti u Bosni i Hercegovini* i podatke o procentu žena koje su uspješno okončale I ciklus studija na odsjeku Sigurnosnih i mirovnih studija Fakulteta političkih nauka u Sarajevu možemo izdvojiti zaključke. Namjera institucija Bosne i Hercegovine, izražena kroz

srednjoročne strategije da se poveća zastupljenost žena na 10 % u institucijama sektora sigurnosti, odnosno njenim policijskim i oružanim snagama na svim nivoima, a posebno rukovodnim, podrazumijeva kandidatkinje koje će se obrazovati i razvijati. U tom smislu i institucije visokog obrazovanja trebaju pratiti trendove i potrebe institucija sigurnosnog sektora. Porast procenta žena koje su uspješno završile I ciklus studija na odsjeku Sigurnosnih i mirovnih studija Fakulteta političkih nauka u Sarajevu pokazuje da su žene sve više zainteresovane za ovo područje. S obzirom na to da na Odsjeku sigurnosnih i mirovnih studija Fakulteta političkih nauka u Sarajevu vladaju jednake mogućnosti za sve studente, a broj žena koje uspješno završavaju se povećava, treba napomenuti da nije uzeto u obzir da li je i koliko je žena već zaposleno u institucijama sektora sigurnosti. Pozitivno je da je njihov broj u 2010. i 2011. godini veći od zadatih 10 % žena u institucijama sigurnosnog sektora, što omogućava ovim institucijama da pokrenu procedure za prijem kandidatkinja ili napredovanje već zaposlenih. Uzimajući u obzir da ukupan broj studenata koji su u navedenom periodu okončali I ciklus studija nije jednak i da se smanjivao iz godine u godinu, broj žena koje su godišnje završavale studij kretao se između 11 i 16 ili u prosjeku 13,75. Podaci vezani za broj žena koje su uspješno okončale II ciklus studija na odsjeku Sigurnosnih i mirovnih studija Fakulteta političkih nauka pokazuju da je na ovom nivou bolji omjer. Uzimajući u obzir da je ukupan broj studenata koji su uspješno okončali II ciklus studija daleko manji, procenat žena je (28,57), više od dva puta veći od procenta žena u istoj godini na I ciklusu studija (13,92) i 2,8 puta iznad predviđenih potreba sektora sigurnosti u Bosni i Hercegovini.

Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu

Pored Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu za obrazovanje kadrova, a za potrebe sigurnosnog sektora, postoji i Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije. Osnovan je 1993. godine kao civilna institucija pod nazivom Fakultet kriminalističkih nauka u namjeri da se slijede savremeni standardi u formiranju stručnih profila za suprotstavljanje *svim vidovima protivpravnih i društveno opasnih ponašanja* (www.fknbih.edu). Cilj univerzitetske edukacije stručnjaka na Fakultetu kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu je da svoj doprinos u uspostavljanju i održavanju vladavine prava u Bosni i Hercegovini trebaju ostvariti u *svim institucijama koje se nalaze u lancu borbe protiv asocijalnih i antisocijalnih ponašanja pojedinaca i grupa*. (www.fknbih.edu). Izvođenje nastavnog procesa za sticanje akademskih zvanja iz oblasti kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija, odnosno razvijanje i realizaciju naučno-istraživačkog rada, koji predstavlja osnov i podlogu svim nastavnim aktivnostima koje se izvode na Fakultetu kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Edukacioni procesi na Fakultetu kriminalističkih nauka razvijani su i razvijaju se kroz diplomске i postdiplomске programe kao i kroz program za sticanje doktorata nauka, a koji su temeljno oslonjeni na zakonsku osnovu o visokom obrazovanju u Kantonu Sarajevo. U razvoju Fakulteta praćeni su i implementirani savremeni standardi iz oblasti univerzitetskog obrazovanja koji su se stvarali kao rezultat međunarodnih aktivnosti na ovom polju. Fakultet kriminalističkih nauka je od svog osnivanja kontinuirano i intenzivno razvijao svoj nastavni i naučno-istraživački opus, te je nakon višegodišnjeg akademskog djelovanja, dostigao stepen strateškog planiranja svog razvoja, koji je rezultirao novim i inovativnim nastavnim planom i programom dodiplomskog studija (www.fknbih.edu).

Podaci o spolnoj strukturi diplomanata koji su uspješno završili

I ciklus studija Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu u periodu 2008-2011. godine predstavljani su u tabeli 4.

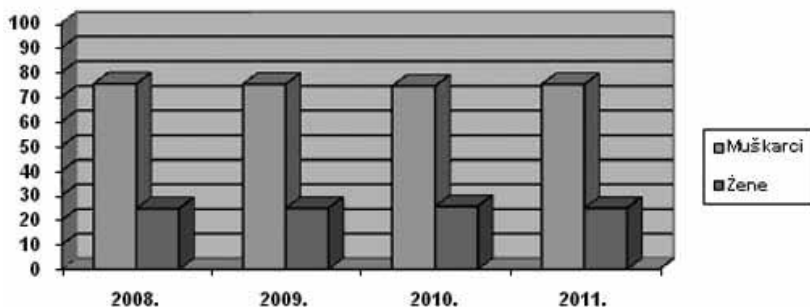
Tabela 4. Spolna struktura studenata koji su uspješno okončali I ciklus studija na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije u periodu 2008-2011.

Spolna struktura studenata koji su uspješno okončali I ciklus studija na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu					
Godina	Ukupno	Muškarci		Žene	
		Broj	%	broj	%
2008.	328	247	75,30	81	24,70
2009.	334	251	75,15	83	24,85
2010.	160	119	74,37	41	25,63
2011.	257	193	75,09	64	24,91
UKUPNO	1079	810	75,07	269	24,93

(prilagođeno prema: Čaklovića,
2008:41-55; 2009:35-39; 2010:49-51; 2011:75-80)

Podatke u tabeli 4, radi lakšeg razumijevanja, moguće je grafički predstaviti kako slijedi u grafikonu 2.

Grafikon 2. Spolna struktura studenata koji su uspješno okončali I ciklus studija na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu

Ukupan broj studenata koji su uspješno okončali II ciklus studija (magistranti) na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije i promovisanih u 2011. godini je 11 od čega je 10 muškaraca (90,9%) i 1 žena (9,1%) (Čaklović, 2011:80-81).

Podaci navedeni u tabeli 4. i grafikonu 2. ukazuju na sljedeće zaključke. Ukupan procenat žena koje su uspješno okončale I ciklus studija na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije u periodu 2008-2011. godine iznosi 24,93 %. U navedenom periodu procenat se kretao između 24,7 i 25,63 što pokazuje stabilan procenat žena koje su uspješno okončale I ciklus studija. S obzirom na podatak iz studije *Rod i reforma sektora sigurnosti u Bosni i Hercegovini* o cilju da zastupljenost žena u institucijama sektora sigurnosti dostigne 10 % jasno je da procenat žena koje su uspješno okončale I ciklus studija na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije premašuje ovo za dva i po puta. Važno je napomenuti da ni u ovom slučaju nije uzeto u obzir da li i koliko žena koje su uspješno okončale I ciklus studija na navedenom Fakultetu već radi u institucijama sektora sigurnosti. Broj žena koje su uspješno okončale I ciklus studija u navedenom periodu se kretao

između 41 i 81 ili u prosjeku 67,25 godišnje. Evidentno je i na ovom Fakultetu da ukupan broj studenata koji su uspješno okončali I ciklus studija varira iz godine u godinu i da se, u principu, smanjivao. Podaci vezani za studente koji su uspješno okončali II ciklus studija na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije u 2011. godini pokazuju manji omjer žena u odnosu na prosjek na I ciklusu studija. Uzimajući u obzir da je broj studenata koji su uspješno okončali II ciklus studija u odnosu na broj studenata koji su uspješno okončali I ciklus studija daleko manji, omjer žena na II ciklusu (9,1%) je dva i po puta manji od istog na I ciklusu (24,91%) iste godine.

Komparacija podataka Fakulteta političkih nauka - Odsjek sigurnosnih i mirovnih studija i Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu

U poređenju (vidi tabelu 5.) sa Fakultetom političkih nauka u Sarajevu, ukupan broj studenata koji su uspješno okončali I ciklus studija na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije je 1,62 puta veći, ali je broj muškaraca za 1,34 puta veći, a žena za 4,89 puta veći. Uspoređujući procenat muškaraca i žena koji su uspješno okončali I ciklus studija na navedenim fakultetima, ukupan procenat muškaraca na odsjeku Sigurnosnih i mirovnih studija Fakulteta političkih nauka je 1,22 puta veći od procenta na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, dok je procenat žena skoro tri puta manji. Uzimajući u obzir ukupan broj studenata (1736) koji su završili I ciklus studija na ovim fakultetima, procenat žena je 18,66 %.

Tabela 5. Uporedni podaci spolne strukture studenata koji su uspješno okončali I ciklus studija na Fakultetu političkih nauka (FPN-SIMS) i Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije (FZKKISS) Univerziteta u Sarajevu

Uporedni podaci spolne strukture studenata koji su uspješno okončali I ciklus studija na FPN-SIMS i FZKKISS Univerziteta u Sarajevu					
Godina	Ukupno	Muškarci		Žene	
		Broj	%	broj	%
2008.-2011. FPN-SIMS	657	602	91,63	55	8,37
2008.-2011. FZKKISS	1079	810	75,07	269	24,93
UKUPNO	1736	1412	81,34	324	18,66

(prilagođeno prema: Čaklovica,
2008:41-55; 2009:35-39; 2010:49-51; 2011:75-80)

U poređenju podataka o studentima koji su uspješno okončali II ciklus studija (vidi tabelu 6.) i promovisanih u 2011. godini na Odsjeku sigurnosnih i mirovnih studija Fakulteta političkih nauka i na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, možemo izdvojiti nekoliko zaključaka. Ukupan broj studenata koji su uspješno okončali II ciklus studija na Odsjeku sigurnosnih i mirovnih studija Fakulteta političkih nauka (7) je manji od istog na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije (11). Broj žena koje su uspješno okončale II ciklus studija na Odsjeku sigurnosnih i mirovnih studija Fakulteta političkih nauka (2) duplo je veći od istog na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije (1). Procenat žena koje su uspješno okončale II ciklus studija na Odsjeku sigurnosnih i mirovnih studija Fakulteta

političkih nauka (28,57%) veći je tri puta od istog na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije (9,1%). Uzimajući u obzir ukupan broj studenata (1736) koji su završili II ciklus studija na ovim fakultetima, procenat žena je 17,64 %.

Tabela 6. Uporedni podaci spolne strukture studenata koji su uspješno okončali II ciklus studija na Fakultetu političkih nauka (FPN-SIMS) i Fakultetu za kriminalistiku, krimnologiju i sigurnosne studije (FZKISS) Univerziteta u Sarajevu

Uporedni podaci spolne strukture studenata koji su uspješno okončali II ciklus studija na FPN-SIMS i FZKISS Univerziteta u Sarajevu					
Godina	Ukupno	Muškarci		Žene	
		broj	%	broj	%
2011.	7	5	71,43	2	28,57
FPN-SIMS					
2011.	10	9	90,9	1	9,1
FZKISS					
UKUPNO	17	14	82,35	3	17,65

Zaključak

U Bosni i Hercegovini nema vojne akademije kao primarne institucije visokog obrazovanja za potrebe Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, a od vremena okončanja reforme odbrane 2005. godine i uspostavljanja jedne vojne sile u Bosni i Hercegovini nije objavljen javni konkurs za prijem oficira, kao rukovodećeg kadra,

u profesionalnu vojnu službu. Određeni broj pripadnika Oružanih snaga Bosne i Hercegovine unaprijeđen je internim konkursima, ili nakon završetka školovanja na civilnim fakultetima, ili vojnim ustanovama prijateljskih zemalja, gdje su upućeni na školovanje. Učešće žena u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine od 5,82 % je nedovoljno i gotovo duplo manje od zadatih 10 %. Nastavni plan i program Odsjeka sigurnosnih i mirovnih studija Fakulteta političkih nauka je vrlo dobra osnova za visoko obrazovanje žena za potrebe Oružanih snaga Bosne i Hercegovine. Broj žena koje su na Odsjeku sigurnosnih i mirovnih studija Fakulteta političkih nauka uspješno okončale studij (55) u periodu 2008-2011. nije dovoljan da ispunji potrebe Oružanih snaga Bosne i Hercegovine za ovim kadrom, ali pokazuje da postoji osnova za povećanje ovog kadra. Mjerama *pozitivne diskriminacije* u kojima bi se ohrabrile žene da apliciraju na studij Odsjeka sigurnosnih i mirovnih studija i kojima bi se predvidio određeni postotak upisnih mjesta za njih uz eventualno stipendiranje od strane Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine, mogla bi se na stabilnim osnovama osigurati veća prisutnost žena u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine.

Također, u Bosni i Hercegovini na državnom nivou nema policijske akademije kao primarne institucije visokog obrazovanja za potrebe policijskih snaga u Bosni i Hercegovini, već postoje entitetske policijske akademije u skladu sa decentralizirano ustrojenom policijom na državnom nivou, na nivou entiteta i Brčko Distrikta. Određeni broj pripadnika policije na državnom nivou, u entitetima i Brčko Distriktu je unaprijeđen internim konkursima, ili nakon završetka školovanja na civilnim fakultetima. Tokom niza godina objavljivani su javni konkursi za prijem kandidata u čin mlađeg inspektora, a u općim uvjetima je bilo istaknuto da kandidati trebaju imati završen VI stepen obrazovanja, VII stepen obrazovanja ili I ciklus studija, u zavisnosti od vremena objavljivanja i prilika u visokom obrazovanju (ukidanje VI stepena obrazovanja, prelazak na režim studiranja u skladu sa Bolonjskom deklaracijom i sl.). Kandidati koji su prošli selekciju upućivani su na osnovnu obuku,

koja je najčešće sastavljena od polugodišnjeg boravka u internatu i polugodišnje prakse u ustanovama policije, za čije potrebe su primljeni. Postotak žena u Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srpske (6,71 %) daleko je ispod zadatih 10 posto, dok je broj žena policijskih službenika u Federaciji Bosne i Hercegovine nešto veći (8,2) ali također ispod zadatog nivoa. Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije je civilna institucija čiji je nastavni plan i program vrlo pogodan za visoko obrazovanje žena za potrebe policijskih snaga. S obzirom da na I ciklusu studija oko ¼ studenata koji su uspješno okončali studij predstavljaju žene može se zaključiti da postoje uslovi za povećanje broja visoko obrazovanih žena u policijskim snagama u Bosni i Hercegovini.

S obzirom na to da je jasno da postoji određeni broj visoko obrazovanih žena (327 ili 18,65 % od ukupnog broja studenata) čije školovanje na Odsjeku sigurnosnih i mirovnih studija Fakulteta političkih nauka i Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije u velikoj mjeri zadovoljava potrebe institucija sektora sigurnosti, i da nisu sve zaposlene, može se postaviti niz pitanja. Da li je u pitanju nedostatak političke volje za povećanjem učešća žena u institucijama sektora sigurnosti? Jesu li zaposlenici institucija sektora sigurnosti, u najvećoj mjeri muškarci, spremni prihvatiti žene kao ravnopravne u ovom poslu? Da li će 10 % žena u institucijama sektora sigurnosti promijeniti percepciju da je sigurnost *muški posao*? Institucije visokog obrazovanja već su prepoznale potrebe institucija sektora sigurnosti za visoko obrazovanim ženama i već su promovisale određeni broj njih. S obzirom na loše ekonomsko stanje i položaj žene u Bosni i Hercegovini, političke strukture bi se mogle više uključiti u rješavanje problema učešća žena u institucijama sektora sigurnosti a ne samo deklarativno podržavati strategije i planove. Zaposlenici na rukovodećim pozicijama u institucijama sektora sigurnosti i njihovi podređeni su dijelom utjecali na izradu srednjoročnih strategija o povećanju učešća žena u ovim institucijama, što znači da određeni nivo spremnosti s njihove strane postoji. Postizanje zadatog nivoa od 10 % učešća žena u institucijama

sektora sigurnosti neće ugroziti obavljanje ovih poslova niti izbaciti muškarce iz ovog područja. Veće učešće žena može olakšati obavljanje određenih poslova u institucijama sektora sigurnosti i zbog kulturološkog fenomena. Ovo se naročito može odraziti u radu policije u zajednici i radu oružanih i policijskih snaga u mirovnim operacijama kada je u pitanju saradnja sa ženama kao dijelom populacije. Ove i slične situacije i potrebe mogu predstavljati pokretač većeg učešća žena u studiranju na institucijama visokog obrazovanja za potrebe institucija sektora sigurnosti.

Literatura:

- Bećirević, Majda; Šulc, Željka; Šošarić, Maja (2011): *Rod i reforma sektora sigurnosti u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, DCAF
- Dujović, Jagoš (2006): *Rukovođenje i upravljanje sistemima sigurnosti*, Sarajevo, Fakultet političkih nauka
- Sikavica, Pere; Bahtijarević-Siber, Fikreta; Pološki Vokić, Nina (2008): *Temelji menadžmenta*, Zagreb, Školsak knjiga
- Spahić, Taib (2008): *Sigurnosne determinante demokratske tranzicije policije u Bosni I Hercegovini*, Sarajevo, CPU
- Ondrejka, Jan/Stojar, Richard (2004): *Belgian Armed Forces: Trends in Development*, u: Defense and Strategie, vol. 2003, br. 2, str. 105-117
- Beridan, Izet; Tomić M. Ivo; Kreso, Muharem (2001): *Leksikon sigurnosti*, Sarajevo, DES
- Grupa autora (1981): *Vojni leksikon*, Beograd, VIZ
- Klaić, Bratoljub (2004): *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske
- Čaklović, Faruk (ur): Publikacija promoviranih diplomanata i magistranata fakulteta i akademija Univerziteta u Sarajevu za 2008 godinu, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo
- Čaklović, Faruk (ur): Publikacija promoviranih diplomanata i magistranata fakulteta i akademija Univerziteta u Sarajevu za 2009 godinu, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo
- Čaklović, Faruk (ur): Publikacija promoviranih diplomanata i magistranata fakulteta i akademija Univerziteta u Sarajevu za 2010 godinu, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo
- Čaklović, Faruk (ur): Publikacija promoviranih diplomanata i magistranata fakulteta i akademija Univerziteta u Sarajevu za 2011 godinu, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo
- Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 59/07).

www.bjs.ojp.usdoj.gov/content/pub/pdf/wle8708.pdf preuzeto 10.04.2012.

www.edukacija.posao.ba/index.php?user=1af20b370afc0ec8978849e8773f89bd&aCat=1&act=advices&aID=4765&offset=1 preuzeto 30.03.2012.-logos-centar.com preuzeto 10.04.2012.

www.monuc.unmissions.org/Default.aspx?tabid=1686 preuzeto 19.04.2010

www.unsa.ba/s/index.php?option=com_content&task=view&id=27&Itemid=78 preuzeto 28.03.2012.

www.army.mil/women preuzeto 10.04.2012.

www.fbzbl.net preuzeto 10.04.2012.

www.fknbih.edu/OFakultetu/tabid/55/language/hr-BA/Default.aspx preuzeto 10.04.2012.

www.fpn.unsa.ba preuzeto 10.04.2012.

www.rggf.untz.ba preuzeto 10.04.2012

**FEMINIZAM I KRIMINOLOGIJA –
RODNE ULOGE U IZUČAVANJU
FENOMENA KRIMINALITETA**

Apstrakt

Ovaj članak ukazuje na vezu između feminizma i istraživanja o kriminalitetu, ujedno analizirajući propuste kriminalistike i kriminologije, ali i uvodeći nove teorije o kriminalu kroz oblast feminističke kriminologije. Feministička kriminologija pokušava da odgovori na brojna rodno senzibilna pitanja unutar ove nauke: zašto žene čine ili ne čine krivična djela, koje su razlike između ženskog i muškog kriminala i viktimizacije, koji su adekvatni načini prevencije, borbe i institucionalnog reagovanja na ženski kriminalitet, i slično.

S druge strane, ovaj revolucionaran pravac dao je značajan doprinos razvoju nauke kroz kritiku postojećih konvencionalnih teorija kriminologije. Drugim riječima, feministička kriminologija smatra da su postojeće teorije objašnjenja kriminalnog ponašanja pune predrasuda, te da su zasnovane na stereotipnim stavovima o muško-ženskim ulogama u društvu.

Ključne riječi: Feminizam, kriminologija, kriminalistika, feministička kriminologija, kriminalitet, gender/spol/rod, gender senzibilnost, viktimologija

Uvod

Feministički pokret iz 1970-tih godina prošlog stoljeća okarakterisan je kao snažan talas društvenih promjena, i mnoge nauke na njega nisu ostale imune. Ni kriminologija nije izuzetak, pogotovo uzimajući u obzir da je kao nauka veoma sklona promjenama, nerijetko na temelju političkih, ekonomskih i drugih (čak i duhovnih, religijskih) karakteristika i vrijednosti određenog društva i vremena. Iz tog utjecaja rodio se novi pravac savremene kriminologije nazvan feministička kriminologija, koji ipak treba shvatiti kao mnogo širi aspekt i naučnih ideja i istraživanja od onih koja se vezuju za sami feminizam.

Postavlja se pitanje koje su to teme koje mogu biti interesantne feminizmu u kriminologiji? To su, za početak, sve one rodno senzibilne oblasti koje konvencionalnu kriminologiju, iz opravdanih ili neopravdanih razloga, nisu zanimale. Na primjer, dok se kriminologija bavila objašnjavanjem muškog devijantnog ponašanja (koje je u svakom momentu u historiji bilo prisutnije od ženskog), feministički/e kriminolozi/ginje smatraju da je ženska potreba za činjenjem kriminala također pojava vrijedna naučnog ispitivanja, iz više razloga. Jedan od argumenata je i povećanost žena u kriminalu ali i u institucijama krivično-pravnog sistema. S druge strane, ako je istina da žene tokom historije čine značajno manji broj krivičnih djela, zar nije i taj fenomen vrijedan ispitivanja? Kriminologiji bi otkrivanje razloga za nečinjenje krivičnih djela bilo jednako korisno u prevenciji kao i otkrivanje razloga za činjenje u fazi represije.

Feministička kriminologija sama po sebi nema ujedinjenu definiciju, prvenstveno zbog širokog spektra problematike koju izučava u sklopu fenomena kriminaliteta. Ipak, autori Jody Miller i Christopher Mullins dali su 2006. godine potpuniju definiciju feminističke kriminologije, koja u slobodnom prevodu sa engleskog glasi:

feministička kriminologija se odnosi na onaj dio kriminološkog istraživanja i teorije koji stavlja izučavanje kriminaliteta

i krivičnog pravosuđa u sklopu kompleksnog shvatanja da je društveni svijet sistematski oblikovan rodnim odnosima (Miller, Mullins, 2006:217).

Generalno, feministički kriminolozi smatraju da su istraživanja o ženama u kriminalu (koja god pritom njihova uloga bila – kao počinitelja, žrtve ili nešto treće) nisu dovoljno prisutna u naučnom svijetu kriminologije i kriminalistike i da je to svakako imalo negativnog odražaja na finalno rezonovanje i teoretisanje o kriminalitetu. Finalni rezultat takvog polazišta jeste zamjerka da konvencionalne i savremene kriminološke teorije nisu dale cjelovitu i ispravnu sliku kriminala niti su dovoljno objasnile kriminalne pojave (ili pak razloge njihovog odsustva). Feministička kriminologija je također vremenom proširila svoje polje interesovanja sa odnosa spola/roda i na druge oblike, uslovno rečeno, zapostavljenosti (ili manjka reprezentativnosti) unutar kriminologije, pa se sve više bavi i istraživanjima odnosa rase i kriminala (pogotovo u SAD-u), odnosima između raznih kultura i kriminaliteta, seksualnih manjina i kriminala isl.

Prve brige oko neobjektivnosti prividno objektivne, opšte prihvaćene nauke i potencijalnih implikacija na posljedice te neobjektivnosti po društvo, bile su razlog zašto su već prvi feministički kriminolozi počeli da dovode u pitanja mnoga od sprovedenih istraživanja. U zavisnosti od samog pravca feminizma³⁵, stavovi i kritike feminističkih kriminologa/inja kretali su se od centralizovanih stavova i blage ljevice, do ekstremnih i radikalnih ideja. Prve kritike upućene su na činjenicu da u svijetu nauke ima jako malo žena, i da generalno jako malo žena vrši naučna istraživanja. Vremenom, kritike su prešle i na fundamentalna pitanja rezultata istraživanja, odnosno objektivnosti znanja koje se stvara na ovaj način.

35 Feminizam se u kriminologiji manifestirao kroz više grana. Liberalni, radikalni, marksistički ili socijalistički feminizam su prepoznati kao osnovne grane feminizma, i svaka od njih ostavila je traga i na pravce u kriminologiji. Danas postoje i mnoge druge grane feminizma, poput postmodernističkog feminizma ili ekofeminizma, ali se njihov utjecaj na kriminološke teorije nije znatno odrazio.

Djelo Carol Smart iz 1977. godine *Women, Crime and Criminology* jedno je od prvih djela koje značajno kritikuje dotadašnja klasična kriminološka istraživanja, pogotovo ona koja su se ticala žena u kriminalu (najčešće u ulozi počinitelja krivičnih djela). Ono što je donekle i olakšalo ubrzani utjecaj feminističkog pravca na kriminološka istraživanja su upravo prethodna istraživanja jednog od najvećih kriminologa i utemeljivača kriminalistike kao nauke, Cesareo Lobrosoa, kao i drugih sljedbenika poput Thomasa, Pollacka i dr. Njihova objašnjenja ženskog kriminala isticala su neke od osnovnih predrasuda i stavova protiv kojeg su se savremene feministkinje, ali i savremeno društvo, borili.

Šta feminizam traži od kriminologije?

Kao što su autorice Mitchell i Oakley naglasile u svom djelu *Šta je feminizam?*, feminizam je donekle lakše odrediti i definisati u odsustvu, onda kada ga u nekom društvenom kontekstu nedostaje (Oakley, Mitchell, 1986). Misao o kojoj se mogu složiti i feministi/kinje i nefeministi/kinje je da feminizam smatra da su žene izložene diskriminaciji zbog pripadnosti ženskom spolu, da imaju potrebe koje su negirane i nezadovoljene, i da zadovoljenje ovih potreba iziskuje relativno radikalne promjene (uključujući promjene društvene svijesti!). Sve dalje komplikacije, i oko definisanja ali i shvatanja feminizma, proizilaze iz toga što feminizam nije samo skup teorija o ženskom ugnjetavanju već i skup strategija za društvene promjene.

Prvi val feminizma, karaktrističan za kraj 19. i početak 20. stoljeća, sadržavao je u sebi mnogo paradoksa; priznavanje ženske različitosti ali i insistiranje na ženskom jedinstvu, insistiranje na *gender sensibilitetu* tražeći u isto vrijeme potpunu jednakopravnost sa muškarcima itd. Neki paradoksi preslikali su se i na drugi val feminizma, koji je opet izbio u različitim društvenim okolnostima i, s

tim u vezi, imao drugačiji odziv. Skeptici feminizma i antifeministi su zbog ovih kontradikcija lako tvrdili da *ove žene prosto ne znaju šta žele*, dok je odgovor feministkinja bio i da ne moraju: podizanje svijesti žena o ovim problemima je dug i kompleksan proces i ono što je bitno jeste da žene postanu svjesne da su mnoga njihova iskustva formirana na društvenim spregama rasne, klasne i spolne pripadnosti i da se protiv toga vrijedi dugoročno boriti.

U kontekstu kriminologije, dilema stoji: da li feministička kriminologija obuhvata kriminologe koji su feministi, ženske kriminologe, ili kriminologe koji izučavaju žene? Prvi odgovor mogao bi biti da istraživanja koja se tiču žena, bilo da ih vrše žene ili muškarci kriminolozi, nisu nužno feministička. Jednako, feministička istraživanja nisu ograničena samo na teme koje se tiču žena, i to je evidentno u feminističkoj kriminologiji (pogotovo imajući na umu da je većina kriminalaca i dalje muškog roda). Revolucionaran pristup ovog pravca zagarantovao je da je novi centar shvatanja kriminala i kriminalnog ponašanja u shvatanju odnosa među spolovima; *gender* je jednako bitan za teoretiziranje o kriminalu koliko i sami kriminalitet. Ono što interesuje feminističku kriminologiju jeste koliko je spol kao društvena, kulturološka i historijska determinanta, imala utjecaja na ograničenja žena i mušku dominaciju i koliko je taj utjecaj imao posljedica u različitim društvenim kontekstima (u ovom slučaju u kriminalu). Također, opseg feminističke kriminologije se ne ograničava samo na ispitivanje kriminalnog ponašanja, već nudi šira istraživanja krivično-pravnih procesa, viktimizacije i bihejviorizma (ponašanja). Za razliku od većine kriminologa, feministički kriminolozi se suočavaju sa dvostrukim izazovom: istražujući utjecaj rodnih uloga na spolne neravnopravnosti u svakodnevnom životu, ujedno pokušavaju i rušiti ugrađene idealizirane rodne uloge koje su na neki način konstruisale širu društvenu svijest, ne samo o kriminalu, već i o drugim društvenim pojavama, politikama i praksama. Ali, jednako se fokusiraju na činjenicu i da muškarci imaju *rod*, i zato propagiraju novi pristup istraživanja – *istraživanja o muževnosti*, koja bi trebala da istraže koju ulogu igraju društvena

očekivanja muškog poželjnog ponašanja u određenim devijantnim ponašanjima.

Pojava takozvanog *feminizma treće generacije* (posljednjeg vala feminizma) fokusira se na to kako spol, rasa (negdje nacija) i klasa igraju ulogu u stavljanju nekih žena u lošiji položaj u odnosu na druge. Za mnoge kriminologe i kriminologinje, ova novina značila je veliko poboljšanje u viđenjima feminističke kriminologije, jer su prethodni feministički stavovi podrazumijevali da su sve žene situirane jednako (ili jednako nepovoljno) u društvu. U feminizmu treće generacije ističe se bitna činjenica, da klasne i etničke razlike mogu također biti polazište istraživanja o raznolikostima u kriminalitetu.

Kada su u pitanju postojeće teorije konvencionalne kriminologije, neki pravci unutar feminizma vjeruju u retrospektivno ispravljanje teorija, dok neki dovode u pitanje tačnost cijele nauke (npr. liberalni i marksistički feminizam smatra da prethodna teorija i istraživanja mogu biti *prepravljena* sa jednostavnim uključivanjem žena u cijeli kontekst; drugi pak smatraju da to nije dovoljno, objašnjavajući da su takva istraživanja u temelju netačna i da iziskuju ponovnu strukturuaciju). To je veliki posao za feministe/ce koji/e dovode u pitanju dosadašnje teorije – iznova sve istražiti i utvrditi gdje su greške napravljene. Takav sklop razmišljanja započinje od sljedećih parametara:

- *spol nije samo prirodna pojava već je to kompleksan društveni, historijski i kulturološki produkt, povezan je sa, ali ne nužno i proistekao iz, biološke razlike među spolovima i kapaciteta reprodukcije*
- *spol i odnosi među muškarcima i ženama fundamentalno određuju društveni život i funkcionisanje društvenih institucija*
- *odnosi među spolovima i konstrukcije muževnosti i ženstvenosti nisu simetrične već su bazirane na sistematizovanom principu muške superiornosti i društvene i političko-ekonomske dominacije nad ženama*

- *sistemi znanja i obrazovanja reflektuju muške poglede na prirodni i društveni svijet; dakle, proizvodnja znanja u tom smislu nije gender senzibilizirana*
- *žene bi trebale biti u centru intelektualnog traganja i istraživanja, ne periferne, nevidljive, kao dodaci muškarcima (Barlow, Decker, 2010:292)*

Ako uzmemo navedene parametre u obzir, jasno je da ono na čemu feministička kriminologija insistira (a karakteristika je utjecaja feminizma na sve društvene sfere) *jeste da se žene ne trebaju isključivati iz ispitivanja i teorija o društvenim fenomenima*. U isto vrijeme, ukazuje na posljedice koje je takva produkcija znanja imala na društveni razvoj uopšte, ali i na razvoj značajnih društvenih aparata i sistema, poput sistema krivičnog pravosuđa.

Neke od ranih kriminoloških teorija – inkorporirane predrasude

Rane kriminološke teorije ne samo da se nisu bavile jednakošću spolova u kriminologiji i kriminalistici, već su otvoreno degradirale žene u odnosu na muškarce. Upravo te teorije bile su poticaj pobune ali i potrebe za ukazivanjem na probleme koje spolne predrasude mogu proizvesti u kreiranju politika borbe protiv kriminaliteta. Nekadašnji utemeljivači kriminalističke nauke sada su podvrgnuti velikim kritikama i njihove teorije su svakako dovedene u pitanje. Ipak, iako su ove teorije vidno pune predrasuda i neprihvatljive u sadašnjem društvu, njihov utjecaj na razvoj kriminologije se ne može ignorisati.

Većina ovih teorija temelji se na pretpostavkama o *biološkoj prirodi žena*, centralizovanim oko ideje *dobre žene* (čedne domaćice) u odnosu na *lošu* (kriminalnu) ženu. Tema seksualnosti je

također jedinstvena svim ranim teorijama i njihovim predrasudama. Seksualnost je posmatrana ne samo kao prirodna karakteristika žene već i kao korijen svih ženskih ponašanja, uključujući tu i kriminal. Žene su posmatrane kao seksualni objekti za zadovoljavanje muških fizioloških, psiholoških i socijalnih potreba.

Za početak, kontraverzne teorije Sigmunda Freuda prve su privukle veliko interesovanje feminista/ica, i tipična su ilustracija stereotipa u ranim razmišljanjima o ženskoj devijaciji. Freud je tvrdio da sve žene osjećaju zavist prema muškom spolnom organu, da se zbog toga osjećaju inferiorne i da zbog toga ispoljavaju (nadoknađuju taj manjak ispoljavajući) veću dozu narcisoidnosti i egzibicionizma. Smatrao je i da žene ne razmišljaju racionalno već da se većinom bave trivijalnim stvarima, te ih je zbog toga smatrao nekompetentnim graditeljima civilizacije. Po njemu, žene nemaju izoštren osjećaj za pravdu i pravednost. Kriminalne radnje koje počinu žene su manifestacija njihove žudnje za muškim spolnim organom. Jedan citat iz Freudovih istraživanja o ženama u kriminalitetu kaže: (slobodni prevod) *Devijantna žena je žena koja želi da bude muškarac, i zato će završiti kao neurotična u svojoj bezuspješnoj potrazi za penisom.* Freudova analiza se nije samo centralizovala oko ženskih uloga kao majki i kućanica, već je insistirala i na rehabilitaciji i resocijalizaciji onih žena koje ove uloge nisu prihvatale. Pošto kriminalne žene samo pokušavaju biti poput muškaraca, njima je potrebno liječenje i pomoć da se priviknu na svoje prirodne rodne uloge.

Freud je vjerovao da su žene seksualno mazohistične, da mogu doživjeti užitak jedino uz bol. *Dobre žene* su definisane kao one koje potiskuju svoje seksualne instinkte i prihvataju *pasivnost prave žene* u svrhu očuvanja svetosti porodice. Žene kriminalci doživljavane su kao seksualno nepodobne. On je, kao i mnogi drugi rani teoretičari, ignorisao sve socijalne, ekonomske ili političke faktore koji bi mogli imati utjecaja ili objasniti ženski kriminalitet; isključivo se usmjerio na psihološka razmišljanja o seksualnosti.

Cesare Lombroso je vjerovao da svako kriminalno ponašanje predstavlja manifestaciju biološkog atavizma, sličnosti sa precima u

određenim fiziološkim i ponašajnim karakteristikama. On je u svrhu dokazivanja svojih teorija ispitivao kapacitete lobanje i obilježja lica i glave, a sve u svrhu identifikacije bioloških karakteristika kriminalaca. Godine 1903. objavio je djelo *Ženski prestupnik* u kojoj je opisao crne žene, kratke kose sa mladežima i muževnom građom, anomalijama lobanje i slabim kapacitetom mozga kao potencijalne počinitelje krivičnih djela. Osim toga, također je vjerovao da će u budućnosti biti sve manje kriminalnih žena i da će stopa ženskog kriminala opadati kao posljedica manjka reprodukcije ovih žena (zbog svojih fizičkih anomalija i generalne sličnosti sa muškarcima, njih drugi muškarci neće odabirati za seksualne odnose i moguću reprodukciju – seksualna selekcija). Lombroso je kreirao hijerarhiju ljudske evolucije po kojoj je na vrh evolucijske liste stavio nekažnjavane muškarce, iza kojih slijede muškarci kriminalci, iza njih su tek nekažnjavane žene, i konačno, na posljednjem mjestu, žene prestupnice. Smatrao je da su žene kriminalci puno jače od muškaraca, da lakše podnose bol i da na njih zatvorska kazna neće imati pretjeranog učinka. Osim toga, te žene (i njihova potencijalna reprodukcija) su predstavljale posebnu opasnost po društvo, tako da je za Lobrosa jedino rješenje bilo sterilizacija ili smrt. *Ženska seksualnost*, ili kako su tada nazivali *pretjerana erotika*, također je smatrana nenormalnom i društveno nedopustivom, i to je bilo prihvaćeno kao jedan od razloga zašto žene čine krivična djela. Ovakve kriminološke teorije u današnje vrijeme smatraju se stigmatizirajućim i diskriminacijskim, i svakako su odbijene i od strane feministkinja i šireg kriminološkog naučnog društva.

William Isaac Thomas je 1923. godine objavio knjigu *Neprilagođena djevojka* u kojoj je tvrdio da žene čine krivična djela iz želje za uzbuđenjem i iskušavanjem nečeg novog. Baš zato što su žene cijelog svog života sputavane u smislu iskušavanja raznih stvari (uključujući tu i nagomilanu seksualnu frustraciju), sklone su da pod utjecajem te frustracije čine krivična djela. U kontekstu njegovih ideja, nije moguće ne primijetiti nedostatak razumijevanja prema društvenim spregama koje su ženama tog vremena bile

svakodnevnica. Također, on je prvi autor koji se dotakao i percepcije društva o ženama prestupnicama. Thomas je tumačio žensku prostituciju kao neprikladno i društveno neprihvatljivo ponašanje kojim žene pokušavaju da zadovolje svoju seksualnu frustraciju, ili kako je to on nazvao, svoju potrebu da vole i budu voljene. Srž njegovog pogrešnog shvatanja ženskog kriminala je mješanje promiskuitetnog ponašanja sa opštim kriminalnim ponašanjem, što je rezultiralo u fokusu na prostituciju kao oblik ženskog kriminala. On objašnjava da je kroz historiju ženski kriminal (što nije karakteristika muškog) bio striktno vezan za seksualnost (tačnije, u njegovom shvatanju, sa promiskuitetnim ponašanjem kao neprihvatljivim vidom društvenog ponašanja), bilo kao motivom, vodiljom ili specijalizacijom u smislu kriminalnog ispoljavanja. Uz bolju socijalizaciju žena, uz prisilno preuzimanje svojih *prirodnih* rodni uloga, može se eliminisati ženski kriminal, smatrao je Thomas.

Otto Pollack imao je sasvim drugačiji pogled na ženski kriminalitet. Razlika Pollackovog polazišta jeste što je vjerovao da žene čine krivična djela jednako koliko i muškarci, ali da ga puno bolje skrivaju i maskiraju. Godine 1950. objavio je djelo *Ženski kriminalitet* u kojem je okarakterisao žene prestupnice kao podle, osvetoljubive i bezosjećajne. Tvrdio je također da ovakve žene preferiraju profesije u privatnoj sferi, poput sluškinja, medicinskih sestara, učiteljica pa i majki, kako bi mogle neprimjetno da čine krivična djela (poput čedomorstva, ubistva trovanjem itd). Smatrao je i da su više sklone mentalnim poremećajima poput kleptomanije i nimfomanije. Prema Pollacku, žene su *veliki umovi* iza kriminala, i u smislu vođenja ali i sprovođenja – ili lično ili preko utjecanja na muškarce da to oni čine. Čak i kada su uhvaćene, često su se znale *izvući* kroz šarmiranje pravosudnih organa, i zbog kavaljerskog pristupa uposlenika tih organa prema ženama, često nisu kažnjavane. Možda najveću kritiku zaslužuje Pollackova misao kojom on krivi emancipaciju žena kao uzročnika ženskog kriminaliteta. On je sugerisao da povećane obrazovne mogućnosti i sve veća jednakost među spolovima rezultuju povećanom stopom ženskog kriminala i

da, ako se ova brojka doda stopi (tamnoj brojki) ženskog neotkrivenog kriminala, da će žene daleko sustići muškarce u činjenju krivičnih djela. Pollack je, kao i mnogi rani teoretičari, definisao ekonomska krivična djela kao muški kriminal, a seksualna kao ženski.

Uz kratak prikaz nekih od starijih kriminoloških teorija i njihovih predrasuda, bitno je naglasiti da feminizam u savremenoj kriminologiji zastupa mišljenje da su predrasude inkorporirane i u neke od novijih, *mainstream* teorija kriminologije. Tako naprimjer, prema mišljenjima feminističkih kriminologa/inja, u teoriji socijalne dezorganizacije, teoriji kontrole moći i mnogim drugim teorijama, patrijarhalna kontrola se prezentuje u funkciji prevencije kriminaliteta. Teorije učenja, poput teorije diferencijalne asocijacije, većinom se kritikuju zbog uzimanja striktno muških primjera i oslanjanja na istraživanja koja su pokrivala strogo mušku populaciju, čak glamurizirajući kriminal koji čine muškarci.

Rane studije o istraživanju žena u kriminalu bile su vrlo rijetke, a neki od razloga već su navedeni. Manja prisutnost žena kao počiniteljica kriminalnih djela imala je utjecaja na stav kriminologa da ova pojava nije vrijedna istraživanja, i ta su istraživanja većinom vršili muškarci o muškarcima. Ono što se u tom kontekstu smatra propustom je činjenica da niko nije uočio potrebu da izučí fenomen manje prisutnosti žena u kriminalu (ako je to zaista istina). Mnogi smatraju da ta pojava i danas nije dovoljno istražena i objašnjena.

U svakom slučaju, prve kriminološke studije koje su uzimale (na ovaj ili onaj način) u obzir i žene i njihovo učešće u fenomenu kriminaliteta većinom su se vezale za stereotipne uloge u društvu i stereotipna ponašanja žena u odnosu na muškarce. Kako u svojim djelima piše Joanne Belknap, prve pozitivističke studije koje su uključivale žene većinom su smatrale da su: individualne karakteristike razlozi za kriminalno ponašanje (a ne društvo i društveni utjecaji); žene „po prirodi“ nisu biološki predodređene za kriminal; žene počiniteljice krivičnih djela su „muškobare“, što ih čini *neadekvatnim* ženama, sklonim kriminalu; tolika razlika u činjenju krivičnih djela između muškaraca i žena nije pitanje spola, već stvar

spolne predodređenosti (Belknap, 2007:33).

Predrasude inkorporirane u ranim istraživanjima identifikovale su niz faktora koji su važili za istinite u obrazlaganju ponašanja žena i muškaraca. Po ovim istraživanjima, žene i djevojke su po prirodi manje inteligentne nego muškarci, nisu u stanju da osjete bol, pasivne su, primitivne, lojalne i po prirodi ponašanja podređene. Ovakve žene, bitno je naglasiti, smatrane su *dobrim primjerom* ponašanja žena, dok su one *loše* u biti bile te koje su se bunile protiv svojih *prirodnih* uloga u društvu. Nije toliko bilo bitno što one krše zakon, koliko je bilo bitno to da krše očekivane društvene norme, uloge i ponašanja. Zato nisu viđene kao kršiteljice zakona, već kao *nenormalne pripadnice društva*.

Savremene feminističke teorije u kriminologiji i kriminalistici: žene kao počiniteljice, žrtve i uposlenice sistema krivičnog pravosuđa

Feministički diskurs u kriminologiji kroz prizmu krivičnog postupka se dijeli na tri elementarne oblasti izučavanja: *istraživanje žena kao počiniteljica krivičnih djela*, *istraživanje o ženama u aparatu krivičnog pravosuđa* (uposlenice policije, tužilaštava, sudova) i *viktimoška istraživanja: žene kao žrtve krivičnih djela*.

Žene kao počiniteljice krivičnih djela

Posmatramo li žene kao počiniteljice krivičnih djela, njih je i danas procentualno manje nego muškaraca. Ovdje, naravno, govorimo o zvaničnoj statistici koja, istina, sa sobom nosi određena ograničenja, ali činjenica je da je taj procenat u odnosu na muškarce zaista znatno manji (najčešći prosječni odnos u svijetu za ženski

kriminalitet je 30% a 70% za muški kriminalitet). Ipak, sve zavisi i od vrste krivičnog djela, pa tako prema većini američkih kriminoloških istraživanja (koja se najčešće oslanjaju na statistiku FBI-a, tzv. UCR – *Uniform Crime Report*, godišnje izvještaje uniformisane policije), u sitnom kriminalu žene su procentualno prisutne i sa 50% (pod sitnim kriminalom smatraju se sitne krađe, zloupotreba narkotika, vožnja pod dejstvom alkohola i slično). Prema UCR-u, muškarci i žene su otprilike jednako prisutni u blažim krivičnim djelima nasilja, zloupotrebe narkotika i krađa.

Ono što je neobično, i na šta apeluju i feministički/e kriminolozi/ginje, jeste da se na ovaj fenomen (misleći na manju prisutnost žena u kriminalu) kroz historiju posmatralo kao nešto negativno. Ipak, postoje i teorije koje su ovu osobinu žena ipak predočile kao moguće rješenje problema kriminaliteta; teorija Carol Gilligan da je ženski moralni razvoj na većem stepenu od muškaraca, jer one imaju razvijenu *etiku brige*, jedna je od takvih teorija (i ona je naišla na neslaganje kod feministkinja, zbog stereotipiziranja uloge žene u društvu). Procenat žena u nasilnim krivičnim djelima kreće se između 15-20% u SAD-u i Evropi, dok se na imovinska krivična djela taj procenat okvirno kreće između 25-30%.³⁶ Primjetan je i ogroman porast žena počiniteljica u posljednjih nekoliko desetljeća, koja u Americi bilježi procenat i do 150%.

Kada su u pitanju specifičnosti vršenja kriminala u odnosu na spol, u nekim od istraživanja o ženama ubicama i serijskim ubicama³⁷ otkrivene su određene specifičnosti u *modus operandi*. Kod žena je i dalje preferirani metod ubistva pomoću otrova, dok je kod muškaraca upotreba vatrenog oružja znatno prisutnija. Prosječna starost žene počiniteljice krivičnog djela je malo veća od muškarčevih prosječnih godina, i kreće se od trideset godina na više. Žene su znatno češće počiniteljice u krivičnim djelima prostitucije, a većina onih koja je uhapšena za bilo koje krivično djelo (više od 60% njih) tvrdi da je u svom životu iskusila neku vrstu nasilja, seksualnog,

36 UCR, 2009.

37 Hickey, E. (2002). *Serial Murderers and Their Victims*. Belmont: Wadsworth

fizičkog ili psihičkog. Žene će prije koristiti svoje ruke u počinjenju ubistva, dok su muškarci više skloni oružju. Jedini izuzetak je nož, gdje je podjednaka zastupljenost žena i muškaraca. Kod krađa, broj žena znatno prednjači nad muškarcima u specifičnim vidovima krađe – u tzv. *shoplifting-u*, sitnim krađama iz prodavnica. Također, žene su poznate (a i vidno brojnije) kao počiniteljice pronevjera, u prvom redu bankovnih. Kada su krivična djela koja uključuju narkotike u pitanju, žene su sklonije hapšenjima za posjedovanje, dok su muškarci češći dileri. U savjetovanju sa stručnjacima za liječenje ovisnosti (od alkohola i narkotika), studije pokazuju da postoje znatne spolne razlike u ispoljavanju ovisnosti i alkoholizma, što je dobro polazište u teoretisanju o prevenciji i borbi protiv ove vrste kriminala.

Postoje i krivična djela u kome žene jedino i mogu biti počiniteljice, a to je čedomorstvo. Žene ubijaju svoju djecu odmah nakon rođenja ili dok su još uvijek veoma mala (dok, kada to očevi rade, djeca u prosjeku najčešće imaju više od 8 godina).

Određeni korpus istraživanja o počiniteljicama krivičnih djela posvetio se i problemima ovih žena u procesima resocijalizacije nakon što budu puštene iz zatvora. Dugi historijski period kriminoloških istraživanja koji se samo površno bavio počiniteljicama ostavio je traga na manjak javnih politika u sferi prevencije recidivizma kod počiniteljica, kao i njihove resocijalizacije u društvu. Zabilježeni trend povratništva kriminalu, po mišljenjima određenog broja feminističkih kriminologa/inja, i jeste posljedica lošeg odgovora na potrebe ovih žena nakon što izađu iz zatvora. Oni/one tvrde da su te potrebe dosta različite od muških, zato što su različite i prošlosti, životna iskustva kao i razlozi i motivacija upuštanja u kriminal. Evo nekih od faktora rizika koji se smatraju odlučujućim u kreiranju ženskog kriminalca (za razliku od muškog): historija fizičke i seksualne viktimizacije, upotreba i zloupotreba narkotika, mentalne bolesti (najčešće depresija, PTSP ili posljedice zloupotrebe ovisnih supstanci), ekonomska i društvena marginalizacija, manjak obrazovanja i slabije prilike za posao i karijere, veze sa partnerima

kriminalcima, obaveze brige za djecu, beskućništvo – pogotovo u SAD-u (Bloom 2003, Arnold 1990, Chesney-Lind 1997, Owen 1998, Rishie 1996, 2001).

To su samo neki faktori u kreiranju i *održavanju* ženskog kriminaliteta. Nemogućnost odgovora na navedene probleme koji su svakodnevica jednog ženskog kriminalca povećava ujedno i recidizam kod istih. Ovakva stigmatizacija – stigmatizacija duple devijantnosti (kršenja društveno očekivanog ponašanja kod žena) može imati utjecaja na druge značajne faktore resocijalizacije; manjak podrške društva, lošije ekonomske uslove, i posebnu vrstu pritiska kod ponovnog uspostavljanja odnosa sa svojom djecom.

Poseban fokus počiniteljicama krivičnih djela koje već služe zatvorsku kaznu dao je liberalni feminizam, posmatrajući uslove u kojima se tretiraju zatvorenice u odnosu na muškarce. Marksistički feministi smatrali su da zatvori, kao i ostale institucije društvene kontrole (pogotovo institucije za mentalno zdravlje), prevaspitavaju devijantne žene zbog odbijanja igranja stereotipnih prikladnih uloga u kapitalističkom patrijarhalnom društvu. S druge strane, porast broja počiniteljica krivičnih djela kažnjenih zatvorskom kaznom popraćen je određenom nespremnošću zatvorskih objekata i kazneno popravnih zavoda da prime žene. Zatvori su sami po sebi prvenstveno bili osmišljeni da *udome* muškarce.

Žene u aparatu krivičnog pravosuđa

U proteklih 20 godina, znatno je povećan broj žena koje rade u sistemu krivičnog pravosuđa. Do početka 70-tih godina vrlo malo žena je učestvovalo u policijskim, vojnim i drugim sigurnosnim strukturama, kako u Evropi, tako i u Americi. Već 80-tih godina taj trend se počeo mijenjati, a sa zakašnjenjem od 20 godina došao je i na naše prostore. Najviše zasluge ovim promjenama imaju zakonske promjene u svim savremenim zemljama; usvajanjem zakona o ravnopravnosti spolova, zakona o jednakim mogućnostima, zakona

o zabrani disrkiminacije i slično.³⁸

Bitno je spomenuti i da se broj zaposlenih u sistemu krivičnog pravosuđa generalno drastično povećao u proteklih 20 godina (za oko 150%), a velika potreba za ljudstvom nadopunjena je ženskim kadrom. Jednake prilike otvorene su i na fakultetima i drugim institucijama obrazovanja srodnog sistemu krivičnog pravosuđa. Sve veći broj zainteresovanih žena prijavljivao se na pozicije koje su dugo vremena smatrane muškim.

U kontekstu monitoringa pravosudnih sistema, feministički kriminolozi pokušavaju istražiti do koje je mjere pravosuđe rodno senzibilizirano i sa kojim posljedicama. Ovu sferu istraživanja najviše je pokrio liberalni feminizam, ali sve više ga istražuju i drugi pravci, fokusirajući se na procese donošenja odluka u sudstvu i kazneno-popravnim zavodima.

Kada su policijski organi u pitanju, poznato je da se odluke policajaca ne svode samo na zakonske okvire (da li će nekoga uhapsiti ili ne, da li će nekoga za isto djelo kazniti, a drugoga pustiti - ovo su sve odluke u kojima ljudski faktor igra ulogu), a koliko u takvim odlukama može i spol igrati ulogu, nije još dovoljno istraženo. Razlog tome je uistinu kompleksna metodologija koja bi morala poslužiti realnoj procjeni ovog ponašanja, i postavljeni vještački uslovi, koji opet nisu jednaki kao i prirodni. Najbliže odgovoru ovim metodološkim izazovima bilo je istraživanje američke istraživačice Visher iz 80-tih godina koje je dobilo zaključak da i spol i rasa igraju ulogu u ponašanju policajaca prema određenim osumnjičenicima/cama, pogotovo kada su u pitanju donošenje odluka da li će izvršiti hapšenje ili ne.

Kontakt sa policijom nije jedini proceduralni moment u pravosuđu kada se diskriminacija može desiti. Nažalost, većina zastupa mišljenje da žene u biti imaju blaži tretman na sudovima od muškaraca, i u ranijim fazama, ali i kod izricanja kazne. Ipak, nije

³⁸ Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni I Hercegovini stupio je na snagu 2003. godine. Zakon o zabrani diskriminacije u Bosni I Hercegovini stupio je na snagu 2009. godine.

dokazano da razlike u kažnjavanju imaju veze sa spolom, već najviše sa vrstom počinjenog djela. S druge strane, u isto vrijeme može se tvrditi da se ženama izriču strožije kazne, kako pokazuju neka istraživanja (Bernstein 1977, Chesney-Lind 1973, Schlossman i Wallach 1978), kada se kažnjavaju za djela *nekonvencionalna za žene* poput djela koja uključuju fizičke napade ili koja *krše* ženske seksualne norme. Ova i druga istraživanja ukazuju na nesrazmjernost u kažnjavanju žena različite rase i klase.

Istraživanja o položaju žena u pravosudnim procesima nisu prućena liberalnim perspektivama. Mnogi kritičari posmatraju gender senzibiliziranost sudova kroz patrijarhalno društvo i ističu društvenu moć (klasno društvo). Eaton (1986) je istakao da britanski vrhovni sudovi ne služe samo za implementaciju formalnih pravila u društvu - zakona, već i za kreiranje neformalnih, nepisanih pravila koja regulišu jedno društvo (odnosi između klasa, spolova itd). Uvodeći tako u feministički diskurs i utjecaj nepisanih društvenih normi i uloga, Daly i Eaton (1987) nude uvjerljiv argument tvrdeći da je društveni faktor koji odlučuje o kaznenoj politici prema ženama (izuzme li se iz obzira krivični dosije koji ta žena ima i samo djelo za koje se sudi) braćni/porodićni status. Ta istraživanja pokazuju da će udate žene/žene sa porodicama i djecom dobiti lakše kazne, dok taj isti faktor neće imati nikakvog utjecaja na kaznenu politiku prema muškarcima. Generalno, porodica se smatra faktorom koji utječe ne samo na kaznenu politiku već i na određivanje pritvora, kaucije ili branjenja sa slobode. Ovakva neslaganja u kaznenoj politici sudijske racionaliziraju potrebom da se što više očuva institut porodice, čak i u uslovima procesuiranja jednog od članova.

Žene kao žrtve

Feministićka kriminologija imala je i znaćajnog utjecaja na razvoj viktimologije. Kako bi ova analiza iziskivala detaljniji i znaćajniji elaborat, za početak je bitno naglasiti da su insistiranja feministićke kriminologije imala najviše utjecaja u kreiranju boljih politika

prema svim žrtvama, ali pogotovo ženama.

Kao i kod statistike počinjenih krivičnih djela, broj žena žrtava je također znatno manji nego muškaraca (ali, kao i kod počinjenja krivičnih djela, razlike se odlikuju i u djelima koja su počinjena nad muškarcima i ženama). Prosječan postotak žena žrtava je oko 35%.³⁹ Nacionalne manjine i druge marginalizovane društvene grupe češće su žrtve od dominantne društvene grupe.

Izučavanje ženske viktimizacije većinom potpada pod viktimološka istraživanja i teorije. Ipak, nedostatak kod ovih teorija jeste što su se samo fokusirale na ona krivična djela gdje je mogućnost da žena postane žrtva izuzetno visoka (seksualna krivična djela i porodično nasilje). Ali baš kao što je i kriminologija potpala pod kritiku feministica, tako su i viktimološke teorije kritikovane da okrivljuju žrtvu pogotovo na bazi rodnih stereotipa i pretpostavki o tome koje je ponašanje *prihvatljivo* za žene. Značaj i jeste stavljen na žrtve porodičnog nasilja, seksualnog zlostavljanja i silovanja, gdje bi stereotipi poput *sama je to tražila* mogli imati katastrofalne posljedice.

Radikalne feministice igrale su najznačajniju ulogu u razvitku feminističke perspektive unutar viktimologije. Fokusirale su se na kritiku patrijarhata koji nerijetko uključuje demonstracije muške dominacije kroz upotrebu nasilja, ali i kroz institucionalizovane oblike patrijarhata, kroz državne i društvene institucije i ideje. Teorijski fokus radikalnog feminizma također je nadopunjen setom istraživačkih pravila i metoda koje su u fokusu imale senzibilitet prema reagovanju na nasilje nad ženama kod provođenja ove vrste istraživanja. Feministička metodologija je olakšala evidenciju krivičnih djela nasilja u porodici i silovanja koje često ostane neprijavljeno policiji ili neprikazano u istraživanjima o zločinima.

Također, u fokusu feminističke kriminologije i viktimologije je da istakne žensku sposobnost u nošenju i odupiranju nasilju. Tvreći da žene nisu samo pasivni akteri u nasilju, već i pojedinke koje pokušavaju popraviti odnos sa svojim nasilnim partnerom, feministice vide žene kao borce a ne žrtve. S druge strane, viđenja radikalnih

39 UCR, 2009.

feministica kritikovana su od strane kritičkih feministica da su preopšta, nedovoljno opisuju individualna proživljavanja viktimizacije kod žena, pogotovo drugih rasa, kultura, dobi i slično.

Nasilje u porodici obuhvata psihološko, fizičko, seksualno, a nekad i homicidno nasilje, a posljedice su dugotrajne, širokog spektra i mogu se pojaviti godinama poslije, često izazvane nekim drugim traumatičnim događajem. Najčešće žrtve ovog zločina su žene, i zbog toga je bitno ispitati primarnu i sekundarnu viktimizaciju žena iz ugla feminističke kriminologije.

S druge strane, silovanje i drugi seksualni zločini, također su karakteristični za žensku viktimizaciju. Neke od studija⁴⁰ tvrde da oko 15% silovanja bude prijavljeno policiji i procesuirano. S tim u vezi, bitno je napomenuti da je jako malo istraživanja o tamnoj brojci slučajeva silovanja u viktimologiji. Veliki rizik viktimizacije za ovu vrstu zločina su godine: kao što British Crime Survey za 2002. godinu pokazuje, rizična kategorija su djevojčice i djevojke od 16 do 20 godina, odmah nakon njih djevojke od 20 do 24 godine sa podjednako visokom stopom viktimizacije. Drugi faktori rizika za viktimizaciju uključuju niska finansijska primanja, djevojke koje žive same, u urbanim okolinama i slično. Ista studija pokazuje da, unatoč standardnim pretpostavkama koje se vezuju za seksualne napade, žene žrtve ipak većinom znaju svoje napadače i da je samo 8% silovanja počinjeno od strane nepoznate osobe, dok je u 45% slučajeva počinitelj bio žrtvin partner. Što je također bitno prepoznati jeste da je u 74% slučajeva silovanja korištena i neka vrsta fizičkog nasilja i da je 37% njih istrpilo znatne povrede.

Ono što feminističke studije otkrivaju i doprinose viktimologiji jeste saznanje da je viktimizacija žena puno češće personalne prirode nego što je to viktimizacija muškaraca. To znači da su počinitelji krivičnih djela nad ženama najčešće osobe koga žrtve znaju, ili su im prisni životni partneri (supružnici, rodbina, itd). Takva i slična

40 Walby, S., Allen, J., (2004), *Home Office Research Study 276, Domestic violence, sexual assault and stalking: Findings from the British Crime Survey*, Home Office Research, Development and Statistics Directorate, str. 97

otkrića mogu imati značajan utjecaj na kreiranje politika zaštite i ophođenja prema žrtvama.

Umjesto zaključka...

Feministička kriminologija preživjela je različite izazove od momenta svog nastajanja tokom 1970-tih godina prošlog stoljeća, da bi danas izrasla u jedan zreo i značajan teorijski pristup. On je otvorio mnoga pitanja koja su u kriminologiji samo površno obrađena, a koja mogu imati krucijalne uloge u formiranju adekvatnih sistema borbe protiv kriminala (i muškog i ženskog). Zahvaljujući pionirskoj generaciji prvih feminista/kinja kriminologa/inja koji/e su insistirali/e na tome da su žene u kriminalu i njihovo devijantno ponašanje pojava vrijedna naučnog ispitivanja; u isto vrijeme zahvaljujući i savremenim predstavnicima/ama feminističke kriminologije koji/e danas uveliko pomažu da shvatimo žene kao žrtve, počiniteljice i predstavnice sistema krivičnog pravosuđa. Feministička kriminologija danas je priznata kao legitiman pravac, ili tačnije, set teorijskih pravaca u kriminologiji i kriminalistici. Feminističke teorije u kriminologiji ne samo da polaze od stavova o nejednakom položaju spolova u kriminalistici, već se vremenom proširuju i na druge vidove nejednakosti, pa se istraživanja u feminističkoj kriminologiji danas sve više dotiču i pitanja rase (posebno u SAD-u), godina, nacionalnosti, religije, fizičke sposobnosti, seksualne opredjeljenosti i drugih polazišta za nejednaka tretiranja.

Feministička kriminologija pojavila se u momentu u historiji koji je okarakterisan velikim političkim optimizmom i promjenama u društvenoj svijesti. Najviše je utjecaja došlo iz SAD-a, gdje je feministički diskurs u kriminologiji izučavao ne samo gender i kriminal, već i nedostatke politika suprotstavljanja kriminalitetu i slabosti krivično-pravnih sistema.

Sveukupni izazov feminističke kriminologije dvadesetog stoljeća svakako je bilo da dovede u pitanje sveukupni muški pristup u kriminološkim teorijama, stavljajući fokus prvenstveno na malu prisutnost i brojnost žena u istraživanjima kriminaliteta. Nije ništa manje značajno spomenuti i to da se, prije nastanka feminističke kriminologije, jako malo pažnje posvećivalo krivičnim djelima seksualnog nasilja, seksualnog uznemiravanja ili nasilja u porodici, grupaciji onih krivičnih djela gdje su u većini slučajeva žrtve ženskog spola. S druge strane, počiniteljice krivičnih djela bile su potpuno marginalizovane u kriminološkim istraživanjima, a primjetni su propusti i u kaznenoj politici i programima rehabilitacije.

Ono što je vremenom dospjelo u fokus feminističke kriminologije jeste ženska viktimizacija. Mnogi bi se složili da je na tom polju feministička kriminologija imala najviše i uspjeha, snažno utječući na promjene javnih politika i društvene svijesti, pogotovo u sferi kažnjavanja za ovakva djela.

Drugi značajni diskursi unutar feminističke kriminologije tiču se počiniteljica krivičnih djela, žena u krivično-pravnom aparatu i svakako kritici konvencionalne kriminalistike i teorija kriminologije koje su bile pune predrasuda prema ženama.

Revolucionaran pristup kriminološkim teorijama i istraživanju prepoznatljiv za feminističku kriminologiju i dalje je novina u nauci. Ono na čemu još treba poraditi jeste upoznavanje naučne ali i šire javnosti sa njenim konceptima, i svakako njena primjena u praksi (sudova, policijskih organa i drugih subjekata krivično-pravnog sistema).

Literatura

- Belknap, Joanne. (2007). *The Invisible Woman: Gender, Crime, and Justice*, 3rd Edition. Belmont, CA. Thomson Wadsworth Publishing Company
- Daly, K. and Chesney-Lind, M. (1988) *Feminism and Criminology*, Justice Quarterly Vol. 5, No. 4, 497-538
- Hugh D. Barlow, Scott H. Decker (2010), *Criminology and public policy: putting theory to work*, Philadelphia, PA: Temple University Press
- Miller, Jody and Christopher W. Mullins. (2006), *Feminist Theories of Crime*. U Taking Stock: The Status of Criminological Theory
- Oakley, Ann, & Mitchell, Juliet, (1986) *What is feminism?*, Oxford, UK : B. Blackwell
- Bloom, B. E., & Covington, S. S. (2001). *Effective gender-responsive interventions in juvenile justice: Addressing the lives of delinquent girls*, SAGE Publications
- Eaton, M. (1986) *Justice for Women*. Milton Keynes: Open University Press
- Hickey, E. (2002). *Serial Murderers and Their Victims*. Belmont: Wadsworth
- Walby, S., Allen, J., (2004), Home Office Research Study 276, *Domestic violence, sexual assault and stalking: Findings from the British Crime Survey*, Home Office Research, Development and Statistics Directorate
- http://www.castonline.ilstu.edu/krienert/CJS_339/Fall_2010/Module_3/Module_3_print.html
- <https://www.criminology.fsu.edu/crimtheory/agnew.htm>

Admir Jugo, Sari Wastell, Aida Mia Alić

**NESTALI, KOSTURNICE I DRUŠTVENA
SIGURNOST: KADA SU SIGURNOST I
PRAVDA BEZ RODA**

Apstrakt

Društvena sigurnost definiše se kao *spособnost društva da održi kritične društvene funkcije i da zaštiti živote i zdravlje građana, te da ispuni njihove osnovne potrebe u stresnim situacijama*. Provođenje pravde je najvažnije za društvenu sigurnost. Iako nestanci imaju odjeka na sveukupno društvo, veoma je bitno razmotriti i kakav utjecaj nestanci imaju na sigurnost sagledanu kroz prizmu rodniх identiteta. Sve pravne, ekonomske, psihološke i sigurnosne posljedice prisilnih nestanaka posebice se ogledaju na žene. Muškarci su ti koji najčešće nestaju, a žene, su najčešće žrtve drugih zločina (silovanja, mučenja...), ipak ima i aspekata kada pravda i sigurnost nemaju roda.

Kosturnice u Bosni i Hercegovini su samo misaoni konstrukt gdje ljudski ostaci dijele prostor sa ostalim ostacima, koji su dobili ili će dobiti svoj identitet. Bez imena. Bez identiteta. Bez roda. Ove kosti su *to*. To su kosti koje pokazuju da sigurnost nema uvijek roda. Nekad je sigurnost samo *to*.

Ključne riječi: nestali, kosturnice, društvena sigurnost, rod, oroditi pravdu, oroditi kost

Uvod

Sistematsko i namjerno činj enje da ljudi nestanu poznato je kao efektivno oruđe ratovanja i represije već od njemačke politike *Nacht und Nebel* i Hitlerovog ubijanja Jevreja i Roma tokom Holokausta. Ovi nestanci služe političkim, religijskim, etničkim, kulturološkim i drugim ciljevima. Period odmah nakon Drugog svjetskog rata bilo je doba kad je međunarodno društvo naporno radilo da se više nikada ne ponove strahote Trećeg Rajha. Sporovедena su suđenja u Nurembergu i Tokyu i osnovane su Uјedinjene nacije 1945. godine, te su usvojene Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima i Konvencija o genocidu 1946. godine. Ipak, bez sistema za sporovođenje ovih mjera ovakve strahote nastavile su se ponavljati širom svijeta.

Od 1978. godine praksa kojom se čini da ljudi nestanu postala je poznata kao *prisilni nestanak*⁴¹ (UN Doc. A/RES/33/173, 1978). Uјedinjene nacije 1992. godine donijele su deklaraciju o ovoj praksi koja je rimskim statutom Međunarodnog krivičnog suda (ICC) u potpunosti prepoznata kao zločin protiv čovјečnosti u međunarodnom krivičnom pravu (UN Doc. A/RES/47/133, 1992; UN Doc. A/CONF.183/9, 1998).

Najčešći rezultat ovih prisilnih nestanaka je smrt nestalih osoba. Prisilni nestanci nanose traumа i porodicama nestalih jer oni ne znaju za sudbinu svojih nadražih, niti gdje se nalaze njihovi posmrtni ostaci. Dok se tijelo ne pronađe i ne izda smrtni list, porodica može patiti ekonomski i društveno, životi im mogu biti u opasnosti, te bivaju stigmatizirani. Time se strah i nesigurnost šire u ostatak društva, koje je sastavljeno ne samo od pojedinaca koji se poistovjećuju sa jednom ili drugom stranom u konfliktu, već i od pojedinaca

41 Deklaracija UN-a definiše da se ovaj koncept odnosi na osobe *uhapšene, zadržane ili otete protiv svoje volje ili im je na neki drugi način oduzeta sloboda od strane službenika ili različitih grana ili nivoа vlasti ili od strane organizovanih grupa ili pojedinaca koji djeluju u ime ili uz pomoć, direktnu ili indirektnu, bilo da vlast to odobrava ili ne prepoznaje, praćeno odbijanjem da se obznani sudbina ili gdje se nalaze osobe u pitanju ili odbijanje da se prepozna oduzimanje njihovih sloboda, što takve osobe stavlja izvan zakona.*

koji pokušavaju da se ograde od ove problematike (Juhl & Olsen, 2006). Ovo utječe na sigurnost društva kao cjeline, to jeste na sveukupnu društvenu sigurnost. Društvena sigurnost definiše se kao

sposobnost društva da održi kritične društvene funkcije i da zaštiti živote i zdravlje građana, te da ispuni njihove osnovne potrebe u stresnim situacijama (Olsen, Kruke, & Hovden, 2005; Juhl & Olsen, 2006).

Okvir društvene sigurnosti obuhvata sve ostale grane sigurnosti i čini sveobuhvatnu sigurnost jednog društva⁴². Za osiguranje društvene sigurnosti, gledano kroz prizmu prisilnih nestanaka, važno je utvrđivanje istine, ali i sprovođenje pravde. Društvena sigurnost mora se graditi u miru i procesu pomirenja čiji je krajnji cilj da vrati društvu povjerenje u osnovne društvene institucije. Bez javnog povjerenja u institucije koje trebaju da organizuju društvo skoro je nemoguće osigurati društvenu sigurnost.

Mada pravo slijedi pretpostavku nevinosti i *in dubio pro reo*, tj. da se svako smatra nevinim dok se pravomoćnom presudom ne dokaže suprotno, u konfliktima ste krivi po grupnoj pripadnosti dok se ne dokaže suprotno. Da bi se izbjegla kolektivna krivnja ovih grupa od velikog je značaja iskopati masovne grobnice, obznani ti istinu i pravno goniti krivce. Provođenje pravde je najvažnije za društvenu sigurnost (Juhl & Olsen, 2006), posebice ako se uzme u obzir da se sveukupna sigurnost bazira na emancipaciji, odnosno da je za sigurnost potrebno da se osigura pravda (Williams, 2008).

Komisije za istinu su obično ključni element za osiguravanje istine i sigurnosti u društvima koja prelaze u demokratiju nakon ogromnih kršenja ljudskih prava. Zadatak ovih komisija za istinu je utvrđivanje činjenica o dešavanjima u toku konflikta, ali kroz ulogu nepristrasnog posmatrača. Zadatak komisija za istinu je prikupljanje nepristrasnih dokaza istine na dva nivoa: (1) istina o pojedinačnim

42 Za detaljnu diskusiju pogledati Olsen, Kruke i Hovden (2007) Societal Safety: Concept, Borders an Dilemmas.

događajima, slučajevima ili ljudima i (2) istina o prirodi, uzrocima i obimu narušavanja ljudskih prava (Chapman & Ball, 2001). Ova istina će se dalje koristiti za pravne procese i traženje pravde. Stoga komisije za istinu zaista i jesu jedan od ključnih mehanizama u održavanju sigurnosti društva.

Ipak, važno je naglasiti da u mehanizmima pravde komisije imaju niz karakteristika koje ih čine jedinstvenim. Skoro sve komisije za istinu fokusiraju se na prošlost, a ne na sadašnjost i budućnost u vidu mogućeg napretka društva; komisije propituju obrasce nasilja u određenom i čisto definisanom periodu, a ne neki zaseban događaj ili čitavu historiju društva; privremenog su karaktera te postoje i ispunjavaju svoj mandat obično u periodima od nekoliko mjeseci do nekoliko godina; te završavaju svoj rad objavljivanjem izvještaja svojih nalaza. Većina komisija za istinu objavljuju svoj izvještaj na osnovu informacija koje su sakupili od žrtava, nekad čak i počinioaca, te daju prijedloge za pravdu i pomirenje, te samim time i sigurnost (Juhl & Olsen, 2006; Woody, 2009). Komisije za istinu su samo u potrazi za istinom i njihov mandat nije traženje pravde. Iako istina i pravda ne moraju biti različiti ciljevi, komisije za istinu ipak imaju niz ograničenja koja bi možda mogli prevazići drugi procesi državnog aparata, primarno pravosudni sistem.

Za rad komisija za istinu veoma je bitno da zauzmu rodno osjetljiv pristup u svom radu. Komisija može razlučiti uzroke i posljedice kršenja ljudskih prava za muškarce i žene koristeći rodno osjetljiv pristup programima reparacije. Kroz ovakav pristup radu, komisije za istinu mogu doprinijeti promjenama zakona i okruženja koja su doprinijeli neravnopravnosti i diskriminaciji, te razumijevanju da su ženska iskustva nasilja i represije obično zanemarena u korist muškog viđenja istih (The World Bank, 2006). Mirovni procesi, koji osiguravaju sigurnost i napredak društva, su generalno viđeni kako *muški domen*. Oni koriste jezik i praksu koje su bliže muškoj stvarnosti nego ženskoj, te za posljedicu žene nemaju direktnog utjecaja na same procese rekonstrukcije (Sorensen, 1998). Unatoč tome, Ujedinjene nacije smatraju da žene imaju važnu ulogu u prevenciji

i razrješavanju konflikta, te u procesu izgradnje mira (UN Doc. S/RES/1325, 2000).

U Bosni i Hercegovini ne postoji komisija za istinu koja bi utvrdila činjenice o počinjenim zločinima tokom četverogodišnjeg sukoba. Podršku porodicama koje tragaju za istinom i pravdom u Bosni i Hercegovini ali i regionu, najviše pruža Međunarodna komisija za nestale osobe (ICMP) kroz svoje aktivnosti na području Zapadnog Balkana. U regionu je uspostavljena i inicijativa za formiranje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o svim žrtvama ratnih zločina i drugih teških kršenja ljudskih prava počinjenih na teritoriji bivše SFRJ pod nazivom Koalicija za REKOM koja okuplja preko 1.500 udruženja.

Kojeg je roda pravda?

Iako nestanci imaju odjeka na sveukupno društvo, veoma je bitno razmotriti i kakav utjecaj nestanci imaju na sigurnost sagledanu kroz prizmu rodnih identiteta. Sve pravne, ekonomske, psihološke i sigurnosne posljedice prisilnih nestanaka, posebice se ogledaju na žene. Ovaj aspekt je toliko značajan da je Vijeće za ljudska prava (HRC) Ujedinjenih nacija donijelo rezoluciju u kojoj naglašavaju da UN Radna grupa za prisilne ili nedobrovoljne nestanke (WGEID) mora *ispuniti svoj mandat... primjenjujući rodnu perspektivu u svom izvještavanju uključujući i u procesu sakupljanja informacija i formulisane preporuke* (UN Doc. A/HRC/RES/7/12, 2008). Muškarci su ti koji najčešće nestaju. Primjer je očit u slučaju srebreničkih žrtava. Od preko 3.000 žrtava identifikovanih u mrtvačnici Podrinje, identifikacijskog projekta Međunarodne komisije za nestale osobe (ICMP) u Tuzli, do 2008. godine, 5 žrtava su bile žene (Yazedjian & Kešetović, 2008). Nadalje, prema podacima koje je sakupio Istraživačko-dokumentacioni centar (IDC) od ukupno 97.207

ubijenih i nestalih na teritoriju Bosne i Hercegovine između 1991. i 1995. godine, 10.04 % su žene (IDC, 2007a). Ipak, prema podacima istog izvora, u Bosni i Hercegovini je u ovom periodu nestalo 1.948 žena (IDC, 2007b), što je otprilike 6.5 % od ukupnog broja osoba koje je IDC evidentirao da su nestali tokom sukoba, što dodatno potkrepljuje tvrdnju da su muškarci ti koji najčešće nestaju.

S druge strane, činjenica je da su žene, tokom teških kršenja ljudskih prava, žrtve i nestanaka i drugih zločina (silovanja, mučenja...). Po završetku konflikta i na početku pomirenja društva koje je prošlo kroz ogromne gubitke putem prisilnih nestanaka, žene su te koje osjećaju direktne posljedice masovnih gubitaka. One su ponovo žrtve – one su majke, sestre, kćeri, prijateljice čiji su najmiliji nestali. Usljed ustaljenih rodni uloga, koje su duboko usađene u historiji, tradiciji i kulturi, muškarci i žene različito osjećaju posljedice prisilnih nestanaka (WGEID, 2012).

Većina prinudnih nestanaka odigrava se u patrijarhalnim, nerazvijenim i siromašnim dijelovima svijeta. Za žene ekonomske posljedice prinudnih nestanaka ogledaju se u činjenici da gubitkom muževa, koji su unutar takvih patrijarhalnih sistema „glava kuće“, moraju izboriti za opstanak svojih porodica i postati glavni izdržavaoci svojih porodica. U pogledu psiho-socijalnih trauma kroz koje su prošle, ovakve žene moraju biti jake i za sebe i za porodicu da bi počeo proces zacjeljenja. Žene, nadalje, osjećaju posljedice za svoju i sigurnost svoje porodice jer su muškarci ti koji su bili zaštitnici porodične jedinice.

Kada se prinudni nestanci gledaju kroz prizmu roda, i muškarci, većinom kao nestali, i žene, većinom kao članice porodica nestalih osoba, su žrtve prinudnih nestanaka. Pravda, u ovom aspektu, nema samo jedan rod, ili bolje rečeno, pravda je oba roda. Ipak, postoji značajan segment propitivanja prisilnih nestanaka kada pravda nema roda, a imajući u vidu da sigurnost počiva na pravdi, slijedi da sama sigurnost, tada, nije rodno određena.

Proces utvrđivanja identiteta

Kao posljedica rata u Bosni i Hercegovini otprilike 30.000 ljudi smatralo se nestalim⁴³. Od tada pa do danas, dvije trećine od tog broja je pronađeno i identifikovano, te se nestalim danas smatra oko 10.000 osoba (ICMP, 2011a). Nestale osobe, u slučaju Bosne i Hercegovine, su članom 2. Zakona o nestalim osobama Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BiH, 50/VIII) definisane kao *osobe o kojima porodica nema nikakvih vijesti i/ili je prijavljena na osnovu pouzdanih informacija kao nestala osoba usljed oružanog sukoba koji se desio na teritoriji bivše SFRJ. [...] osobe nestale u periodu od 30. aprila 1991. do 14. februara 1996. godine*. Status nestale osobe prestaje kada su posmrtni ostaci te osobe identifikovani⁴⁴, čime se završava i proces traženja te osobe (Zakon o nestalim osoba Bosne i Hercegovine, član 9, stav 1). Od novembra 2007. godine, tri godine nakon stupanja na snagu Zakona o nestalim osobama, u Bosni i Hercegovini sve nestale osobe smatraju se umrlim i upisane su u knjigu umrlih. Za proglašenje nestale osobe umrlom, prije novembra 2007. godine, članovi porodice morali su podnijeti zahtjeve. Uzrok smrti nestale osobe, znanje koje je zagarantovano članovima porodice, određuje vještak sudske medicine i izvještaj o tome šalje nadležnom tužilaštvu (ICMP, 2011b). Izdavanjem smrtnog lista i evidentiranjem nestalih osoba u knjigu umrlih porodice nestalih osoba su u mogućnosti ostvariti prava koja su im zagarantovana Zakonom o nestalim osobama Bosne i Hercegovine⁴⁵, prvenstveno finansijska. Prava zagarantovana ovim zakonom predstavljaju mehanizme kojima Bosna i Hercegovina pokušava osigurati sigurnost svoga društva, kroz smanjenje ekonomskih pritisaka na porodice nestalih osoba.

Sve navedeno čini se kao veoma jednostavan proces kojim se

43 Prema definiciji ICRC-a nestali ili nestala osoba je bilo ko čija je sudbina nepoznata kao rezultat oružanog sukoba ili usljed situacija unutrašnjeg nasilja.

44 Sam proces identifikacije definisan je Članom 2 Stavom 7 Zakona o nestalim osobama Bosne i Hercegovine.

45 Vidjeti Članove 17 i 18 Zakona o nestalim osobama Bosne i Hercegovine.

nestale osobe lako mogu pronaći i identifikovati, proces kojim se od nepoznatih ljudskih ostataka može doći do identiteta osobe. Ipak, stvari nisu tako jednostavne.

Ljudski ostaci u Bosni i Hercegovini otkrivaju se u različitim uslovima i na različitim lokacijama. Ipak, u pogledu ovog rada, najznačajnije su masovne grobnice. Masovne grobnice u Bosni i Hercegovini dijele se na više tipova po prirodi svog nastajanja. Masovne grobnice koje su služile kao prvo mjesto zakopavanja su primarne masovne grobnice. Ove grobnice su dalje prekopavane, u cilju skrivanja zločina, i ostaci iz njih su se prenosili na sekundarne lokacije – sekundarne masovne grobnice. U nekim slučajevima ove sekundarne masovne grobnice su opet izmještane i nastale su tercijarne masovne grobnice. Usljed izmještanja masovnih grobnica, tijela/ljudski ostaci u njima su raskomadavani i dijelovi jedne osobe pronalazeni su u više grobnica (Jugo, 2011).

Usljed ovakve prirode nastanka masovnih grobnica, proces identifikacije i pronalaska nestalih osoba u Bosni i Hercegovini je veoma otežan. Za identifikaciju, većinom, ostali su samo kosturi. Usljed izmještanja grobnica ovi kosturi su iskomadani na manje dijelove koji mogu biti ili jedna ili više kostiju, i gdje je razlika u spolovima suptilna i ističe se samo u pojedinim dijelovima. Identifikacija je ta koja će kostima vratiti njihov identitet koji uključuje i rod, dok će porodicama vratiti njihove nestale i omogućiti im da znaju gdje njihovi najmiliji počivaju. Ipak, identifikacije mogu biti radene na osnovu samo jedne kosti ili na osnovu cijelog skeleta. Nije onda ni čudo što se postavlja pitanje:

Kada biste odlučili da imenujete skup posmrtnih ostataka – butnu kost, rebro, zub, dio lobanje – kao tijelo, sa sopstvenim identitetom i historijom? Da li su vam butna kost, zub, rebro i dio lobanje dovoljni? Koji je to minimum potreban da biste identifikovali tijelo, da biste ga nazvali tijelom? (Arsenijević, 2011:194).

Identifikacije nisu samo otežane raskomadanošću tijela, tu su također i dijelovi tijela koji nikada neće biti identifikovani. Identifikacije nestalih u Bosni i Hercegovini vođene su DNK analizom (Yazedjian & Kešetović, 2008). Ipak nisu sve kosti podobne za DNK analizu. Ima kostiju koje generalno nisu *dobre* za dobivanje DNK profila nestale osobe (Martin, 2011), za naknadno utvrđivanje njihovog identiteta. Dodjeljivanje identiteta posmrtnim ostacima putem DNK analize otežavaju i prirodni uslovi okruženja u kojem se nalaze ti ostaci. U zavisnosti od zemljišta, načina ukopavanja i vremenskih prilika neke kosti i po više puta neće dati DNK profil. Neće dati identitet. Takve kosti i kosti koje se ne mogu podvrgnuti procesu DNK analize, svoje mjesto nalaze u kosturnici.

Mjesta gdje pravda nema ni identitet ni rod

Kosturnice (lat. *ossuarius* – od ili za kosti, složenica od *os* – kost i *-arius* od, u vezi sa), u tradicionalnom smislu su *masovne grobnice koje sadržavaju skupljene, često disartikulisane/nepovezane, skeletne ostatke većeg broja pojedinaca* (Curry, 1999:3), dok su se kasnije definisale kao mjesta gdje su kosti više individua sekundarno zakopane (Sutton & Arkush, 2009). Ipak, najpotpunija definicija bi bila da su kosturnice zajednički depoziti skeletnih ostataka više pojedinaca koje su originalno, nakon smrti, bili zakopani odvojeno negdje drugo (Ubelaker, 2000). Kosturnice su formirane nakon kulturološki propisanog broja godina od originalnog ukopa (Ubelaker, 1974). Kosturnice se većinom sastoje od disartikulisanih skeletnih ostataka, ali mogu uključivati i određeni broj povezanih kostiju. Pojedinci zakopani u kosturnicama uključuju članove iste grupe koji su umrli u periodu od zadnjeg zajedničkog ukopa u neku prethodnu kosturnicu, dok se malo pažnje posvećuje tome da se pojedinačni kosturi ili grupa kostura odvoje jedni od drugih (Rost,

1997). U arheološkom kontekstu veoma dobro su poznate kosturnice iz istočne Sjeverne Amerike, posebice regija srednjeg Atlantika i Velikih jezera, Izraela i Afrike. Etnohistorijski i arheološki dokazi ukazuju na to da su ove grupe ulagale mnogo truda da sakupe skeletizovane ostatke svojih umrlih da bi ih mogli zakopati u zajedničkoj ceremoniji (Ubelaker, 2000).

Istraživači kosturnice smatraju veoma važnim za ispitivanje paleodemografije (Rost, 1997; Peleg, 2002, Ubelaker, 2000). Paleodemografska ispitivanja ljudskih ostataka teže da rekonstruišu osnovne biološke i društvene činjenice o ljudskom životu u prošlosti, uljučujući čak i rodne razlike (Rost, 1997; Peleg, 2002). Kosturnice su veoma dobri predmeti istraživanjima jer sadrže veliki broj ostataka populacije koja je definisana određenim i definitivnim temporalnim parametrima koji su isti za čitavu populaciju. Ono što je veoma bitno zaključiti u vezi ovih kosturnica jeste da ovakve kosturnice sadrže veliki broj osoba, ali osoba čiji je identitet poznat i za koje su njihovi najdraži znali gdje poživaju.

Jedno takvo istraživanje bavilo se isključivo rodnim razlikama koje su bile evidentne u kosturnicama. Utvrđeno je da je rodna ideologija, tj. ustaljeno viđenje simbolike muškosti i ženstvenosti u društvu, pokazala da je muškarac tretiran na posebniji i osobniji način. Kosturnice su sadržavale imena muškaraca, te su polagala veliki značaj na njihovu društvenu personu, porijeklo, zanimanje, pa čak i status. Žene su najčešće ostavljene bez imena, a njihov status se naglašavao samo u odnosu na muškarce u njihovim životima te su stoga bile supruge ili majke (Peleg, 2002). Ukopi su način kojim se osobi ili osobama konstruiše njihov društveni identitet i određuje im se mjesto u društvu. Na svaki ukop utiču prihvaćeni običaji i društveni pogledi na stvarnost, ali su i odraz ideologije društva, čak i rodne ideologije.

Proces identifikacije je proces kojim se ostacima ekshumiranim iz masovnih grobnica širom Bosne i Hercegovine žrtvama, koje su u tom trenutku bez imena, identiteta, roda i pripadanja, vraća sve to: ime, identitet, rod i pripadanje (etničko, vjersko, porodično, itd...).

Šta se dešava sa ostacima kojima se ne mogu vratiti sve te stvari? Nakon ekshumacije svi ostaci prolaze proces pregleda i analize u mrtvačnici, uzimanja uzoraka kostiju i/ili zuba za DNK analizu, te na kraju, identifikacije (Martin, 2011). Ipak postoje slučajevi kada i nakon nebrojenih pokušaja dijelovi tijela, pa čak i čitava tijela, ne mogu biti identifikovani. Takvi ostaci premještaju se u kosturnice.

Kosturnice u Bosni i Hercegovini služe jednoj sasvim drugačijoj svrsi, one nisu mjesta gdje se polažu ostaci onih kojima je vraćen identitet. *Kosturnice* su samo misaoni konstrukt gdje ljudski ostaci dijele prostor sa ostalim ostacima koji su opet dobili svoj identitet, ali su drugačiji. Bez imena. Bez identiteta. Bez roda. Ove kosti su *to*.

Propitivanjem politike sjećanja u Bosni i Hercegovini saznajemo da nakon identifikacije *odjednom*, „*to*“ *postaje nečiji nestali muž, sin, otac... Ali „to“ nastavlja da insistira. Ko je „to“? I kada ovo „to“ postaje Ibrahim, Zvonko ili Đorđe?* (Arsenijević, 2011:194). Usljed ograničene trenutne tehnologije za identifikaciju ovih ostataka, u slučaju kosturnica trebalo bi dodati: Da li *to* ikada postaje nešto drugo? Da li će *to* ikada postati Ibrahim, Zvonko ili Đorđe? Čak ako tehnologija toliko napreduje da to bude moguće? Hoće li napredak tehnologije doći prekasno?

Nauka je naš najproduktivniji način razumijevanja i propitivanja svijeta oko nas. Naravno, nauka nije svemoguća i ima svoja ograničenja. Ipak, društvo ponekad očekuje da nauka odgovori na sva pitanja. Po pitanju identiteta nestalih u Bosni i Hercegovini DNK će vam odgovoriti na pitanja *ko*, dok će vam antropološka i sudsko-medicinska analiza pokazati *kojeg spola, koje starosti, koje visine, koje rase i kako je umro*. Ali ne uvijek. Za uspjeh nauke generalno su potrebni određeni uslovi da bismo dobili odgovore. Također, neke stvari nauka nikada neće razaznati. Recimo *koje nacionalnosti/vjere*. To je njeno ograničenje. Ali i dalje nauka je ta koja će Arsenijevićem *to* povratiti *on* ili *ona*, dok kostima u kosturnicama ni nauka ne može pomoći.

DNK analiza, i genetika generalno, je nauka koja najbrže napreduje. Trenutni razvoj ove nauke ne omogućuje nam da kostima u

kosturnici povratimo identitet. Ipak, usljed toliko napredaka u ovom polju postoji stvarna mogućnost da će nauka uspjeti i ovim kostima vratiti identitet. Moguće je da će *to* postati Ibrahim, Zvonko ili Đorđe. Ali nekada kasnije. Zasad još uvijek ne.

Trenutna nauka nam govori da je osnovna arheološka paradigma ideja da se ljudsko ponašanje može izraziti obrascima, te da su i fizički ostaci ljudske aktivnosti izraženi u obrascima (Conner & Scott, 2001). U skladu s tim, da bismo orodili kost mogli bismo koristiti fizičke ostatke aktivnosti osobe kojoj pripada. Kostu u kosturnici nemaju tih fizičkih ostataka. Trenutno, šta uraditi kada aktivnosti nemaju fizičkih ostataka? Šta to znači za porodice? Šta to znači za društvo? Kako se to odražava na pravdu? Renshaw tvrdi da, iako postoji distinkcija između odsustva osobe i odsustva njihovog skeleta, u procesu traženja i identifikovanja nestalih osoba, osoba i njen kostur nadređuju se jedno na drugo u mislima porodica, a političke tenzije oko tačnog načina smrti osoba transponiraju se na po-tragu za njihovim tijelima (Renshaw, 2010). Kostu u kosturnicama, té kosti kojima se ne može sa sigurnošću odrediti identitet, mogu postati dio napora za prepoznavanjem i potvrdom gubitka osobe. Ako ne možemo potvrditi gubitak osobe ne možemo tražiti pravdu za tu osobu, a gubitak pravde smanjit će društvenu sigurnost.

U priči *Ruvejda* (Šehabović, 2007) glavni lik odlučuje da oduzme krvni uzorak koji je upravo dala za identifikaciju svoga djeda. Momenat oduzimanja krvnog uzorka je *kratak trenutak odluke*, odnosno *Trenutak čina koji prosijeca simboličko. Bartlbijev trenutak izuzimanja, trenutak „radije ne bih“* (Arsenijević, 2011:202). Ruvejda je odlučila da ostavi kosti neidentifikovane. Ali šta kad *radije bih* ali i *radije ne bih* nemaju nikakvog uticaja? U priči se pretpostavlja da se ostaci Ruvejdinog djeda mogu identifikovati i neće biti prebačeni u kosturnicu. Preptostavlja se da će izolacija DNK biti uspješna. Ali šta ako ostaci Ruvejdinog djeda ipak, bez identiteta, moraju biti stavljeni u kosturnicu, a Ruvejda ipak odluči da da svoj krvni uzorak? Kod kusturnica, bilo da je Ruvejda dala krvni uzorak ili ne, identifikacija se ne može desiti. Kostu su tada neidentifikovane bez

obzira na njenu odluku. Da li kosturnice oduzimaju ikakvu kontrolu i mogućnost odluke u nama?

Zaključak

Ponovno uspostavljanje društvene sigurnosti mora se zasni-
vati na miru i procesu pomirenja. Ali društvena sigurnost ne za-
sniva se samo na tome. Ekshumacije masovnih grobnica u Bosni i
Hercegovini i identifikacija ostatka otkrivenih u njima uspješno su
korištene u procesuiranju ratnih zločina pred Međunarodnim kri-
vičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), kao i pred nacionalnim
i lokalnim sudovima. Imajući u vidu da bivša Jugoslavija ima histo-
riju genocida i masovnih ubijanja koja seže sve do Drugog svjetskog
rata, istraživanja masovnih grobnica koje je sprovodio MKSJ su ve-
oma važna za promicanje sveukupne društvene sigurnosti u Bosni
i Hercegovini ali i u regionu, jer je sprovođenje pravde najvažnije
za društvenu sigurnost, budući da je shvatanje sigurnosti, koja se
osigurava putem moći, sada zamjenjeno razumijevanjem sigurnosti
zasnovane na emancipaciji tj. da se sigurnost osigurava putem prav-
de (Williams, 2008).

To je veoma lako za ostatke kojima je vraćen identitet. Šta je
sa kosturnicama? Prvo pitanje je kome pripadaju te kosti? Ako
ćemo gledati dosadašnja mišljenja, ove kosti pripadaju društvu
(Arsenijević, 2011) i kao takve su odgovornost čitavog društva. To
bi bilo u skladu sa trenutnom praksom gdje Institut za nestale oso-
be Bosne i Hercegovine (INO), u saradnji sa Državnim tužilaš-
tvom Bosne i Hercegovine, planira početi razrješavati ovaj problem
(BIRN, 2012). Planirano je da se oformi Radna grupa za rješava-
nje pitanja NN-ova koja bi posjetila svih 11 mrtvačnica u Bosni
i Hercegovini i uradila reviziju slučajeva bez identiteta. Članovi
Radne grupe bili bi predstavnici svih organa koji su uključeni u

proces pronalaska i identifikacije nestalih (INO, Tužilaštva iz BiH, vještaci sudske medicine, ICMP) (Dzidic, 2012). Ovim pristupom država i društvo, kao i članovi udruženja porodica nestalih osoba koji čine Savjetodavni odbor INO-a biti će uključeni u rad Radne grupe za razrješavanje sudbine ovih ostataka. Ovo nam pokazuje da je, barem prividno, društvo preuzelo odgovornost za ove ostatke. Ipak nameće se pitanje *koje* društvo je preuzelo odgovornost za ove ostatke?

Izvještaj o Procjeni sigurnosnih rizika u Bosni i Hercegovini iz 2011. godine pokazao je da su od 2006. godine intenzivirane etničke i nacionalne podjele unutar bosanskohercegovačkog društva, te da nije potrebno puno za obnovu etničkog nasilja u Bosni i Hercegovini (Azinović, Bassuener, & Weber, 2011). Ako je naše društvo toliko podijeljeno, a proces traženja i identifikovanja nestalih veoma ispolitizovan (Nezavisne novine, 2009) da se prebrojava koliko je čijih žrtava iskopano, da li je realno za očekivati da čitavo društvo preuzme odgovornost za kosti u kosturnicama? Da li je realnije očekivati da će samo dio ili dijelovi, etnički odvojeni dijelovi društva preuzeti odgovornost za *to* u kosturnicama? Ako je sprovođenje pravde najvažnije za društvenu sigurnost, kosti u kosturnicama, tj. kosti koje su *to* - bez identiteta i bez roda, ali kosti za koje treba tražiti pravdu da se osigura društvena sigurnost, ukazuju da sigurnost nema uvijek roda. Nekad je sigurnost samo *to*. Slomljena rebra, pršljenovi, butne ili ramene kosti koje nisu dale DNK profil... To su kosti koje će ostati *to*.

Šta kada nemamo načina da orodimo kosti?

Kako tražiti pravdu za ove kosti?

Kako tražiti pravdu za *to*?

Literatura:

- Arsenijević, D. (2011). Gendering the Bone: The Politics of Memory in Bosnia and Herzegovina. *Journal for Cultural research*, 15(2), 193-205. doi:10.1080/14797585.2011.574059
- Azinović, V., Bassuener, K., & Weber, B. (2011). A Security Risk Analysis - Assessing the potential for renewed ethnic violence in Bosnia and Herzegovina. Atlantic Initiative and Democratization Policy Council. Pristupljeno na: http://www.atlanticinitiative.org/?option=com_content&view=article&id=385%3Aatlantic-initiative-a-democratiz..&fontstyle=f-smaller
- BIRN. (2012, februar 24). Bury or Keep in Ossuaries [ekskluzivno online]. Justice Report. Pristupljeno 12. mart 2012. godine na <http://www.bim.ba/en/310/10/34546>
- Chapman, A. R., & Ball, P. D. (2001). The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala. *Human Rights Quarterly*, 23(1), 1-43.
- Conner, M. A., & Scott, D. D. (2001). Paradigms and perpetrators. *Historical Archeology (Special Issue - Archeologists as Forensic Investigators: Defining the Role)*, 35(1), 1-6.
- Curry, D. C. (1999). *Feast of the Dead: Aboriginal Ossuaries in Maryland*. Crownsville, MD: The Archaeological Society of Maryland, Inc. and The Maryland Historical Trust Press.
- Dzidic, D. (2012, juni 27). Bosnia to Inspect Remains in Ossuaries. Justice Report. Pristupljeno 27. juni 2012. godine na: <http://www.bim.ba/en/328/10/35392/>
- ICMP. (2011a). Izvještaj: Spomen obilježja nestalim osobama sa Zapadnog Balkana: izazovi i perspektive. Pristupljeno na: <http://www.ic-mp.org/wp-content/uploads/2007/11/icmp-jcsi-94-2-bcs-doc.pdf>
- ICMP. (2011b). Proces traženja i identifikiranja nestalih osoba

- Vodič za porodice u BiH.

Dostupno na stranici Međunarodne komisije za nestale osobe:
<http://www.ic-mp.org/wp-content/uploads/2007/11/process-trazenja-i-identificiranja-nestalih-osoba-vodic-za-porodice-u-bih1.pdf>

IDC. (2007a). Rezultati istraživanja "Ljudski gubici '91-'95" – Bosna i Hercegovina [PowrPoint slajdovi]. Pristupljeno na stranici Istraživačko-dokumentacionog centra: http://www.idc.org.ba/index.php?option=com_content&view=section&id=35&Itemid=126&lang=bs

IDC. (2007b). Rezultati istraživanja "Ljudski gubici '91-'95" – Žene [PowrPoint slajdovi]. Pristupljeno na stranici Istraživačko-dokumentacionog centra: http://www.idc.org.ba/index.php?option=com_content&view=section&id=35&Itemid=126&lang=bs

Jugo, A. (2011). Primena forenzičkih tehnika na masovne grobnice u Bosni i Hercegovini. Unutar Grupa Spomenik, Matemati Reasocijacije (str. 35-45).

Juhl, K., & Olsen, O. E. (2006). Societal safety, archaeology and the investigation of contemporary mass graves. *Journal of Genocide Research*, 8(4), 411-435. doi:10.1080/14623520601056257

Martin, K. A. (2011). Procedure i procesi koji pomažu u knoačnoj identifikaciji. Unutar Grupa Spomenika, Matemati Reasocijacije (str. 16-21).

Nezavisne novine. (2009, septembar 15). Apel protiv politizacije traženja nestalih osoba. *Nezavisne novine*. Pristupljeno na <http://www.nezavisne.com>

Olsen, O. E., Kruke, B. I., & Hovden, J. (2005). Societal Safety - A Conceptual Framework. RF-Rogaland Research Report 2005/034.

Peleg, Y. (2002). Gender and Ossuaries: Ideology and Meaning. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research (BASOR)*, 325, 65-73.

- Renshaw, L. (2010). Missing Bodies Near-at-Hand: The Dissonant Memory and dormant Graves of the Spanish Civil War. Unutar M. Bille, F. Hastrup, & T. F. Soerensen (Eds.), *An Anthropology of Absence: Materializations of Transcendence and Loss* (str. 45-61). New York: Springer. doi:10.1007/978-1-4419-5529-6_3
- Rost, R. (1997). Ossuary Interments as a Framework for Osteological Analysis: A Critical Approach to Paleodemography and Biological Affinity. *Totem: The University of Western Ontario Journal of Anthropology*, 3(2), 16-24. Pristupljeno na: <http://ir.lib.uwo.ca/totem/vol3/iss2/4>
- Šehabović, Š. (2007). Ruvejda. Unutar Priče-Ženski rod, množina (str. 13-21). Banja Luka: Nezavisne novine.
- Sorensen, B. (1998). Women and Postconflict Reconstruction: Issues and Sources. WSP Occasional Paper No. 3. Pristupljeno na: [http://www.unrisd.org/unrisd/website/document.nsf/0/631060b93ec1119ec1256d120043e600/\\$FILE/opw3.pdf](http://www.unrisd.org/unrisd/website/document.nsf/0/631060b93ec1119ec1256d120043e600/$FILE/opw3.pdf)
- Sutton, M. Q., & Arkush, B. S. (2009). *Archaeological Laboratory Methods: An Introduction* (Peto iz.). Dubuque, IA: Kendall Hunt Publishing.
- The World Bank. (2006). Gender, Justice and Truth Commissions. Pristupljeno na: <http://siteresources.worldbank.org/INTLAWJUSTINST/Resources/GJTClayoutrevised.pdf>
- Ubelaker, D. H. (1974). Reconstruction of Demographic Profiles from Ossuary Skeletal Samples: A Case Study from the Tidewater Potomac. *Smithsonian Contributions to Anthropology* 18.
- Ubelaker, D. H. (2000). Approaches to Study of Commingling in Human Skeletal Biology. Unutar W. D. Haglund, & M. H. Sorg (Eds.), *Advances in Forensic Taphonomy: Method Theory and Archaeological Perspective* (str. 331-351). Boca

Raton, FL: CRC Press.

UN Doc. A/CONF.183/9. (1998., juli 17.). Rome Statute of the International Criminal Court (ICC). Dostupno na: <http://www.un.org/law/icc/statute/rome.htm>

UN Doc. A/HRC/RES/7/12. (2008., mart 27.). Enforced or involuntary disappearances. Dostupno na: http://ap.ohchr.org/Documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_7_12.pdf

UN Doc. A/RES/33/173. (1978., decembar 20.). Disappeared Persons. Dostupno na: <http://www.un.org/documents/ga/res/33/ares33r173.pdf>

UN Doc. A/RES/47/133. (1992., decembar 18.). Declaration on the Protection of All Persons from Enforced Disappearance. Dostupno na: <http://www.un.org/documents/ga/res/47/a47r133.htm>

UN Doc. S/RES/1325. (2000, oktobar 31). United Nations Security Council Resolution 1325 on Women, Peace and Security. Dostupno na: http://www.un.org/events/res_1325e.pdf

WGEID. (2012). Draft of Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances' General Comment on Gender Equality and Enforced Disappearances.

Williams, P. D. (2008). Security Studies: An Introduction. Unutar P. D. Williams (Ed.), Security Studies: An Introduction (str. 1-12). New York, NY: Routledge.

Woody, K. (2009). Truth and Justice: The Role of Truth Commissions in Post-Conflict Societies. Prisupljeno na: http://www.kentlaw.edu/perritt/courses/seminar/Nationbuilding%20Seminar%20Paper_Katherine%20Woody.htm

Yazedjian, L., & Kešetović, R. (2008). The Application of Traditional Anthropological Methods in a DNA-Lead Identification Process. Unutar B. J. Adams, & J. E. Byrd, Recovery, Analysis and Identification of Commingled Human Remains (str. 271-284). Totawa, NJ: Humana Press.

Ivana Dračo

**SIGURNOST ZA KOGA?
FEMINISTIČKO REDEFINIRANJE
KONCEPTA SIGURNOSTI**

Apstrakt

Sa feminističkog stanovišta, mir se ne može posmatrati samo kao odsustvo direktnog, već i strukturalnog nasilja. Mir ujedno predstavlja proces usmjeren ka iskorjenjivanju ratova i posljedica ratova te postizanju socijalne pravde, ekonomskog razvoja i sigurnosti. Iako je učešće žena u procesu prevencije i transformacije sukoba te uspostavljanja trajnog mira i sigurnosti u Bosni i Hercegovini od ključnog značaja, one su vidljive samo kao žrtve rata, dok su kao akterke mira marginalizirane. Uključivanje žena u proces izgradnje mira često se opravdava stereotipom o urođenoj ženskoj miroljubivosti, sklonosti ka dijalogu i kompromisu, što je izuzetno problematično jer ukazuje na esencijalističku pretpostavku o ženama mirotvorkama i muškarcima ratnicima. Ujedno, tvrdnja o predodređenosti žena za mirotvorstvo koristi se i kao argument pobornika uključivanja žena u sektor sigurnosti. Podrazumijeva se da žene u okviru vojnih i policijskih struktura mogu dati specifično „ženski“ doprinos, koji se ogleda u urođenoj ženskoj brižnosti, strpljivosti i blagosti.

Duboko ukorijenjeni rodni stereotipi ne eliminiraju se samim priključivanjem žena policiji i vojsci, već nastavljaju djelovati podriivajući njihovo napredovanje u ovim profesijama. Pored propitivanja uloge žena kao akterki sigurnosti, feministička analiza koncepta sigurnosti dotiče se i različitih doživljaja sigurnosti te artikuliranja sigurnosnih potreba žena. U raspravama o sigurnosti tradicionalno su izostavljena mnogostruka iskustva žena nastala u mreži različitih klasnih, etničkih, vjerskih, seksualnih, dobni i ostalih identiteta. Kako bi se aktivno uključile u kreiranje i sprovođenje politika sigurnosti na svim nivoima odlučivanja, potrebno je otvoriti prostor za artikuliranje sigurnosnih potreba žena, uzimajući u obzir lične, političke, socio-ekonomske, kulturalne i ekološke aspekte sigurnosti.

Ključne riječi: izgradnja mira, rodni stereotipi, rodno zasnovano nasilje, sigurnosne potrebe žena, feministički koncept sigurnosti

Feministički radovi nastoje predstaviti rat kao kontinuitet nasilja od spavaće sobe do bojnog polja, preko naših tijela i osjećaja sebstva. Vidimo da „domovina“ nije niti je ikada bila suštinski miran, cjelovit prostor.
(Cockburn, 1999, p. 8)

Postavljanjem pitanja o potencijalnoj rodnoj neutralnosti sigurnosti započinje analiza različitih koncepata sigurnosti – od tradicionalnog, humanog do feminističkog koncepta sigurnosti. U kontekstu bosanskohercegovačkog društva fokus će biti usmjeren na tri oblasti – žene i mirotvorstvo, žene kao akterke sigurnosti te na redefiniranje sigurnosti sa stanovišta mnogostrukih iskustava žena. Govorit će se o značaju uključenja žena u proces sprječavanja i rješavanja konflikta te izgradnje trajnog i stabilnog mira i sigurnosti, problematizirat će se stereotip ženske požrtvovanosti i pomirljivosti te će se otvoriti prostor za artikuliranje osjećaja nesigurnosti iz perspektive žena.

Žene, mir, nesigurnost

Rodno zasnovano nasilje i strukturalno nasilje predstavljaju kritične tačke sigurnosti žena, kako u doba rata, tako i u doba „mira“. Strukturalno nasilje je skriveno u specifičnim organizacijskim ili društvenim strukturama, a očituje se u nejednakoj raspodjeli resursa, kao i nejednakoj mogućnosti odlučivanja o raspodjeli resursa, pri čemu resursi ne moraju biti samo materijalni ili ekonomski, već i nematerijalni, poput obrazovanja i zdravstvene zaštite (Galtung, 1969). Kulturalno nasilje je proizvod ideologije koja legitimizira strukturalno i direktno nasilje. Odsustvo strukturalnog nasilja je preduslov za ostvarenje stabilnog mira.

Mir se ne može posmatrati samo kao odsustvo rata ili nasilnog

sukoba, već podrazumijeva postojanje socijalne pravde, ekonomskog razvoja i sigurnosti (Galtung, 1996). Uzevši u obzir da mir nije samo odsustvo direktnog nasilja (ubistava, silovanja, prebijanja, incesta, itd.), već i indirektnog, strukturalnog nasilja (neodgovarajuće zdravstvene skrbi, seksualnog uznemiravanja, diskriminacije na temelju spola, uskraćivanja resursa, itd.), postavlja se pitanje – da li vrijeme mira podrazumijeva mir za žene? Kakav vid „zaštite“ ženama pruža država? Da li strukturalno nasilje utječe na ostvarivanje ženskih ljudskih prava? Društvo koje karakterizira nejednaka raspodjela moći proizvodi rodnu nejednakost te je čini legitimnom. Promoviranje rodne jednakosti i ukidanje rodne diskriminacije od suštinskog je značaja za pitanje sigurnosti i zaštitu političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturalnih prava žena.

S feminističkog stanovišta, mir se ne postiže okončanjem sukoba i sklapanjem mirovnih sporazuma, već je mir stalni proces usmjeren ka iskorjenjivanju ratova i posljedica ratova. Fokusirajući se na posljedice, a ne uzroke sukoba, feminističke teoretičarke zahtijevaju kažnjavanje svih oblika nasilja, naročito silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja počinjenog nad ženama u ratu. U procesu uspostavljanja trajnog i stabilnog mira i sigurnosti za sve pripadnike/ce zajednice, aktivno učešće žena je od ključnog značaja.

Rezolucija 1325 o ženama, miru i sigurnosti, donesena 2000. godine, po prvi put afirmira aktivnu ulogu žena u sprječavanju i rješavanju konflikta te izgradnji mira, naglašavajući značaj njihovog ravnopravnog učešća i potpune uključenosti u sve napore na održanju i provođenju mira i sigurnosti, kao i potrebu za njihovom većom ulogom u procesu odlučivanja pri sprječavanju i rješavanju konflikta. Međutim, u Bosni i Hercegovini su žene i dalje vidljive samo kao žrtve rata, kao pasivni objekti nacionalizma i militarizma, dok su kao akterke mira, kao pokretačice mirovnih inicijativa, potisnute na margine zbivanja. Rodna komponenta nacionalističkog diskursa ogleda se u predstavljanju žene kao pasivnog objekta muško-centrične nacije (Kašić, 2000; Spasić, 2000). Helms (1998) navodi da je *konstrukt žene u Bosni, naročito Bošnjakinje, kao orijentalizirane,*

egzotične, pasivne žrtve nacionalističkog nasilja ostao uglavnom netaknut (str. 26). Žene kao akterke mira u potpunosti su nevidljive u širem društvenom kontekstu.

Vlada i međunarodne organizacije u Bosni i Hercegovini uglavnom se ne bave aktivnim promicanjem i primjenom standarda iz Rezolucije 1325. Organizacije civilnog društva, naročito ženske nevladine organizacije, dale su doprinos implementaciji Rezolucije u vidu zvaničnih i neformalnih obuka, konsultacija i umrežavanja sa vladinim institucijama, međutim, njihov rad je medijski nevidljiv i uglavnom nepoznat široj javnosti. Udruženje Žene Ženama bavilo se praćenjem sprovedbe Rezolucije 1325 u Bosni i Hercegovini te u sklopu svog Završnog izvještaja (2007) ističe da većina predstavnika međunarodnih i domaćih vladinih organizacija i institucija ne shvaća ciljeve i obaveze koje proističu iz Rezolucije.

Povećanje učešća žena u prevenciji i rješavanju oružanih i drugih sukoba na svim nivoima, naročito na nivoima odlučivanja, jedna je od preporuka Platforme za akciju, usvojene na Četvrtoj svjetskoj konferenciji o ženama, 1995. godine. U Platformi za akciju ističe se da je mir neodoljivo povezan sa napretkom žena, koje predstavljaju temeljnu snagu u preuzimanju vodeće uloge u rješavanju konflikata i unapređenju trajnog mira na svim nivoima.

Ravnopravan pristup žena svim strukturama vlasti od velike je važnosti za održavanje i unapređenje mira i sigurnosti. Kako bi ostvarile ravnopravnu poziciju u rješavanju sukoba i održavanju mira, žene moraju biti osnažene politički i ekonomski te biti na odgovarajući način predstavljene na svim nivoima odlučivanja. Jedan od strateških ciljeva Platforme za akciju jeste i unapređenje doprinosa žena u gajenju kulture mira te uspostavljanje mirovnog obrazovanja za mušku i žensku djecu s fokusom na rješavanje sukoba nenasilnim sredstvima i unapređenjem tolerancije.

U Bosni i Hercegovini nisu ispoštovana dva vida Rezolucije 1325: uključivanje žena u proces izgradnje mira i sigurnosti te zaštita žena u ratnom i poslijeratnom periodu. Prema zaključcima Komiteta za ukidanje svih oblika diskriminacije žena iz 2006. godine, osobiti

problem predstavlja „neučestvovanje žena u procesima izgradnje mira, rekonstrukcije i transformacije i njihovim analizama sa ovog aspekta“, što se neminovno odražava na ostvarivanje ženskih ljudskih prava u poslijeratnom periodu u Bosni i Hercegovini (Žene ženama, 2007). Žene nisu bile angažirane ni u Daytonskim mirovnim pregovorima niti su bile konsultirane od strane međunarodnih organizacija u procesima pregovora i izgradnje mira. Samo mali broj ženskih nevladinih organizacija aktivno djeluje na povećanju učešća žena u procesu izgradnje mira i sigurnosti.⁴⁶ Unatoč njihovim nastojanjima, pitanje učešća žena u izgradnji mira ostaje na marginama javnih i političkih interesa.

O potrebi uključivanja žena u proces izgradnje mira svjedoči i činjenica da žene i djeca čine većinu onih koji su izloženi negativnom djelovanju oružanih sukoba, što ostavlja posljedice na trajni mir i pomirenje. Žene su najbrojnije žrtve rata, a napadi na njih više nisu slučajni, već su postali dio strategije ratovanja, s ciljem da se ponizi i degradira neprijatelj, destabilizira njegova etnička i vjerska grupa i ostvari vojna, politička i ekonomska prednost. Sistematska silovanja žena tokom agresije na državu Bosnu i Hercegovinu od 1992. do 1995. godine bila su dio strategije etničkog čišćenja. Silovanje žena smatrano je učinkovitim načinom povređivanja morala njenog muškarca i zajednice. S obzirom da su žene u patrijarhalnom društvu percipirane kao „imovina“ muškaraca, napad na njihov integritet predstavlja napad na muškost „njenog“ muškarca. Tijelo silovane žene postaje simboličko bojno polje preko kojeg se prenosi poruka poraženom muškarcu neprijateljske nacije (Brownmiller, 1995). Tretirano kao konflikt muškaraca, pripadnika zaraćenih skupina, silovanje postaje politički čin, zločin počinjen protiv određene etničke/vjerske zajednice, a ne protiv ženskog tijela i žene kao osobe (Mischkowski, 1998). Fokus na etničkoj/vjerskoj skupini, umjesto na ženskom subjektu, dodatno osnažuje nasilje.

46 Više o izgradnji mira na području bivše Jugoslavije u: Centar za nenasilnu akciju (2007). *20 poticaja za buđenje i promenu: o izgradnji mira na prostoru bivše Jugoslavije*, Beograd – Sarajevo: Centar za nenasilnu akciju.

Ratno silovanje je po prvi put u istoriji čovječanstva nazvano zločinom protiv čovječnosti na Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju. Žrtvama silovanja u Bosni i Hercegovini, prema zakonima koji su trenutno na snazi, status civilne žrtve rata osigurava mjesečna primanja od 514,00 KM, kao i ograničenu zdravstvenu zaštitu. Jedino Kanton Sarajevo pruža zdravstveno osiguranje ženama koje su bile žrtve ratnih zločina (Žene Ženama, 2007). Žene i nakon okončanja sukoba nisu sigurne, pravno prepoznate, već su vidljive samo kada se koriste za političke interese. One su u nacionalističkom, visoko seksualiziranom diskursu, predstavljene ujedno i kao pogibelj i kao porijeklo nacije. U ratu su njihova tijela tretirana kao tuđe granice koje treba provaliti, a u „miru“ kao puki inkubator za sinove nacije (Iveković, 1997). Kako u ratnom, tako i u post-ratnom periodu, ženski subjekt je zanemaren u korist nacionalnog, a ženska ljudska prava potisnuta u korist vjerskih i nacionalnih prava.

Ratno silovanje, kao najteži oblik nasilja, samo je ekstenzija patrijarhalnog poretka i svakodnevnog, mirnodobskog nasilja nad ženama (Nikolić-Ristanović, 2000). Stoga je osvještavanje o rodnoj perspektivi rata i o ratu kao direktnoj posljedici patrijarhata od ključnog značaja te uključuje kontinuiranu edukaciju ne samo žena, već i muškaraca. Bitno je osvijestiti značaj kako muškaraca, tako i žena u prevenciji i transformaciji sukoba, kao i značaj artikuliranja vlastitog osjećaja sigurnosti, što je preduvjet za stvaranje stabilnog i pravednog mira.

Žene u vojnim i policijskim strukturama

Uključivanje žena u proces izgradnje mira često se opravdava stereotipom o miroljubivoj „ženskoj prirodi“, što je izuzetno problematično s obzirom da se time podržavaju opresivni rodni binarizmi – urođeno muško nasilništvo i urođena ženska pomirljivost. Ratove,

iz te perspektive, započinju muškarci, dok su žene predstavljene kao žrtve ili kao mirotvorke. Međutim, ženska miroljubivost, poslušnost i brižnost nije urođena, već naučena.

Postavlja se pitanje:

Ako su žene tako nježne, mirne i brižne, zašto tako veliki broj njihovih sinova postaje nasilan (Gnanadason, Kanyoro, & McSpadden, 2005).

Žene su, jednako kao i muškarci, odgovorne za prenošenje vrijednosti koje zagovaraju i veličaju rat. Knežević (2004) tvrdi da se majke *pojave kao idealni simboli za autoritativnu zajednicu u kojoj dužnosti pojedinaca prema zajednici prevladavaju nad njezinim/njezovim individualnim pravima* (str. 79). Žene su često ključni dio ratne mašinerije, čuvarice tradicionalnih vrijednosti, instrument potvrde, propagande, normalizacije i nametanja nacionalističko-militarističke retorike.

Esencijalističku pretpostavku o urođenoj miroljubivosti žene, moralno superiorne u odnosu na ratnika-muškarca, zastupaju radikalne feministkinje koje argumente za to nalaze u praksama iz matrijarhalne prošlosti.

Esencijalizam je... opasna politička sila, kreirana da ojača razlike i nejednakosti, da očuva dominaciju. Ona djeluje putem stereotipa o fiksnim identitetima u vječnom dualizmu: žena žrtva, muškarac ratnik; pouzdan sunarodnjak, strani izrod (Cockburn, 1998: 13).

Žene su predstavljene kao njegovateljice i hraniteljice, usmjerene na dijalog i pomirenje, kao suštinski „ženske poslove“. Nekritičkim slavljenjem ženske superiornosti na polju izgradnje mira samo se dodatno reproduciraju rodne dihotomije i asimetrični odnosi moći i odlučivanja (Bethke Elshtain, 1990). Generalizirajuće tvrdnje radikalnih feministkinja o „predodređenosti“ žena za mirotvorstvo

ukazuju i na problematičnu tendenciju homogenizacije žena kojom se potire svaka različitost (Sylvester, 1987). Ova teza je naročito problematična kada se koristi kao argument pobornika uključivanja žena u sektor sigurnosti. Podrazumijeva se da žene u okviru vojnih i policijskih struktura mogu dati specifično „ženski“ doprinos, koji podrazumijeva posjedovanje posebnih kvaliteta i osobina koje se pripisuju ulozi žene, kao što su bolje komunikacijske osobine, brižnost i strpljivost.

Duboko ukorijenjeni rodni stereotipi i predrasude negativno se odražavaju na priključivanje žena policiji i vojsci te na njihovo unapređenje u ovim profesijama (Žene Ženama, 2007). Ujedno je primjećeno usmjeravanje žena u okviru uniformisanog sastava policije na oblasti poput nasilja u porodici i maloljetničke delinkvencije, odnosno na oblasti koje se percipiraju kao manje vrijedne u okviru policijske službe (Rabe-Hemp, 2009). Tickner (1992) ističe:

Kada žene pristupe vojsci, njihova pozicija je dvoznačna; muškarci ne žele da se žene bore zajedno sa njima, a javnost vidi ulogu supruge i majke kao manje kompatibilnu sa ulogom vojnika nego što je to slučaj sa ulogom supruga i oca. Dok moderna tehnologija zamagluje razliku između borbenih i neborbenih uloga, žene su i dalje spriječene da učestvuju u svim borbenim rodovima u svim vojskama, a funkcije koje one obnašaju manje su vrednovane od onih u borbenim jedinicama. (str. 43)

Da Bosna i Hercegovina nije izuzetak potvrđuje i praksa da se u tijelima za donošenje odluka žene angažiraju samo kada se raspravlja o „ženskim“ pitanjima, dok se pitanje sigurnosti još uvijek smatra „muškim“ područjem djelovanja. U okviru policijskih struktura žene su zastupljene najviše na administrativno-tehničkim, računovodstvenim i pomoćnim poslovima. Iako Policijsku akademiju upisuje relativno jednak broj muškaraca i žena, žene su češće izložene diskriminaciji i nasilju te imaju manje izgleda za unapređenjem na ključne upravljačke pozicije. U Državnoj graničnoj službi,

Agenciji za istrage i zaštitu te policijskim snagama oba entiteta, samo 10% uposlenog osoblja čine žene. Svi ministri i šefovi policijskih službi, kao i ministri u Ministarstvima odbrane, su muškarci. U oružanim snagama sudjeluje samo 4,5% žena, koje su u jednako nepovoljnom položaju kao i žene u policijskim strukturama (Žene Ženama, 2007).

Žene nisu bile uključene ni u proces reforme policije u Bosni i Hercegovini, koji je započet 2005. godine. Zabrinjavajuće je što predrasude o policiji kao „muškoj“ profesiji, podržavaju i same žene. Prema riječima Besime Borić iz Komisije za ravnopravnost spolova Kantona Sarajevo:

Ako danas posmatramo reformu policije i vidimo da nijedna žena nije uključena u ove pregovore, jasno je da imamo problem – žene-političarke ne govore o ovim stvarima. Ne samo da ih isključuju muškarci, nego se ni mi, žene, toga ne dotičemo, to je muško pitanje (Žene Ženama, 2007: 22).

Kako bi se omogućilo puno učešće žena u sektoru sigurnosti, države su, prema 5. članku Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije nad ženama, dužne modificirati društvene i kulturne uzroke koji vode ka diskriminaciji žena i učvršćivanju tradicionalnog shvatanja o tome da se na pozicijama moći i odlučivanja moraju nalaziti muškarci.

Uključivanjem žena u vojsku ne eliminiraju se opresivni rodni stereotipi po kojima su žene viđene isključivo kao žrtve. O tome svjedoče i iskustva pripadnica Armije Bosne i Hercegovine, žena koje su odlučile da učestvuju u borbi, preuzimajući ulogu vršiteljica, nasuprot uloge trpiteljica. Njihov izbor bio je u direktnoj suprotnosti sa rodnim normama. Kao motiv priključivanja Armiji Bosne i Hercegovine borkinje ističu osjećaj osobne odgovornosti i potrebu da se zaštiti zajednica koja je meta napada. Hadžiahmić (2010) navodi riječi borkinje Armije Bosne i Hercegovine:

Jednostavno smo bili prisiljeni boriti se za opstanak. Ja nisam imala želju da se borim, jednostavno sam bila u poziciji da branim ono što je moje, da pokušam učiniti nešto. Ljudi su ginuli svakoga dana, svi smo mi morali nešto učiniti kako god smo znali. (str. 52).

O osjećaju društvene odgovornosti borkinja svjedoči i izjava:

Mislile smo da će nakon svega biti bolje, zato su mnogi sebi jednostavno rekli: idemo riješiti ovaj problem zajedno (Hadžiahmić, 2010, 68).

Odgovornost zaštite obično se pripisuje muškarcima, dok su žene te koje treba zaštititi, kao nositeljice budućih generacija građana i vojnika (Yuval-Davis, 2006). Muškarci su tradicionalno polagali pravo na borbu, dok je aktivno učešće žena u vojsci percipirano kao „neprirodno“ jer žene ne bi trebale oduzimati, već davati život (DeGroot, 2001). Žene koje su se borile u Armiji Bosne i Hercegovine kako bi obezbijedile sigurnost svojih porodica, svjedoče o transgresiji rodni uloga. Njihov identitet borkinje protkan je napetošću i nesigurnošću (Hadžiahmić, 2010).

Izjave visoko pozicioniranih dužnosnika odbrambenog sektora i umirovljenih vojnih oficira otkrivaju ukorijenjene rodne stereotipe i predrasude o učešću žena u Armiji Bosne i Hercegovine. Žene su prepoznate jedino kao njegovateljice, hraniteljice i skrbnice za dom i obitelj, kao utočište za ranjene i umorne borce. Hadžiahmić (2010) navodi izjavu umirovljenog vojnog oficira o značaju borkinja u Armiji Bosne i Hercegovine u periodu opsade Sarajeva:

Šta su nam žene na liniji značile u to vrijeme? Da li bi ubila neprijateljskog vojnika ili ne, da li bi sa borcima trpila hladnoću ili ne... Te stvari nisu bitne. Samo one koje su plele vunene čarape za momke kako bi im bilo toplo, one su bile bitne. Jedna ili nijedna na liniji, nije ni bitno... Ali, sa druge strane, bilo je stotine

žena koje su se brinule da stotine boraca budu obučeni, utopljeni i nahranjeni. (str. 81).

Stavovi o borkinjama ukazuju i na patrijarhalne stereotipe o ženama općenito, kao o bezbrižnim, nestalnim i ignorantnim (*Koje žene borci? Ah, da, to mora da su oni fantomi na linijama koji dođu tamo da beru cvijeće.*), zaljubljivim (*Koja je korist od žene u vojsci? Ona se zaljubi i nestane.*) te ženama kao čuvaricama tradicije (*Trebala bi istraživati šta su žene radile kod kuće i kako su očuvale duh Sarajeva živim. One su bile naše lijepe domaćice.*).

Iako je vojska Bosne i Hercegovine 1995. godine brojala 5.360 borkinja koje su se dobrovoljno uključile u vojne redove, njihove zasluge su marginalizirane. Vojna elita time je nedvojbeno poslala poruku da samo muškarci mogu biti priznati kao akteri u ratu. Borkinje su ostale nevidljive čak i za institucije ustanovljene radi promoviranja rodne ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini (Hadžiahmić, 2010). Njihovo iskustvo samo je dokaz da se uključivanjem žena u vojsku ne poništava patrijarhalni rodni stereotip o ženi žrtvi i muškarcu zaštitniku.

Feministkinje prvog vala smatraju da učestvovanje žena u vojsci i politici predstavlja ostvarivanje prava na ulazak u javnu sferu i jednako učestvovanje u svim aspektima društvenog života. Međutim, iako je ostvarivanje politika jednakih mogućnost jedan od preduslova za rodnu ravnopravnost, ono ne vodi ka promjeni rodni uloga, identiteta i režima koji unutar postojećih vojnih i policijskih struktura ostaju maskulizirani i u kojima žene nastavljaju trpiti nasilje i diskriminaciju (Segal, 2008; Rabe-Hemp, 2009). Iz perspektive feministkinja drugog vala, pristupanje žena vojsci i policiji ne mijenja sistem sigurnosti i patrijarhalne, militarističke hijerarhije moći. Za ostvarivanje osnovnih prava i sloboda žena potrebna je preraspodjela finansijskih resursa u korist drugih oblasti, poput borbe protiv nasilja nad ženama, unapređenja ženskog zdravlja i slično, čemu puko uključivanje žena u vojne i policijske strukture ne vodi.

Sigurnost iz perspektive žena

U raspravama o ljudskoj sigurnosti tradicionalno su izostavljene ključne dimenzije sigurnosti: feministička kritika koncepta ljudske sigurnosti, način na koji djevojke i žene doživljavaju sigurnost i uslovi koji se moraju ispuniti kako bi se osjećale sigurno. Različit doživljaj sigurnosti žena i muškaraca posljedica je rodnih hijerarhija i nejednakih odnosa moći. Zbog svog subordiniranog položaja, žene su u manjoj mjeri spremne artikulirati svoje sigurnosne potrebe, u odnosu na muškarce. U izvještaju Programa Ujedinjenih naroda za razvoj (1994), navodi se da ne postoji društvo u kojem su žene sigurne i tretirane jednako kao muškarci. Osjećaj lične nesigurnosti prati žene od kolijevke do groba. U djetinjstvu, kao ni u odrasloj dobi, žene nisu zaštićene od rodno zasnovanog nasilja.

Svi oblici ljudske (ne)sigurnosti su orođeni, bez obzira na manifestacije, obrasce i intenzitete koji mogu biti specifični i zavisiti od konteksta. Sigurnost je orođena jer su i društvene strukture, prakse i simboli orođeni (Holzner i Truong, citirano u Lammers, 1999, p. 59). Bilo da je riječ o ličnoj, političkoj ili ekonomskoj sigurnosti, žene su pogođene na veoma specifičan način, s obzirom na fizičke i materijalne razlike, ali i socijalne, ekonomske i političke nejednakosti koje postoje između muškaraca i žena (Kristofferson, 2000, 2).

U žiži interesovanja feminističkih analiza koncepta sigurnosti je problem nevidljivosti perspektive žena. U Bosni i Hercegovini do sada nije sprovedeno nijedno sveobuhvatno istraživanje sigurnosnih potreba djevojčica i žena. Tradicionalni koncept sigurnosti se svodi na vojnu i policijsku dimenziju te se kao osnovni cilj postavlja zaštita državnih granica i institucija od vanjskih, ali i unutrašnjih prijetnji i ugrožavanja. Žene su marginalizirane i viktimizirane te su vidljive jedino kada služe državi – kao majke koje obnavljaju naciju. Iako krajem 20. vijeka dolazi do izvjesnih promjena u shvatanju pojma sigurnosti te se pojam sigurnosti sa države preusmjerava na ljude, odnosno na pojedince, tradicionalni pojam sigurnosti i dalje je dominantan u Bosni i Hercegovini.

Novi pogled na sigurnost promoviran je u Izvješčaju o ljudskom razvoju Agencije za razvoj i stanovništvo u kojem se ističe da: *Porožan ozonski omotač može biti veća prijetnja stanovništvu nego neprijateljska vojska. Suša i bolesti mogu uništavati jednako nemilosrdno kao i ratno oružje* (Bouiros-Ghali, 1992, 3). Koncept ljudske sigurnosti zasniva se na pretpostavci da su ljudska bića, a ne države, temeljni subjekt sigurnosti, kao i na uvjerenju da se sigurnost ne može postići vojnim putem, već politikom koja zagovara dijalog i zadovoljavanje osnovnih potreba. Novi pogled na sigurnost promoviran je 1994. godine u Izvješčaju o ljudskom razvoju Agencije za razvoj i stanovništvo, u kojem se navodi sedam dimenzija ljudske sigurnosti: ekonomska sigurnost, sigurnost hrane, zdravstvena sigurnost, sigurnost okoline, lična sigurnost, sigurnost zajednice i politička sigurnost.

Feministička teorija sigurnosti nastoji istražiti pojmove mira i sigurnosti iz perspektive individualnih i/ili kolektivnih iskustava žena. Sigurnost se mjeri stupnjem lične sigurnosti pojedinca i pojedinke. Temeljno pitanje je: da li mir podrazumijeva mir za žene te kakvu zaštitu država pruža ženama? Možemo li govoriti o vremenu „mira“, ako u tom „miru“ sagledamo učestalost direktnog i strukturalnog nasilja nad ženama? Jedan od feminističkih zahtjeva jeste da se onima van centra moći omogućiti prepoznavanje i artikuliranje sigurnosnih potreba, kao i aktivno učestvovanje u kreiranju i sprovođenju politika sigurnosti na svim nivoima odlučivanja.

Na Međunarodnoj ženskoj mirovnoj konferenciji u Halifaxu, 1985. godine, učesnice su ponudile svoju definiciju sigurnosti, pri čemu je uočena značajna razlika između zapadnjačkog doživljaja prijetnje te definicije nesigurnosti žena iz zemalja Trećeg svijeta. Dok su jedne izrazile zabrinutost usljed prijetnji nuklearnim ratom, druge su kao ključne tačke nesigurnosti žena istaknule imperijalizam, militarizam, rasizam i seksizam. Mirovne aktivistkinje i teoretičarke su bile pionirke u redefiniranju sigurnosti, iako njihov rad nije dobio priznanje koje zaslužuje (Boulding, citirano u Tickner, 1992, str. 36).

U Bosni i Hercegovini do sada nije sprovedeno sveobuhvatno istraživanje osjećaja sigurnosti i sigurnosnih potreba žena. Jedino ispitivanje stavova i percepcije sigurnosti žena kroz opću percepciju sigurnosti i ocjenu faktora koji doprinose sigurnosti, ograničeno je na područje sarajevske općine Novi Grad (Fond lokalne demokratije, 2011). U okviru navedenog istraživanja sigurnost u zajednici se definira kao „prevencija povreda, uključujući i prevenciju nasilja, samoubistva i prirodnih katastrofa kroz akcije koje provodi lokalna zajednica“ (World Health Organization, 2005). Ovako uska definicija sigurnosti ne uključuje problem strukturalnog nasilja te ne ostavlja prostor za druge dimenzije sigurnosti već se svodi na ličnu sigurnost, odnosno sigurnost od tjelesnog nasilja i prijetnji.

Anketa o stavovima i percepciji sigurnosti žena sprovedena je na uzorku od 202 ispitanice iz četiri mjesne zajednice na području Općine Novi Grad. Dojam izrazite nesigurnosti izrazilo je 27,2% anketiranih žena, navodeći osjećaj straha, bojazan od napada na žene i djevojke, mogućnost krađa, loš odnos u susjedstvu, nepoštivanje Zakona o javnom redu i miru, te situacije kao što su otimanje torbi na ulici i obijanje stanova. S druge strane izraziti osjećaj sigurnosti iskazalo je 11,9% anketiranih žena, navodeći da se osjećaju izrazito sigurno te da u mjestu u kojem žive postoji značajna podrška policije, organa mjesne zajednice i općine, izrazito dobra saradnja građana i lokalnih vlasti, te odlični odnosi među susjedima. Situacije kojih se anketirane žene najviše plaše u susjedstvu su napadi i nasilje na ulici (lopovi, krađe torbi, napadi nasilnih muškaraca, ulične tuče, ovisnici, napadi pasa litalica), dok im osjećaj sigurnosti potpunosti ulijeva pratnja rodbine i blizina susjeda, kao i blizina policije.

Kada se sagledaju rezultati ankete, nameće se pitanje – zašto je koncept sigurnosti sveden na samo jednu njegovu dimenziju, ličnu sigurnost, koja podrazumijeva suzbijanje prijetnji, bilo od strane države, drugih država, drugih grupa ljudi, pojedinaca, itd. Studija se ne dotiče strukturalnog i institucionalnog nasilja koje uključuje nevidljive i neopipljive prepreke ostvarenju osnovnih ženskih ljudskih

prava. Također, i samo područje lične sigurnosti suženo je na zaštitu od fizičkog napada, iz čega se nameće zaključak da usljed nedovoljne senzibiliziranosti zajednice, pa tako i samih žena, za različite oblike nasilja nad *ženama* u privatnoj i javnoj sferi, fizičko nasilje je prepoznato kao jedina prijetnja sigurnosti žena. Rodno zasnovano nasilje jeste ključno sigurnosno pitanje sa kojim se suočavaju žene u Bosni i Hercegovini, međutim, bitno je napomenuti da prvi korak ka uklanjanju nasilja čini osvještavanje i razgradnja predrasuda, stereotipa i običaja zasnovanih na ideji podređenosti ženskog spola. Za ovaj korak neophodno je ustrajati na interveniranju u obrazovne programe, artikuliranju ženskih prava u javnoj sferi, kao i zahtjevima da se međunarodne norme ljudskih prava primjenjuju u praksi.

Od ukupnog broja anketiranih žena samo 2,5% navodi opće socio-ekonomske probleme (nedostatak interesa od strane građana i lokalnih vlasti za mjesnu zajednicu u kojoj žive, nezaposlenost i siromaštvo) kao razlog osjećaja nesigurnosti. Jedna od preporuka koje se navode u Studiji je osiguranje promocije dosadašnjih aktivnosti koje doprinose porastu svijesti o sigurnosti u zajednicama, te boljem razumijevanju sigurnosti u zajednici za stanovnike – posebno žene.

Evidentno je da žene ne prepoznaju socio-ekonomski položaj kao bitan aspekt osjećaja sigurnosti. Ugroženost zbog socio-ekonomske nesigurnosti, poput nezaposlenosti žena ili nejednakog pristupa radnim mjestima, zasnovane na spolu predstavlja goruće pitanje sa kojim se susreću žene u Bosni i Hercegovini. Samo 40% žena je ekonomski aktivno, dok nivo siromaštva među ženama koje pripadaju određenim grupama (starije žene, neudate žene) raste. Žene imaju upola manju šansu da nađu plaćeno zaposlenje nego muškarci. Uzevši u obzir sve navedeno, sigurnost se ne može posmatrati samo kao odsustvo nasilja, već podrazumijeva i uživanje ekonomske i socijalne pravde.

Sveobuhvatno istraživanje o sigurnosnim potrebama žena trebalo bi uvažiti raznolikost iskustava žena koja su do sada bila zanemarivana. Ignoriranjem mnoštva ženskih iskustava koja presijecaju klasne, etničke, religijske, seksualne, dobne i druge razlike,

konstruira se jedinstven i zajednički identitet „Žene“ koji je izuzetno problematičan. Pretpostavka o istoj poziciji žena u nejednakoj strukturi moći umanjuje raznolikost iskustava žena iz različitih skupina. Iskustvo „bivanja ženom“ je kompleksno jer ne dijele sve žene istu materijalnu realnost (Stanley, 1990, p. 22). Feministički pogled na sigurnost uključuje čitav raspon iskustava, a takav holistički pristup je naročito značajan za žene iz zemalja u razvoju, koje su često potisnute na margine rasprava o sigurnosti. Rezultati istraživanja koje bi obuhvatilo lične, političke, socio-ekonomske, kulturalne i ekološke aspekte sigurnosti, kao i njihovu međusobnu povezanost, mogli bi pružiti kvalitetnu osnovu za kreiranje sigurnosnih politika koje bi inkorporirale mnogostruke sigurnosne potrebe.

Zaključak

Afirmiranje uključivanja žena u proces izgradnje mira i sigurnosti čini jedan od preduslova stabilnog i pravednog mira u Bosni i Hercegovini. Međutim, samim pridruživanjem žena sigurnosnom sektoru ne dekonstruišu se patrijarhalne predodžbe o ženi njegovateljici i muškarcu zaštitniku. Uključivanju žena u strukture sigurnosti mora prethoditi obuka za rodnu perspektivu koja će uključivati promociju višestrukih identiteta žena kao nositeljica promjena i akterki sigurnosti. Ujedno, potrebno je omogućiti artikuliranje vlastitog osjećaja sigurnosti, kako muškaraca, tako i žena, te integraciju rodne perspektive u sigurnosnu politiku zemlje. Istraživanje koje bi omogućilo artikulaciju višeslojne opresije i potčinjenosti žena, kao i višestruka iskustva nesigurnosti, dalo bi vrijedan doprinos političkoj debati o ljudskoj sigurnosti. Problemiziranjem tradicionalnog koncepta sigurnosti otvorilo bi se polje rasprave o sigurnosti kao ličnom, političkom i društvenom pitanju. Feministička kritika i analiza koncepta sigurnosti su neophodne kako bi osvijestili vezu

između patrijarhata, nasilja nad ženama i rata te kako bi se usmjerili ka stvaranju novih sigurnosnih politika.

Literatura

- Bethke Elshtain, J. (1990). The Problem with Peace. In: Bethke Elshtain, J. & S. Tobias (Eds.), *Women, Militarism, and War: Essays in History, Politics, and Social Theory* (pp. 255-266). Savage, MD: Rowman and Littlefield.
- Boutros-Ghali, B. (1992). *An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-keeping*. Report of the Secretary-General pursuant to the statement adopted by the Summit Meeting of the Security Council. New York: United Nations.
- Brownmiller, S. (1995). *Protiv naše volje*. Zagreb: Zagorka.
- Centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga iz Ženeve. (2006). *Žene u nesigurnom svijetu*. Preuzeto 6. aprila, 2012. sa: http://www.dcaf.ch/women/bosanski_WIW.pdf
- Centar za nenasilnu akciju. (2007). *20 poticaja za buđenje i promenu: o izgradnji mira na prostoru bivše Jugoslavije*. Beograd-Sarajevo: Centar za nenasilnu akciju.
- Cockburn, C. (1999). *The space between us: negotiating gender and national identities in conflict*. London-New York: zed. Books.
- DeGroot, J.G. (2001). *A Few Good Women: Gender Stereotypes, the Military and Peacekeeping*. In: Olsson, L. & T.L. Tryggestad (Eds.), *Women and International Peacekeeping* (pp. 23-39). London: Frank Cass Publishers.
- Fondacija lokalne demokratije. (2011). *Stavovi i percepcija o sigurnosti žena u lokalnoj zajednici na području opštine Novi Grad Sarajevo*. Grad Sarajevo - Sigurna zajednica. Sarajevo, Fondacija lokalne demokratije.
- Galtung, J. (1969). Violence, Peace and Peace Research. *Journal of Peace Research*, 6, 167-191.
- Galtung, J. (1996). *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilisation*. London: Sage Publications.
- Gnanadason, A., Kanyoro, M., & McSpadden, L.A. (Eds.).

- (2005). *Women, Violence and Nonviolent Change*. Uppsala: Life & Peace Institute.
- Hadžiahmić, L. (2010). *Women-Combatants in Defense of Sarajevo: Agents or Victims* (MA Thesis). University of Sarajevo, Sarajevo.
- Helms, E. (1998). *Representations of Wartime Rape in Bosnia-Herzegovina: Nationalism, Feminism, and International Law* (MA Thesis, University of Pittsburgh). Preuzeto 5. aprila, 2012. sa: http://d-scholarship.pitt.edu/9217/1/dissertation_ehelms03.pdf
- UN Women. (1995). *Fourth World Conference on Women*. Preuzeto 5. aprila, 2012. sa: <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/>
- Iveković, R. (1997). *Žene, politika, mir*. U: Kašić, B. (ur.), *Žene i politika mira* (str. 92-102). Zagreb: Centar za ženske studije.
- Kancelarija za rodnu ravnopravnost Vlade CG. (2008). *Zaključci međunarodne konferencije: Žene u rješavanju konflikata*. Preuzeto 8. aprila, 2012. sa: <http://www.gender.vlada.cg.yu/files/1216730143.doc>
- Kašić, B. (2000). *The Aesthetic of the Victim within the Discourse of War*. In: Slapšak, S. (Ed.), *War Discourse, Women's Discourse: Essays and Case-Studies from Yugoslavia and Russia* (pp. 271-283). Ljubljana: Topos.
- Knežević, Đ. (2004). *Rod i nacionalizam u hrvatskom medijskom ratu*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Kristoffersson, U. (2000). *HIV/AIDS as a Human Security Issue: A Gender Perspective*. Expert Group Meeting on The HIV/AIDS Pandemic and its Gender Implications. Windhoek, Namibia. Preuzeto 7. aprila, 2012. sa: <http://www.un.org/womenwatch/daw/csw/hivaids/kristoffersson.htm>
- Lammers, E. (1999). *Refugees, Gender and Human Security: A Theoretical Introduction and Annotated Bibliography*.

- Utrecht: The Netherlands: International Book.
- Mischkowski, G. (1997). Ratna silovanja pred Međunarodnim sudom za bivšu Jugoslaviju. U: Kašić, B. (ur.), *Žene i politika mira* (str. 105-111). Zagreb: Centar za ženske studije.
- Mischkowski, G. & Mlinarević, G. (2009). *The Trouble with Rape Trials – Views of Witnesses, Prosecutors and Judges on Prosecuting Sexualised Violence during the War in the former Yugoslavia*. Cologne: medica mondiale e.V.
- Nikolić-Ristanović, V. (2000). Sexual Violence. U: Nikolić-Ristanović, V. (ur.), *Women, Violence and War* (str. 41-83). Budapest: Central European University Press.
- Rabe-Hemp, C.E. (2009). POLICEwomen or PoliceWOMEN?: Doing Gender and Police Work. *Feminist Criminology*, 4, 114-129.
- Segal, L. (2008). Gender, War And Militarism: Making And Questioning The Links. *Feminist Review*, 88, 21–35.
- Spasić, I. (2000). Woman-Victim and Woman-Citizen: Some Notes on the “Feminist” Discourse on War. In: Slapšak, S. (Ed.), *War Discourse, Women’s Discourse: Essays and Case-Studies from Yugoslavia and Russia* (pp. 343-357). Ljubljana: Topos.
- Stanley, L. (1990). *Feminist Praxis: Research, Theory, and Epistemology in Feminist Sociology*. London: Taylor & Francis.
- Sylvester, C. (1987). Some Dangers in Merging Feminist and Peace Projects. *Alternatives*, 12, 493–509.
- Tickner, J. A. (1992). *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security*. New York: Columbia University Press.
- United Nations Development Programme. (1994). *Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security*. Preuzeto 9. aprila, 2012. sa: <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1994/chapters/>
- Women in Black. (2010). *Women, Peace, Security – Resolution*

- 1325 – 10 years. Belgrade: Women in Black.
- World Health Organization. (2005). Milestones of a Global Campaign for Violence Prevention 2005: changing the face of violence prevention. Geneva: WHO.
- Yuval-Davis, N. (2006). Belonging and Politics of Belonging. *Patterns of Prejudice*, 40(3), 197-214.
- Zajović, S. (Ur.). (2007). Od tradicionalnog do feminističkog koncepta bezbednosti – Rezolucija 1325. Beograd: Žene u crnom.
- Žene ženama. (2007). Završni izvještaj: Praćenje provedbe Rezolucije UNSCR 1325 u Bosni i Hercegovini. Preuzeto 6. aprila, 2012. sa: <http://www.zenezenama.org/bos/dokumenti/1325%20zavrsni%20izvjestaj%202007.pdf>

Nikolina Grbić Pavlović

**ŽENE U SISTEMU POLICIJSKOG
OBRAZOVANJA U
REPUBLICI SRPSKOJ**

Apstrakt

Uvođenje principa jednakosti i ravnopravnosti žena i muškaraca u sve oblasti društvenog života i rada, u javnoj i privatnoj sferi, predstavlja ispunjenje jednog od osnovnih standarda ostvarivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Upravo obrazovanje predstavlja jedan od najvažnijih elemenata u postizanju ravnopravnosti polova, a posebno u vremenu kada postoji potreba za cjeloživotnim kontinuiranim obrazovanjem i stručnim usavršavanjem. U većini zemalja vlada mišljenje da, izuzev zanimanja koja se vezuju za rad pod zemljom, ne postoji profesija kojom žene ne bi mogle da se bave. Žene imaju pravo da budu na javnim dužnostima i da vrše sve javne funkcije koje su ustanovljene na osnovu nacionalnih zakona bez ikakve diskriminacije, pod jednakim uslovima kao i muškarci.

Upravo u ovom radu će se razmatrati zanimanje žena policajaca kroz istoriju, pravo na izbor obrazovanja bez obzira na pol, te sistem policijskog obrazovanja u Republici Srpskoj. Nadalje, policijsko obrazovanje u Republici Srpskoj će se prikazati i kroz njegovu dostupnost pripadnicama ženskog pola, odnosno prikazaće se statistički pokazatelji upisanih i svršenih studentica Visoke škole unutrašnjih poslova i polaznica Policijske akademije. U radu će se koristiti naučni metodi koji se koriste u društvenim i pravnim istraživanjima kao što su: istorijski, dogmatiskopravni, uporednopravni i statistički metod, zatim metode analize i sinteze, te induktivni i deduktivni metod.

Ključne riječi: međunarodni standardi, prava žena, ravnopravnost polova, policijsko obrazovanje, žene policajci, položaj žena u policijskom obrazovanju.

Istorijski razvoj zanimanja žena policajaca⁴⁷

Iako je profesija *policajac* godinama bila u vlasti muškaraca, danas je ovo zanimanje dostupno i ženama, i kao takvo predstavlja veoma privlačnu profesiju za žene. Uvođenje žena u policiju predstavlja pozitivan korak ka prevazilaženju stereotipa o ženi kao majci, domaćici i njegovateljici. Realizacija žene u profesiji⁴⁸ tekla je u skladu sa njenom emancipacijom, koju posmatramo kroz istorijski proces. Društveni okvir u kome se vrši emancipacija žena je građansko društvo u svim istorijskim formama. Primarna uloga žene čuvara i briga za potomstvo i porodicu vremenom se bitno proširuje i na stvaranje društvenih vrijednosti kreiranjem životnog stila svoje porodice.

Žene su se dugo borile za ekonomsku i političku emancipaciju, prihvaćenost i satisfakciju u odabranoj profesiji.⁴⁹ Borba sa predrasudama, stereotipima, konzervativizmom i drugim poteškoćama za mnoge žene traje i danas. Sporo i dugo civilno društvo je ženi priznavalo postojanje intelektualnih sposobnosti, talenata, kao i mogućnosti stvaranja poslovne ili umjetničke karijere u odabranoj profesiji. Tek u drugoj polovini 19. vijeka za ženu se otvaraju vrata

47 Vidi šire: Petrović, D. (2007). Žena policajac kroz istoriju, *Bezbednost*, broj 2, str. 330–341; Grbić-Pavlović, N., Rogić, I. (2009). Žene u policiji Republike Srpske, *Bezbjednost, Policija, Građani*, broj 2, str. 167–181.

48 Prema podacima Ujedinjenih nacija žene obavljaju dvije trećine svjetskog posla, zarađuju jednu desetinu svjetskog prihoda, a posjeduju manje od jedan odsto svjetske imovine. Žene u svjetskoj politici su zastupljene svega sedam odsto. Pri Ujedinjenim nacijama devet ambasadora su žene, i to iz: Finske, Jamajke, Kazahstana, Kirgistan, Liberije, Lihtenštajna, Somalije i Turkmenistana. U Ujedinjenim nacijama žene drže samo devet odsto top menadžment pozicija, 21 odsto viših rukovodećih pozicija i 48 odsto službenika; *Presmagazin*, 8. mart 2009. god.

49 U 21. vijeku u nekoliko zemalja žene i dalje nemaju pravo glasa (među njima su Bruneji, Kuvajt, Oman, Saudijska Arabija i Ujedinjeni Arapski Emirati). Među zemljama koje nemaju ratifikovanu Konvenciju o diskriminaciji žena jesu: Bahrein, Palestina, Katar, Saudijska Arabija, Oman, Sirija, Ujedinjeni Arapski Emirati. *Presmagazin*, 8. mart 2009. god.

univerziteta i fakultetskog obrazovanja. Društveno-politički angažman⁵⁰ žena postao je moguć tek u 20. vijeku (Petrović, 2007).

Prema podacima iz strane literature, prva policajka bila je Rouz Forčn (Rose Fortune, 1774), žena koja se oslobodila ropstva bjekstvom iz Amerike u Kanadu. Ona nije bila policajka u današnjem smislu, ali je u svakom slučaju prva žena u *službi snaga bezbjednosti i reda na ulicama Annapolis Royal na sjeveru Nove Škotske* u Kanadi. Rouz Forčn je uspostavila neke standarde u pogledu ponašanja i oblačenja, što je usvojeno među ženama njenog doba.⁵¹ U Sjedinjenim Američkim Državama je, oko 1845. godine, na policijskim poslovima zaposlena prva žena za nadzornički rad u ženskom zatvoru, sa definisanim poslovima i zadacima, radnim vremenom i platom. Pola vijeka kasnije, 1893. godine, zaposlena je prva žena u policijskoj patroli Čikaga, sa zadatkom da kontroliše javni red, prostitutke, žene lakog morala i dječije ulične presteupe, prosjačenje i kriminalitet. U Los Anđelesu je 1910. godine prva žena policajac obukla uniformu šivenu za ženu policajca (Brown and Heidesohn, 2000: 149–155).

Prve žene policajci u Kanadi (*Mrs Laurancy Harris* i *Miss Miller*) zaposlene su u Vankuverskoj policiji 1912. godine (Le Beuf and McLean, 1997). Ne računajući praksu zapošljavanja žena kao čuvara u ženskim zatvorima, smatralo se da žene treba da obavljaju poslove i zadatke koji su u vezi sa drugim ženama i djecom. Prvi poslovi za žene u policiji, u današnjem poimanju policijskih poslova, računajući i poslove nadzora u ženskim zatvorima, bili su: poslovi suzbijanja kriminaliteta, odnosno prevencija kriminaliteta, posebno maloljetničkog, briga za javni red i mir, briga za javni moral, napuštenu djecu, žensku mladež i posrnule djevojke. Smatralo se da

50 Pravo glasa ženama je prvo dao Novi Zeland 1893. godine, zatim Finska 1906, Albanija 1920, Mongolija 1924, Ekvador 1929, Turska 1930 i Šri Lanka 1931 godine. Među zemljama koje su posljednje dale pravo glasa ženama su Švajcarska 1971, Irak 1980, Namibija 1989 i Kazahstan 1994 godine; *Presmagazin*, 8. mart 2009. god.

51 History of Policewomen. *The Worlds First Policewoman*. Na sajtu: www.sameshield.com, Pristup: 15. 03. 2012.

su one osjetljivije i da se bolje nose sa emocionalnim situacijama od muškaraca. Ženama su dodjeljivani specifični slučajevi, u kojima se uglavnom radilo sa drugim ženama i djecom, a u kojima je bilo potrebno ostvariti određena porodična prava (Le Beuf and McLean, 1997).

U Evropi, Engleska je prva imala žene u policiji, primljene oko 1905. godine sa ciljem angažovanja na suzbijanju prostitucije, kontroli i suzbijanju, za ono vrijeme dosta velikog, maloljetničkog i ženskog kriminaliteta. Žene su 1916. godine bile organizovane u Žensku dobrovoljačku policiju, sastavljenu od oko hiljadu žena koje su kontrolisale restorane i hotele i *vršile uličnu službu* (Skot, 1956). Prva žena policajac u Švedskoj primljena je 1908. godine, iste godine i u Norveškoj, a u Danskoj 1911. godine. Do 1914. godine, tj. do početka Prvog svjetskog rata⁵², sve nordijske zemlje i Njemačka imale su žene u policiji na administrativnim poslovima i poslovima organizacije, tj. poslovima koji su, u stvari, bili iz sfere socijalnog staranja i brige o mladima. Problem zapošljavanja žena bio je pragmatične prirode – da se riješi trenutni problem nedostatka muškaraca zbog izbivanja rata, ili kao posljedica ostvarenja zahtjeva ženskih organizacija za izjednačavanje polova u ljudskim pravima (Janković, 1926).

U 1927. godini, prema jednoj anketi Društva naroda, bilo je 20 zemalja koje su imale žene u policiji, dok su Kraljevina Jugoslavija, Grčka, Francuska i još neke zemlje bile protiv ove prakse. Sve žene policajci u međuratnom periodu imale su zadatke strogo ograničene na problematiku ženskog i omladinskog kriminaliteta, odnosno u vezi sa djelima kod kojih su žene, djeca i omladina žrtve. Saglasno tome, Međunarodna komisija kriminalističke policije bila je mišljenja da je glavna korist od zapošljavanja žena u policiji tamo gdje je

52 Prvi svjetski rat donosi masovnije zapošljavanje žena u policiji na poslovima tzv. prevencije i zaštite i uspostavljanja socijalno-higijenskih poslova. U toku Prvog svjetskog rata, policija velikog broja država Evrope, Australije i drugih dijelova svijeta, zapošljava žene da popune mjesta muškaraca na frontovima. Taj pozitivan trend prijema se nastavlja, ne u očekivanom broju, ali je izvjesno da žene, mada polako, ipak sigurno ulaze u policiju.

potrebna pomoć djeci, mladim ljudima i ženama, dok se korišćenje žena policajaca za druge policijske zadatke nije preporučivalo (Lazarević, 1993: 105-109).⁵³ Zanimljivo je da ovakav stav postaje stereotip i zadržava se u današnje vrijeme kao preovlađujući u mnoštvu zemalja. Poruka tog stava je da, ako se žene moraju primati u policiju, onda ih treba primati na ženske poslove, i od njih formirati posebnu žensku policiju.

Na kongresu žena u Parizu, 1931. godine, između ostalog, raspravljalo se i o zapošljavanju žena u policiji. U Rusiji, žene su, počev od Oktobarske revolucije, a naročito poslije Drugog svjetskog rata (u SSSR-u), primane ravnopravno na sve poslove kao muškarci, pa tako i u policiju. Poljska ima žene u policiji od 1926. godine. Mađarska dobija žene policajce 1935. godine. I u Kini se pristupalo osnivanju ženske policije. Šangaj je prvi kineski grad koji je dobio žensku policiju, 1929. godine, a 1932. i 1933. godine uvode je i svi veći gradovi u Kini. Primjer Kine slijede Indija i Singapur. Turska 1932. godine zapošljava žene u saobraćajnoj policiji (Petrović, 2007).

Prvih decenija poslije Drugog svjetskog rata samo mali broj žena uspijeva da bude promovisan u policajke. Sredinom sedamdesetih godina situacija u ovom pogledu nije bitnije izmijenjena, mada je u pojedinim zemljama ostvaren izvjestan napredak (posebno u Velikoj Britaniji, u kojoj su žene policajci činile 5,2% policijskog osoblja). U Sjedinjenim Američkim Državama je 1971. godine bilo oko 3.700 žena policajaca, a 1990. godine 29.403 ili 8,1% od ukupnog broja uniformisanog policijskog osoblja. U Kanadi je 1988. godine bilo 18,8% žena među zaposlenima u policiji, ali je procenat njihovog udjela među policijskim osobljem bio svega 5,1%. Najviši procenat žena policajaca imala je RCMP (7%), dok je *Služba bezbjednosti* u Kvebeku od 4.500 policajaca imala tek 50 žena (Lunneborg, 1989: 251). U Italiji je *Korpus ženske policije* sa 553 pripadnice formiran 1959. godine, da bi 1981. godine bio ukinut i žene policajci su u potpunosti izjednačene sa muškarcima. Šezdesetih godina

53 Vidi šire: Milosavljević, B. (1997). *Nauka o policiji*. Beograd: Policijska akademija.

zapošljavanje žena policajaca dobija nešto šire razmjere i u drugim zapadnoevropskim zemljama (Milosavljević, 1997: 525-526).

Mada još uvijek nezadovoljavajući, prijem žena u policijske redove podstaknut je tokom osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog vijeka aktivnošću ženskog pokreta, koji zahtijeva da se polna struktura zaposlenih u policiji usaglasi sa polnom strukturom stanovništva, odnosno da žene učestvuju u policijskom osoblju sa 50%. U pojedinim zemljama su donijete i sudske odluke kojima je konstatovano postojanje diskriminacije žena prilikom zapošljavanja u policiji. Postoje i preporuke zvaničnih organa u mnoštvu zemalja, donijete radi šireg zapošljavanja žena u policiji i motivisane pozitivnim gledanjem javnosti na to pitanje. Svi takvi zahtjevi, odluke i preporuke nailaze na snažan otpor policijske sredine. Zanimljivo je da se konzervativizam policije u vezi sa ovim pitanjem povremeno izražava i javno, u vidu otvorenog protivljenja prijemu žena u policiju. Kao uobičajene prepreke prijemu žena se pojavljuju standardi selekcije, odnosno isti zahtjevi u pogledu visine, težine i fizičkih sposobnosti za muške i ženske kandidate. Odbranu jedinstva navedenih standarda policija je temeljila na uvjerenju o fizičkoj snazi kao jednom od ključnih preduslova za policijski posao (Milosavljević, 1997: 526-527).

Žene koje uspiju da zadovolje standarde selekcije, nailaze na nove prepreke tokom obuke i probnog rada. Obuku uglavnom izvođe muškarci i, kako praksa pokazuje, žene se, gotovo stalno, tokom obuke podsjećaju kako je policija muška profesija. Do pravih problema za žene policajce dolazi tek sa ulaskom u službu. Na to ukazuju rezultati brojnih istraživanja i anketa, žalbe ženskih policajaca i sudske odluke.⁵⁴ Žene policajci se moraju boriti ne samo sa krimi-

54 Prema jednom istraživanju izvršenom 1987. godine u policiji Los Angelesa, konstatovano je da većina žena policajaca ima u službi probleme u vezi sa nepriznavanjem njihovih radnih sposobnosti (70%), seksualnim prijedlozima kolega (76%), verbalnim osporavanjem ličnih sposobnosti od kolega (55%), itd. Podacima se dokazuje da se rad žena policajaca vrednuje po drukčijim standardima (strožim), kao i da su one često predmet šikaniranja i da uopšte još nisu prihvaćene na poslu. Generalni tužilac Kanade, poslije brojnih pritužbi

nalitetom i kriminalnim aktivnostima već i sa negativnim shvatanjima i stereotipima koji su usmjereni prema ženama generalno, a i prema ženama policajcima posebno (Hernandez, 1982).

O ženskim ljudskim pravima i ravnopravnosti polova u obrazovanju

Kada se osvrnemo na cjelokupnu istoriju čovječanstva, izuzev, u istorijskim okvirima shvaćenog, relativno kratkog perioda matrijarhata, koji se smatra primitivnim oblikom organizovanja ljudske, društvene zajednice, možemo konstatovati da je žena, bez obzira na, prije svega izuzetno značajnu reproduktivnu, a u kasnijem razvoju civilizacije i društvenu, naučnu i, u novije vrijeme, političku ulogu, bila i još uvijek jeste u podređenom položaju u odnosu na muškarca (Mijović, 2001: 363-369). Jednakost i ravnopravnost polova nisu isključivo pitanja socijalne pravde, nego predstavljaju neophodan uslov za društveni i ekonomski razvoj jedne zemlje, sa posebnim naglaskom na smanjenje siromaštva i poboljšanje kvaliteta života svih građana i građanki jednog društva. Iako formalno i

žena policajaca na šikaniranje od rukovodilaca i kolega, istragom je utvrdio kako je u toj zemlji tokom dvije godine (1983-1985) čak 69 žena policajaca bilo otpušteno sa posla, a njih 68 dalo otkaz. Broj žena koje su dale otkaze bio je pet puta veći u odnosu na broj muškaraca koji su u istom tom periodu napustili službu. Kao osnovne razloge napuštanja službe, žene su navodile: neprihvatanje njihovog rada, *seksualne prijedloge* nadređenih i grube šale kolega. Navedeno prema: Forcese, D.P. (1992). *Policing Canadian Society*. Scarborough, Ontario: Prentice-Hall Canada Inc., p. 152.

Takođe, i u Velikoj Britaniji je konstatovano postojanje diskriminacije žena u policijskoj službi, a tim problemom se bavio i Evropski sud. Vidi šire: Anderson, R., Brown, J.M. and Campbell, E.A. (1993). *Aspects of Sex Discrimination within the Police Service in England and Wales*. London: Home Office Research and Planning Group.

međunarodni i domaći normativnopravni standardi garantuju pravo na školovanje i obrazovanje bez ikakve diskriminacije na bilo kom osnovu, pa i po osnovu pola, u praksi postoji jaz i procentualni nesrazmjer između obrazovanosti žena i muškaraca iste dobi⁵⁵, ali i između obrazovanosti muškaraca i žena u određenim zanimanjima.

Suština koncepcije ljudskih prava jeste u njihovoj univerzalnosti i nedjeljivosti. Univerzalnost podrazumijeva ljudska prava za sve i ista prava za sva ljudska bića, bez obzira na njihovu polnu, nacionalnu, vjersku, rasnu i bilo koju drugu pripadnost. Ovdje se može postaviti pitanje zašto onda govorimo o pravima žena ili ženskim pravima, odnosno zar su žene dio čovječanstva za koji ne važe ista pravila igre kao i za muški dio cjelokupne ljudske populacije? Logičan odgovor bi bio da zaista, ukoliko su ljudska prava univerzalne kategorije, onda, u najmanju ruku, nije umjesno govoriti o posebnoj grupi prava, odnosno o ženskim pravima, jer na taj način prividno sami pravimo razliku (Mijović, 2001). Međutim, pretjerana opštost koncepta ljudskih prava često vodi ka njihovoj društvenoj nevidljivosti, a posredno i do kršenja ženskih ljudskih prava. Istovremeno, u unutrašnjim granicama, lokalno zakonodavstvo diskriminiše ili umanjuje prava žena u odnosu na muškarce, ili se to dešava prilikom primjene samih zakona.

Kada govorimo o međunarodnim dokumentima, dokument koji se smatra *međunarodnom poveljom ženskih prava* jeste Konvencija UN-a o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena⁵⁶. Prema navedenoj Konvenciji *diskriminacija* je svako razlikovanje, isključivanje ili ograničavanje ljudskih prava i osnovnih sloboda u političkom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom, građanskom smislu ili u bilo kojoj drugoj oblasti, učinjeno na osnovu pola, koje ima za rezultat umanjivanje ili onemogućavanje priznavanja, uživanja ili vršenja

55 Na sajtu: <http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/centri/gendercentarrs/Pages/Obrazovanje.aspx>. Pristup: 20. 03. 2012.

56 Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (G.A.res. 34/180, 34 U.N.GAOR Supp. (No.46) at 193, U.N.Doc.A/34/46. U daljem tekstu: Konvencija.

tih prava od strane žena, na osnovi jednakosti muškaraca i žena, bez obzira na njihov bračni status. Poseban segment zaštite ženskih prava u Konvenciji je u vezi sa obezbjeđivanjem *jednakih uslova u pogledu karijere i profesionalnog usmjeravanja*, kao i ravnopravnosti u oblasti zapošljavanja.⁵⁷

U skladu sa Dejtonskim mirovnim sporazumom Bosna i Hercegovina ima obavezu direktno primjenjivati, bez prethodnog postupka ratifikacije, 16 međunarodnih dokumenata kojima se, između ostalog, štite osnovna ljudska, a samim tim i ženska prava (Mijović, 2001). Ustavima Bosne i Hercegovine⁵⁸ i Republike Srpske u poglavlju Ljudska prava i slobode definisano je da su sva lica, odnosno građani na teritoriji Bosne i Hercegovine, odnosno Republike Srpske, ravnopravni u slobodama, pravima i dužnostima, jednaki pred zakonom i uživaju istu pravnu zaštitu bez obzira na rasu, pol, jezik, nacionalnu pripadnost, vjeroispovijest, socijalno porijeklo, rođenje, obrazovanje, imovinsko stanje, političko ili drugo uvjerenje, društveni položaj ili drugo lično svojstvo. Nadalje, Zakonom o ravnopravnosti polova u Bosni i Hercegovini⁵⁹, u poglavlju koje govori o obrazovanju, predviđeno je da svi imaju jednaka prava na obrazovanje, bez obzira na pol, te da nijedna obrazovna institucija ne smije vršiti diskriminaciju zasnovanu na polu u vezi sa: uslovima prijema, odbijanjem prijema, načinom pružanja usluga

57 Jednaka prava za žene, kao i zapošljavanje žena i muškaraca pod istim uslovima, pored Konvencije, posebno su naglašena i u drugim međunarodnim dokumentima, kao što su *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*, *Konvencija o političkim pravima žena*, Afrička povelja o ljudskim pravima i Američka konvencija o ljudskim pravima i mnogi drugi međunarodni dokumenti. Svi ovi propisi, samom činjenicom da su doneseni, govore u prilog tendenciji izjednačavanja položaja žena i muškaraca na jednom univerzalnom nivou. Sa druge strane stoji bolna činjenica da veliki dio ovih međunarodnih propisa nema pravno obavezujuću snagu u odnosu na unutrašnje zakonodavstvo zemalja potpisnica. To se na sreću ne odnosi na sve propise.

58 Ustav Bosne i Hercegovine (Aneks 4. Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini) stupio na snagu 14. decembra 1995. god.

59 Zakon o ravnopravnosti polova u Bosni i Hercegovini—prečišćeni tekst („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 32/10).

i beneficija, isključenjem iz procesa obrazovanja, vrednovanjem dostignutih rezultata u toku obrazovanja, jednakim uslovima u stvaranju karijere i profesionalnom usmjeravanju, stručnom usavršavanju i sticanju diploma i u drugim mogućim slučajevima. Planovi i programi, kao i metodologije rada moraju osigurati uspostavljanje takvog obrazovnog sistema koji će garantovati eliminaciju nastavnih programa koji sadrže stereotipnu društvenu ulogu muškarca i žene, a koji za posljedicu imaju diskriminaciju i nejednakost polova, te obezbijediti efikasne mehanizme zaštite protiv diskriminacije i seksualnog uznemiravanja. Takođe, predviđeno je da će sadržaji koji promovišu jednakost polova biti sastavni dio nastavnog programa za sve nivoe obrazovanja.

Sistem policijskog obrazovanja u Republici Srpskoj

U ovom dijelu rada prikazaće se sistem policijskog školstva i obuke u Republici Srpskoj. Nastojaće se pokazati specifičnost ovog vida obrazovanja kao i otvorenost policijskog obrazovanja prema ženama, stepen poštovanja jednakih prava žena i muškaraca u pogledu

dostupnosti ovog vida obrazovanja, ali i prava u pogledu zapošljavanja, karijere i profesionalnog usmjeravanja u policiji. Policijsko obrazovanje u Republici Srpskoj je u nadležnosti Uprave za policijsko obrazovanje, koja predstavlja osnovnu organizacionu jedinicu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske⁶⁰. Osnovni zadatak navedene Uprave je upravo školovanje i stručno osposobljavanje sadašnjih i budućih pripadnika/ca Ministarstva. Svi poslovi i zadaci Uprave se obavljaju u četiri unutrašnje organizacione jedinice, i to u: Visokoj školi unutrašnjih poslova, Jedinici za osnovnu obuku - Policijskoj akademiji⁶¹, Odjeljenju za stručno usavršavanje i Odjeljenju za logistiku i internatske usluge. Visoka škola unutrašnjih poslova⁶² osnovana je na prijedlog Ministarstva unutrašnjih poslova odlukom Vlade Republike Srpske broj 02/1-02-734/02 od 23. 07. 2002. godine (prethodno je postojala kao Viša škola unutrašnjih poslova, koja je osnovana odlukom Vlade RS broj 02-157/95 od 01. 07. 1995. godine). Ova visokoškolska ustanova se bavi obrazovanjem budućih pripadnika/ca Ministarstva unutrašnjih poslova i drugih policijsko-bezbjednosnih agencija u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini, po modernim studijskim programima, usklađenim sa bolonjskim obrazovno-naučnim sistemom. Visoka škola je i pridružena članica Univerziteta u Banjoj Luci.

U realizaciji nastavnih i drugih sadržaja poštuju se opšti principi na kojima počiva evropski obrazovni sistem, a naročito principi

60 U daljem tekstu: Ministarstvo.

61 U daljem tekstu: Policijska akademija.

62 U daljem tekstu: Visoka škola. U Visokoj školi unutrašnjih poslova realizuju se osnovne studije (studije prvog ciklusa – *bachelor* stepen), koje mogu da traju šest ili osam (specijalistički stepen) semestara. Završetkom osnovnih studija u trajanju od šest semestara, ostvaruje se 180 ECTS bodova i stiče se visoka stručna sprema i zvanje *diplomirani pravnik unutrašnjih poslova*. Završetkom osnovnih studija u trajanju od osam semestara (specijalistički stepen) ostvaruje se 240 ECTS bodova i stiče se visoka stručna sprema i zvanje *diplomirani pravnik unutrašnjih poslova – specijalista* iz odabranog smjera. Smjerovi na Visokoj školi unutrašnjih poslova jesu policijski i kriminalistički, a za njih se studenti opredjeljuju u četvrtog godini. Dostupno na sajtu: <http://education.muprs.org/>. Pristup: 20. 03. 2012.

čuvanja i poštovanja akademskih sloboda, razvoja demokratskih institucija u društvu u skladu sa evropskim standardima, stalnim podizanjem efikasnosti i racionalnosti obrazovnog procesa, praćenjem objektivnih potreba društva, javnog i privatnog sektora za novim sadržajima, podsticanjem svih oblika saradnje i unapređivanja komunikacija, zatim jačanjem osjećaja profesionalne, odnosno strukovne solidarnosti, te principa jednakosti i zabrane diskriminacije po bilo kojem osnovu. Studentima u Visokoj školi obezbjeđena je savremena edukacija iz opštih, pravnih, kriminalističko-policijskih i bezbjednosnih nauka, a sve u cilju njihovog osposobljavanja za obavljanje najsloženijih poslova u bezbjednosnim organima širom Bosne i Hercegovine.⁶³

Visoku školu mogu upisati pripadnici oba pola. Ukupan broj upisanih studenata prve godine od osnivanja Više (Visoke) škole unutrašnjih poslova (od 1995. do 2011. godine) jeste 2.520, od kojih su 538 ili 21,34 % pripadnice ženskog pola. Višu (Visoku) školu unutrašnjih poslova od osnivanja do 31.12. 2011. godine završilo je ukupno 1.046 studenata, od kojih su 286 ili 27,34 % pripadnice ženskog pola. Trenutno na Visokoj školi studira 586 studenata, od kojih su 154 ili 26% pripadnice ženskog pola.⁶⁴ Prilikom upisa u Visoku školu, odnosno tokom selekcije prijavljenih kandidata/kinja poštuje se ravnopravnost polova. Iako je prethodnih godina konkursom⁶⁵ za upis na Visoku školu bio tačno predviđen broj muških i ženskih kandidata/kinja koji se mogu primiti na studije, te da je taj broj ženskih pripadnica znatno manji od muških pripadnika, članom 11.

63 Pored djelatnosti visokog obrazovanja, Visoka škola unutrašnjih poslova obavlja naučnoistraživačku, ekspertsko-konsultantsku i izdavačku djelatnost, te obezbjeđuje saradnju sa drugim visokoškolskim i naučnim institucijama, kao i drugim organima nadležnim za obrazovanje i vaspitanje u regionu i šire.

64 Podaci stručnih službi Visoke škole unutrašnjih poslova Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske u Banjoj Luci.

65 Prošlogodišnjim konkursom za upis studenata u prvu godinu studija u Visoku školu unutrašnjih poslova predviđen je upis 45 studenata na redovne studije, i to 35 muškaraca i 10 žena. Opšti i posebni uslovi, kao i sve ostalo predviđeno konkursom, isti su za pripadnike oba pola.

Pravilnika o selekciji i izboru kandidata za upis na studije u Visoku školu unutrašnjih poslova⁶⁶ predviđeno je da ministar unutrašnjih poslova može dati saglasnost za proširenje liste izabranih kandidata za upis na studije u Visoku školu. Naime, proširenje liste se vrši iz reda kandidata koji su prošli postupak selekcije, a između ostalog, i radi poštovanja *nacionalne, polne ili regionalne zastupljenosti kandidata* (stav 2. b). Nadalje, kada govorimo o samom postupku selekcije i izbora kandidata/kinja za prijem u prvu godinu redovnih studija koji se sastoji od ljekarskog pregleda, provjere motoričkih sposobnosti, testa opšteg znanja, testa gramatike i pravopisa, intervjuja i bodovanja opšteg uspjeha ostvarenog u toku prethodnog školovanja, važno je naglasiti da se vodi računa o rodnoj ravnopravnosti. U prilogu broj 1 Pravilnika Visoke škole koji se odnosi na Kriterijume za sprovođenje postupka selekcije kandidata za upis u prvu godinu redovnih studija Visoke škole kod određivanja motoričkog statusa kandidata pravi se razlika između muških i ženskih kandidata u skladu sa realnim mogućnostima jednih i drugih. Tako, na primjer, muški kandidati za upis na Visoku školu, za najvišu ocjenu moraju uraditi 15 i više, dok žene, za istu ocjenu, moraju uraditi 11 i više sklekova. Razlika postoji kod svih vježbi kojima se utvrđuje motorički status kandidata/kinja za upis.⁶⁷ Rang-lista se sačinjava posebno za muške, a posebno za ženske kandidate.

Aneksom A Madridske deklaracije, u tački 16. naglašena je potreba da se formira Policijska akademija u Republici Srpskoj. Tako je 1999. godine osnovana Policijska akademija. Osnivač Policijske akademije je Vlada Republike Srpske. Policijska akademija vrši školovanje, stručno osposobljavanje i usavršavanje kadrova u skladu sa zakonom, Statutom i drugim podzakonskim aktima vezanim za obrazovanje odraslih, učestvuje u izradi svih nastavnih planova i

66 *Pravilnik o selekciji i izboru kandidata za upis na studije u Visoku školu unutrašnjih poslova* („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 88/10). U daljem tekstu: Pravilnik Visoke škole.

67 Vidi šire: *Pravilnik o selekciji i izboru kandidata za upis na studije u Visoku školu unutrašnjih poslova* („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 88/10).

programa za sve vrste obuka i kurseva koji se izvode na Policijskoj akademiji, realizuje nastavne planove i programe, organizuje nastavu za sve oblike kurseva iz svoje nadležnosti, sarađuje sa drugim organizacionim jedinicama Ministarstva.

Kao i Visoku školu, Policijsku akademiju mogu upisati polaznici oba pola. Ukupan broj upisanih kadeta/kinja od osnivanja Policijske akademije je 1.052, od kojih su 225 ili 21,38 % kadetkinje. Policijsku akademiju je od osnivanja do 31.12. 2011. godine završilo ukupno 1.009 kadeta/kinja od kojih su 214 ili 21,20 % kadetkinje. Trenutno, osnovnu policijsku obuku prvog nivoa pohađa 51 polaznik, od kojih je 7 ili 13,72% pripadnica ženskog pola.⁶⁸

Prilikom upisa u Policijsku akademiju, odnosno tokom selekcije prijavljenih kandidata/kinja poštuje se ravnopravnost polova. Iako je prethodnih godina konkursom⁶⁹ za upis na Policijsku akademiju bio tačno predviđen broj muških i ženskih kandidata/kinja koji se mogu primiti na Policijsku akademiju, te da je taj broj ženskih pripadnica znatno manji od muških pripadnika, članom 3. Pravilnika o izmjenama i dopunama Pravilnika o selekciji i izboru kandidata/kinja za polaznike/ce osnovne policijske obuke prvog nivoa u Jedinici za osnovnu i specijalističku obuku – Policijskoj akademiji⁷⁰, predviđeno je da ministar unutrašnjih poslova može dati saglasnost za proširenje liste izabranih kandidata/kinja za upis na Policijsku akademiju. Naime, proširenje liste se vrši iz reda kandidata/kinja koji/e su prošli/e postupak selekcije, a između ostalog i radi poštovanja

68 Podaci stručnih službi Policijske akademije Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske u Banjoj Luci.

69 Prošlogodišnjim konkursom za upis kadeta 16. klase osnovne policijske obuke prvog nivoa Jedinice za osnovnu obuku – Policijske akademije predviđen je upis 25 kadeta, i to 20 muškaraca i 5 žena. Opšti i posebni uslovi, kao i sve ostalo predviđeno konkursom, isti su za pripadnike oba pola.

70 *Pravilnik o selekciji i izboru kandidata za polaznike osnovne policijske obuke prvog nivoa u Jedinici za osnovnu i specijalističku obuku – Policijskoj akademiji* („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 41/09) i *Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o selekciji i izboru kandidata za polaznike osnovne policijske obuke prvog nivoa u Jedinici za osnovnu i specijalističku obuku – Policijskoj akademiji* („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 54/10).

nacionalne, polne ili regionalne zastupljenosti kandidata (član 12a, stav 2. tačka b). Kao i prilikom selekcije za upis na studije u Visoku školu, prilikom određivanja motoričkog statusa kandidata/kinja za upis na Policijsku akademiju, pravi se razlika između muških i ženskih kandidata u skladu sa realnim mogućnostima jednih i drugih. Takođe, razlika postoji kod svih vježbi kojima se utvrđuje motorički status kandidata/kinja za upis. Rang lista se sačinjava posebno za muške, a posebno za ženske kandidate.

Međutim, na Policijskoj akademiji se školuju i polaznici/e policijske obuke prvog nivoa za pripadnike/ce Specijalne jedinice policije. Prošlogodišnjim konkursom predviđen je upis 20 kadeta/kinja. Na ovom konkursu nije se navodilo koliko kandidata treba da bude muškog, a koliko ženskog pola. Na ovaj način data je mogućnost svim zainteresovanim licima, bez obzira na pol, da ravnopravno učestvuju na konkursu. No, ono što je važno naglasiti, jeste da se Pravilnikom o selekciji i izboru kandidata/kinja za polaznike/ce osnovne policijske obuke prvog nivoa u Jedinici za osnovnu i specijalističku obuku - Policijskoj akademiji za pripadnike Specijalne jedinice policije⁷¹, ne pravi razlika kod određivanja motoričkog statusa kandidata/kinja između muških i ženskih kandidata u skladu sa realnim mogućnostima jednih i drugih. Na ovaj način je predviđeno da se za sve kandidate/kinje, bez obzira na pol, rade isti testovi prema istim normativima.⁷²

Kada je u pitanju zasnivanje radnog odnosa žena u policiji, za poslužavanje žena na nepolicijskim poslovima u policiji predstavlja relativno staru i raširenu praksu, tako da se one i danas u srazmjerno velikom broju pojavljuju kao izvršioci administrativnih, tehničkih ili

71 *Pravilnik o selekciji i izboru kandidata za polaznike osnovne policijske obuke prvog nivoa u Jedinici za osnovnu i specijalističku obuku – Policijskoj akademiji za pripadnike Specijalne jedinice policije* („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 41/09).

72 Vidi šire u Kriterijumima za sprovođenje postupka selekcije kandidata za polaznike osnovne policijske obuke prvog nivoa u Jedinici za osnovnu i specijalističku obuku – Policijskoj akademiji za pripadnike Specijalne jedinice policije, koji predstavljaju sastavni dio Pravilnika.

pomoćnih poslova u policiji. Tradicionalno shvatanje policijske profesije kao muške profesije, promijenilo se tokom godina, pa se sa sigurnošću može reći da žene obavljaju sve dužnosti u policiji, i da žena može obavljati svaku dužnost u policiji, te da policijska profesija odavno nije privilegija samo muškaraca. Prosjek žena policajaca u evropskim zemljama je oko 10%, izuzev Švedske, Norveške, Holandije i Velike Britanije čiji je prosjek 18%. U svim zemljama ovaj broj je u porastu, a što se tiče Bosne i Hercegovine, on još uvijek nije dostigao evropski prosjek, te iznosi oko 7%, a u Republici Srpskoj⁷³ 6,3%. Prema podacima iz novembra 2010. godine dostavljenim od Ministarstva žene policijski službenici čine ukupno 6,71% zaposlenih policijskih službenica u Ministarstvu (Bećirević, Šulc i Šošarić, 2011: 75). Danas u našoj zemlji, kada se teži razvoju partnerstva policije i građana u lokalnoj zajednici radi njegovanja i unapređivanja pozitivnih relacija, organizovanja prevencije i drugih aktivnosti kojima će se smanjiti broj krivičnih djela i ostalih društveno neprihvatljivih ponašanja, neophodna je modernizacija policije. Policija u našoj zemlji treba da postane moderan servis građana, čemu će doprinijeti zapošljavanje većeg broja pripadnika ženskog pola. Kvalitetna polna struktura jedan je od osnovnih uslova za profesionalno izvršavanje određenih policijskih zadataka (Grbić-Pavlović i Rogić, 2009).

Prema dostupnim podacima u Ministarstvu su 6.853 zaposlena lica, od čega 1.455 ili 21% žena. Naime, 367 ili 25,22% žena su sa statusom policijskih službenica, zatim 638 ili 43,85% sa statusom državnih službenica, 446 ili 30,65% sa statusom namještenica i 4 ili 0,27% sa statusom pripravnica. Na rukovodnim radnim mjestima zaposleno je 76 žena, od čega 13 policijskih službenica od nivoa načelnika/ce jedinice do šefa odsjeka i 63 državne službenice od nivoa načelnika/ce uprave do rukovodioca grupe (MUP RS, 2012: 47).

73 Vidi šire: Grbić-Pavlović, N., Rogić, I. (2009). *Žene u policiji Republike Srpske, Bezbjednost, Policija, Građani*, broj 2, str. 167–181.

Zaključna razmatranja

Današnja shvatanja ukazuju na činjenicu da pojedine poslove u policiji isključivo može da obavlja žena, a to su prije svega službeni kontakti sa ženama (zakonom je propisano da pretresanje ženskih lica mogu da obavljaju isključivo žene), informativni razgovori sa ženama (seksualna zlostavljanja i bludne radnje), razgovori sa maloljetnicama. U svim tim slučajevima muškarac bi mnogo teže došao do pravih informacija, jer su žene po prirodi nježnije, preciznije i temeljitije.

Zapošljavanje žena u policiji je tradicionalno ograničeno, jer mnogi muškarci koji vrše kontrolne funkcije u policiji smatraju da je obavljanje policijskih poslova muška djelatnost i da bi se žene mogle zapošljavati jedino na nekoliko pozicija gdje se obično traže žene, na primjer za rad sa maloljetnicima (Cohn, 1978: 189). Radna mjesta gdje bi žene policajci mogle raditi i gdje je njihovo angažovanje neophodno jesu ona radna mjesta vezana za rasvjetljavanje krivičnih djela silovanja, seksualnih zločina, nasilja u porodici i zlostavljanja djece. Insistiranje stručnjaka da se naglasak stavi na policiju kao *službu*, a ne kao *snagu*, kao i na potrebi da zaposleni u policiji prema građanima pokažu *saosjećanje*, *uljudnost*, *strpljenje*, i *ljubavnost*, mora posebno da se poštuje kada je u pitanju rasvjetljavanje i pružanje pomoći u navedenim djelima. A tu je upravo značajna uloga žene policajca, što je shvaćeno još početkom prošlog vijeka i realizovano kroz djelatnost ženske policije u mnogim zemljama (Dapčević-Marković, 2002: 353).

Prijem i stepen integracije žena u policiju obično je dolazio kao posredni rezultat donošenja nekog važnog međunarodnog dokumenta o ljudskim pravima ili rodnoj ravnopravnosti, ili je bio podstaknut aktivnostima ženskog pokreta tokom osamdesetih i devedesetih godina prošlog vijeka, koji je zahtijevao da se polna struktura zaposlenih u policiji usagласi sa polnom strukturom stanovništva, odnosno da žene učestvuju u strukturi policijskog osoblja sa 50%.⁷⁴

⁷⁴ Vidi šire: Spasić D. (2008). *Žene u sistemu policijskog obrazovanja – stanje i perspektiva ženskih ljudskih prava*, Temida, broj 3, str. 41– 61.

Osnovni cilj uvođenja i dosljednog poštovanja principa i standarda za ravnopravnost polova u oblasti obrazovanja jeste stvaranje jednakih mogućnosti i pristupa obrazovanju za žene i muškarce i sa istim perspektivama za budući profesionalni život. Nova vizija obrazovanja ne poznaje rodnu i druge oblike diskriminacije, te promovise jednaka prava i za žene i za muškarce kao korisnike/ce obrazovnog procesa.

Kriterijumi za selekciju kadra za policijsko obrazovanje predstavljaju zahtijevane standarde u pogledu psihofizičkih sposobnosti, znanja, vještina i drugih ličnih kvaliteta koji su potrebni za rad u policiji. Potrebno je poštovati zabranu polne diskriminacije prilikom prijema na policijsko obrazovanje, kao i prilikom zapošljavanja policijskih službenika/ca, odnosno nastojati da se između prijavljenih kandidata/kinja odaberu isključivo najbolji za određeni posao, bez obzira na njihov pol.

Literatura

- Anderson, R., Brown, J.M. and Campbell, E.A. (1993). Aspects of Sex Discrimination within the Police Service in England and Wales. London: Home Office Research and Planning Group.
- Bećirević, M., Šulc, Ž., Šoštarić, M. (2011). Rod i reforma sektora sigurnosti u BiH. Sarajevo: Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga.
- Brown, J. & Heidesohn, F. (2000). Gender and Policing: Comparativ Perspectives. London: Macmilan Press LTD.
- Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (G.A.res. 34/180, 34 U.N.GAOR Supp. (No.46) at 193, U.N.Doc.A/34/46.
- Cohn, A.W. (1978). The Future of Policing. Beverly Hills, CA: Sage publications Inc.
- Dapčević-Marković, LJ. (2002). Žene u Policiji, Bezbednost, broj 2, str. 344–356.
- Forcese, D.P. (1992). Policing Canadian Society. Scarborough, Ontario: Prentice-Hall Canada Inc.
- Grbić-Pavlović, N., Rogić, I. (2009). Žene u policiji Republike Srpske, Bezbednost, Policija, Građani, broj 2, str. 167–181.
- Hernandez, E. (1982). Females in Law Enforcement, Femininity, Competence, Attraction, and Work Acceptance, Criminal Justice and Behavior, 9, 1:13–34.
- History of Policewomen. „The Worlds First Policewoman“. Na sajtu: www.sameshiled.com, Pristup: 15. 03. 2012.
- Janković, Z. (1926). Žene u policiji, Policija, broj 11, str. 296–299.
- Le Beuf, M.E. & McLean, J. (1997). Women in Policing in Canada: Beyond the Year 2000-It's Challenges. Ottawa: Canadian Police College.
- Lunneborg, P.W. (1989). Women Police Officers. Springfield, Illinois: Charles C Thomas Publishers.

- Lazarević, V. (1993). Međunarodna policija: istorija, rad, rezultati. Beograd: Izdanje autora.
- Mijović, LJ. (2001). Ženska prava – norme i stvarnost, Čitanka ljudskih prava. Sarajevo: Centar za ljudska prava.
- Milosavljević, B. (1997). Nauka o policiji. Beograd: Policijska akademija.
- Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske. (2012). Izveštaj o radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske za 2011. godinu. Banja Luka: MUP.
- Petrović, D. (2007). Žena policajac kroz istoriju, Bezbednost, broj 2, str. 330–341.
- Skot, H. (1956). Ženska policija u Velikoj Britaniji, Izbor, broj 4, str. 407–411.
- Spasić D. (2008). Žene u sistemu policijskog obrazovanja – stanje i perspektiva ženskih ljudskih prava, Temida, broj 3, str. 41– 61.
- Ustav Bosne i Hercegovine (Aneks 4. Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini) stupio na snagu 14. decembra 1995. god.
- Zakon o ravnopravnosti polova u Bosni i Hercegovini–prečišćeni tekst („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 32/10).
- Pravilnik o selekciji i izboru kandidata za upis na studije u Visoku školu unutrašnjih poslova („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 88/10).
- Pravilnik o selekciji i izboru kandidata za polaznike osnovne policijske obuke prvog nivoa u Jedinici za osnovnu i specijalističku obuku – Policijskoj akademiji („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 41/09).
- Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o selekciji i izboru kandidata za polaznike osnovne policijske obuke prvog nivoa u Jedinici za osnovnu i specijalističku obuku – Policijskoj akademiji („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 54/10).

Pravilnik o selekciji i izboru kandidata za polaznike osnovne policijske obuke prvog nivoa u Jedinici za osnovnu i specijalističku obuku – Policijskoj akademiji za pripadnike Specijalne jedinice policije („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 41/09).

<http://www.narodnaskupstinars.net/cyrl/>

<http://education.muprs.org/>

<http://www.vladars.net/sr-SP> Cyrl/Vlada/centri/gendercentarrs/Pages/Obrazovanje.aspx.

BIOGRAFIJE

Priredivači:

Damir Arsenijević (Tuzla, 1977) je docent na Univezitetu u Tuzli i na Centru za interdisciplinarne poslijediplomske studije (CIPS) Univerziteta u Sarajevu i predaje u oblastima kritičkih teorija, književosti i rodnih studija. Njegova istraživanja i umjetničko-teorijske intervencije ispituju i interveniraju u teror nejednakosti, politiku proizvodnje znanja, i materijalnost sjećanja rata i genocida. Član je umjetničko-teorijske grupe Spomenik. Jedan je od osnivača međunarodne platforme Studije Jugoslavije - prostora za proizvodnju i interakciju umjetnosti, teorije, obrazovanja i politike. U izdanju izdavačke kuce Nomos objavio je 2010. godine knjigu *Forgotten Future: the politics of poetry in Bosnia and Herzegovina*. Dobitnik je nagrade Leverhulme Fellowship za predstojeću knjigu *Ljubav nakon genocida*.

Tobias Flessenkemper (Essen, Njemačka, 1968) je radio u polju zajedničkih politika sigurnosti i odbrane Evropske unije od 2003. godine. Nakon završetka EU misije u Skopju 2004. godine, 2005. godine se pridružio se Policijskoj misiji Evropske unije u Bosni i Hercegovini gdje je radio do 2012. godine kao viši politički savjetnik. Prije toga je radio za Ured vanjskih poslova Njemačke, OSCE, UNICEF i Evropskoj komisiji za proširenje EU za Jugoistočnu Evropu. Od 1996. do 2001. godine, bio je na poziciji generalnog sekretara Evropskog foruma mladih i Mladih evropskih federalista koji zagovaraju za učešće mladih u poslovima Evropske Unije. Ima MA iz političkih nauka Univerziteta u Kelnu i master u međunarodnoj humanitarnoj pomoći na Univerzitetu u Bochumu. Član je Vijeća Südosteuropa-Gesellschaft – SOG-a. Nedavno je priredio knjigu *Ten years on: Lessons from the EUPM in Bosnia and Herzegovina 2002-2012*, koju je 2013. godine objavio Institut za sigurnosne studije Evropske Unije u Parizu.

Autori_ce:

Admir Jugo (Sarajevo, 1984) od 2007. godine radi kao forenzič-ki arheolog/antropolog pri ICMP-u i trenutno je forenzički konsultant i pomoćni istraživač na projektu „Bosanske kosti, španski duhovi: tranzicijska pravda i pravno oblikovanje sjećanje nakon dva savremena konflikta“ koji financira European Reserch Council. Njegov zadatak je sprovođenje etnografskih studija sa medicinskim radnicima koji su radili tokom rata i ljudima koji su odrastali tokom rat u Bosni i Hercegovini da bi se utvrdilo kako pravni mehanizmi utiču na izgradnju mira i pomirenja u bivšoj Jugoslaviji. Admirov zadatak je također da napravi komparativnu analizu metodologije ekshumacija i njihovog uticaja na društvo u Bosni i Hercegovini i Španiji.

Aida Mia Alić (Sarajevo, 1985) trenutno radi u Odjelu za odnose s javnošću ICMP-a. Od 2003. do 2010. godine radila kao novinarka, uključujući petogodišnje iskustvo u Balkanskoj istraživačkoj mreži (BIRN BiH) prvobitno kao novinarke a potom zamjenica urednice magazina Justice Report. Objavila nekoliko publikacija vezanih za suđenja za ratne zločine i izvještavanje medija o tim procesima. Izvještavala sa suđenja za ratne zločine pred Sudom BiH, lokalnim sudovima u BiH i Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Aida je od 2007. do 2009. godine bila javna zastupnica pravde Inicijative mladih za ljudska prava (YIHR).

Amila Ždralović (1977, Sarajevo) diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, Odsjek za filozofiju i sociologiju. Magistrirala je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu i stekla zvanje magistricе socioloških nauka. Radi kao viša asistentica na Pravnom fakultetu u Sarajevu, na predmetima Sociologija, Sociologija prava i Gender i pravo. Između ostalog, objavila je sljedeće radove: „Oblikovanje roda u tranzicijskim procesima sa osvrtom na BiH“

(Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, LII/2009.), „Simboličko nasilje i rodni odnosi“ (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, LI/2008.), „Društveni aspekti političkog sistema BiH“ (u. Država, politika i društvo u BiH, zbornik, urednici: Damir Banović i Saša Gavrić, University Press, Sarajevo, 2011.), „Čitanje Rawlsove teorije prvobitnog položaja iz perspektive rasprave o pravednosti I. M. Young“, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, LIII/2010).

Ivana Dračo (1982, Sarajevo) diplomirala je na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, a zatim magistrirala Rodne studije u Centru za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu. Aktivna je u nevladinom sektoru kao voditeljica treninga iz oblasti ženskih ljudskih prava, rodni uloga i identiteta. Trenutno je zaposlena u organizaciji SOS Dječija sela BiH. U relevantnim zbornicima i časopisima objavljivala je radove iz oblasti izgradnje mira, rodne ravnopravnosti, uticaja masovnih medija, virtualnih identiteta i cyber feminizma.

Jasna Pekić (1987, Sarajevo) završila je master studij na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu. Svoju karijeru započela je kao istraživačica za NVO Atlantska inicijativa, gdje je objavila brojne *online* članke na temu Euro-Atlantskih integracija i sigurnosnih pitanja u BiH i svijetu. Radila je za brojne projekte UN agencija, OSCE-a i drugih međunarodnih organizacija u sferi ljudskih prava, sigurnosti i demokratizacijskih procesa. Trenutno radi na projektu sa fokusom na saradnju građana i civilnog društva sa predstavnicima vlasti.

Kanita Jajetović (1981, Sarajevo) završila je socijalni rad na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu a potom upisala Master program „*Gender Studies*“ pri Centru za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu. Bitno radno iskustvo stekla je u britanskoj nevladinoj organizaciji *Hope and Homes for Children* u Bosni i Hercegovini čiji se fokus rada odnosio na oblast dječijih

prava. U toku rada imala je priliku susretati se i sa ženama žrtvama nasilja. Usljed svoje želje da pruži podršku ranjivoj kategoriji javio se interes i za daljim učenjem o ljudskim pravima kako bi spoznala potrebe marginalnih grupa ali i potrebne korake koji vode ka unapređenja njihove situacije. Master studij je razvio dodatni interes kod autorice za pitanje ravnopravnosti spolova. Kako bi ukazala na razumjevanje kompleksnosti bh.političke scene odlučila se da završni rad posveti upravo ovoj oblasti. Usmjerila je pažnju na politički diskurs i angažman političarki na bosanskohercegovačkoj sceni.

Mirela Rožajac-Zulčić (1979, Sarajevo) diplomirala je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, Odsjek za komparativnu književnost i bibliotekarstvo. Završila je magistarski studij Rodne studije u Centru za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu 2008. godine odbranivši magistarski rad pod naslovom „Šerijatske odjevne prakse: kulturološki i pravni prijevori“. Zaposlena je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu kao stručna saradnica u biblioteci.

Nikolina Grbić-Pavlović (1983, Banja Luka) završila je Visoku školu unutrašnjih poslova u Banjoj Luci. Postdiplomske master studije na Pravnom fakultetu Univerziteta „Union“ u Beogradu je završila 2009. godine. U oktobru 2009. godine upisuje trogodišnje doktorske studije na istom fakultetu. Tokom 2010. i 2011. godine položila je sve ispite. Trenutno je u posljednjoj fazi izrade doktorske disertacije. Zaposlena je u Visokoj školi unutrašnjih poslova u Banjoj Luci kao asistent na tri pravna predmeta, i to na: Prekršajnom pravu, Policijskom pravu, Međunarodnom pravu. Učestvovala je u realizaciji desetak naučnoistraživačkih projekata koje su realizovali Visoka škola unutrašnjih poslova, Evropski defendologija centar i Udruženje penologa Republike Srpske. U 2010. godini završila je specijalnu edukaciju – I ciklus, o „*Postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku*“, čiji je organizator bila Italijanska ambasada u Bosni i Hercegovini i Ministarstvo prave Republike

Srpske. Uspješno je završila prvu *Ljetnu školu rodne ravnopravnosti* (2011) u organizaciji Gender centra - Centra za jednakost i ravnopravnost polova Vlade Republike Srpske i Univerziteta u Banjoj Luci. Tokom svog relativno kratkog perioda provedenog u naučnom istraživanju objavila je preko 30 naučnih radova, jednu monografiju, jedan priručnik i dvije knjige u koautorstvu. Učestvovala je na mnogobrojnim naučnim skupovima međunarodnog i domaćeg karaktera, seminarima, radionicama i okruglim stolovima.

Sari Wastell (New Heaven, USA, 1968) je prvo i osnovno pravni antropolog, sa nizom različitih interesa. Njena skorija istraživanja fokusiraju se na procesuiranje ratnih zločina pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i pred lokalnim sudovima u bivšoj Jugoslaviji. Sari je doktorirala društvenu antropologiju na Cambridg Univerzitetu. Sari predaje na Odsjeku za antropologiju na Goldsmiths-u, Univerzitet u Londonu, ali je predavala i na Cambridg-u i Edinbrughu gdje je studirala pravo i antropologiju, te je magistrirala na temu naciolizma u Baskiji i politici sjećanja. Na Goldsmiths-u predaje društvenu teoriju i antropologiju prava, iako se njeni istraživački naponi bave međunarodnim krivičnim pravom, tranzicijskom pravdom i iantropologijom međunarodnih odnosa. Trenutno je voditeljica projekta „Bosanske kosti, španski duhovi: tranzicijska pravda i pravno oblikovanje sjećanje nakon dva savremena konflikta“ koji financira European Reserch Council.

Senad Džanović, (1987, Priboj) student III godine dodiplomskog studija na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, Odsjek sigurnosnih i mirovnih studija. Izrazito se interesuje za oblast međunarodnih odnosa, međunarodne sigurnosti, diplomatije, regionalne saradnje na polju sigurnosti, ravnopravnosti spolova u svim sferama društva, borbe protiv terorizma. Aktivno i profesionalno se bavi borilačkim vještinama, samoodbranom (Krav Maga, Ruska Sistema). Prvi asistent instruktore ženske samoodbrane, prvi asistent glavnog instruktora profesionalne samoodbrane i borilačkih vještina, instruktor 3.

stepena profesionalne samoodbrane, član Internacionalne Krav Maga Federacije iz Izraela. Predsjednik je Skupštine Udruženja građana "Sportski klub Opstanak" iz Sarajeva i aktivni član istog. Organizator je i učesnik Seminara profesionalne samoodbrane u Sarajevu održanog 02. odnosno 03. aprila 2012. godine.

Sunita Dautbegović-Bošnjaković (1982, Sarajevo) završila je Sociologiju na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, a nakon toga stekla je zvanje magistra politologije, usmjerenje sigurnosne i mirovne studije, na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. U protekle tri godine aktivno radi u nevladinom sektoru. Svoju karijeru započela je u Istraživačko dokumentacionom centru u Sarajevu gdje se aktivno bavila istraživanjem i sakupljanjem dokumenata, činjenica i informacija o genocidu, ratnim zločinima i svim oblicima kršenja ljudskih prava u Bosni i Hercegovini u periodu od 1992. do 1995. godine. Kao rezultat istraživanja na projektu „Pozitivne priče“ publikovana je knjiga „Signali srca“. Trenutno radi u Savezu organizacija osoba s intelektualnim teškoćama FBiH na projektima promoviranja ljudskih prava, zastupanje i samozastupanje osoba s intelektualnim teškoćama, s ciljem njihovog socijalnog uključivanja kroz razvoj kvalitetnih servisa podrške u lokalnoj zajednici.

Vesna Jarić (1978, Beograd) je feministkinja, spisateljica i istraživačica. Završila osnovne i master studije orijentalistike na Univerzitetu Ca' Foscari u Veneciji, kao i trogodišnju edukaciju iz interkulture medijacije. Ko-autorka dva priručnika obrade operativnog iskustva i koncipiranja transferibilnog modela u multikulturalne zajednice, izdavači Provincija i Opština Venecija. Od 2008. živi i radi u Beogradu. Nakon specijalističkih akademskih studija međunarodnih odnosa, završava doktorske studije na istom odeljenju na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Autorka je brojnih publicističkih i akademskih članaka, kao i ko-autorka dva izdanja „Rečnika rodne ravnopravnosti“. Saraduje sa Upravom za rodnu ravnopravnost kao savetnica za rodnu ravnopravnost.

Zlatan Bajramović (1977. Split) završio je Odbranu i sigurnost na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu (FPNSA), a zatim master studij na Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik (IFSH) Univerziteta Hamburg i postdiplomski studij iz oblasti Sigurnosti na FPNSA. Zaposlen je na FPNSA u zvanju viši asistent i piše doktorsku disertaciju o temi „Upravljanje ljudskim resursima sigurnosnog sektora Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu“. Objavio je knjigu na engleskom jeziku (2007) „The Role of the EU in Peace-Building Process in Bosnia and Herzegovina; Case of the Stability Pact“, Sarajevo, DES, a od objavljenih članaka se izdvaja (2011) „Upravljanje ljudskim resursima Oružanih snaga Bosne i Hercegovine“, u: Godišnjak Fakulteta političkih nauka, br. 5/6, str. 272-282.

EDICIJA **GENDER**

SARAJEVSKOG OTVORENOG CENTRA

Urednici: Saša Gavrić i Emina Bošnjak

Do sad smo u ovoj ediciji objavili_e:

Adriana Zaharijević (priredila, 2012):

Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka.

4. dopunjeno izdanje za Bosnu i Hercegovinu

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll/Fondacija CURE.

Druga izdanja koja su objavljena kao rezultat rada Sarajevskog otvorenog centra (odabrani naslovi):

Vladana Vasić, Sadžida Tulić (2012)

Ne toleriši netoleranciju.

Upoznaj svoja prava i koristi ih! Vodič za LGBT osobe

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Civil Rights Defenders

Jasmina Čaušević/Saša Gavrić (priredili, 2012):

Pojmovnik LGBT kulture.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll.

Saša Gavrić/Aida Spahić (priredili, 2012):

Čitanka LGBT ljudskih prava, 2. izdanje

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll.

William G. Naphy (2012):

Born to be gay. Historija homoseksualnosti.

Sarajevo/Zagreb/Beograd: Sarajevski otvoreni centar/Domino/Queeria.

Prevod na bhs: Arijana Aganović

Damir Banović (2011):

Prava i slobode LGBT osoba.

Seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu u Bosni i Hercegovini.

- Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar
Saša Gavrić/Lejla Huremović/Marija Savić (priredili, 2011):
Čitanka LGBT lezbejskih i gej ljudskih prava.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll.
- Jasmina Čaušević, Kristina Ljevak (2012)
Čekajući ravnopravnost.
Analiza sadržaja izvještavanja pisanih medija o LGBT temama u 2011. i 2012. godini
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/ILGA Europe
- Lejla Huremović (priredila, 2012):
Izvan četiri zida.
Priručnik za novinarke i novinare o profesionalnom i etičkom izvještavanju o LGBT temama.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar
- Saša Gavrić/Damir Banović (priredili, 2012):
Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Friedrich Ebert.

O SARAJEVSKOM OTVORENOM CENTRU

Sarajevski otvoreni centar je organizacija koja promoviše puno poštivanje ljudskih prava i smanjuje nivo diskriminacije na osnovu spola, seksualne orijentacije i rodnog identiteta, osnažujući marginalizirane grupe kroz aktivnosti u zajednici, promovišući ljudska prava u društvu i zagovarajući promjene politika vlasti.

Sarajevski otvoreni centar je osnovan 2007. godine i od tada neprekidno radi i širi obim svog djelovanja, od kulturnih programa do programa ljudskih prava, pogotovo prava žena, te prava lezbejki, gej, biseksualnih i transrodnih (LGBT) osoba. Intenzivno radimo od 2011. godine, kada smo otvorili naš prvi ured, te okupili_e tim ljudi koji stalno rade u Sarajevskom otvorenom centru. Danas, naš tim čini dvanaest zaposlenih i dvije volonterke, a članica smo sljedećih mreža:

Omladinska mreža BiH
Koalicija protiv govora i zločina iz mržnje
Mreža izgradnje mira u BiH
Mreža pravde
Koalicija "Jednakost"
Ženska mreža u BiH
Regionalna mreža protiv homofobije

Jedan od naših bitnih ciljeva jeste i osnaživanje i jačanje LGBT zajednice kroz implementaciju aktivnosti koje joj pružaju podršku vezanu za njena prava i potrebe.

Fokusirani_e smo na podizanje svijesti unutar državnih institucija/zvaničnika o potrebi da se u potpunosti implementiraju međunarodni, evropski i državni standardi iz oblasti ljudskih prava žena i LGBT osoba, te na podizanje svijesti građana_ki o pravima LGBT osoba i političkim, društvenim i ekonomskim pravima žena.

U 2012. godini organizovali smo, uz pomoć NATO-a, i učestvovali u tribinama pod nazivom “Kojeg je roda sigurnost” u 7 bh. gradova sa temom o učešću žena u oružanim snagama i mirovnim akcijama i objavili smo i zbornik feminističkih tekstova “Neko je reako feminizam”. Naš dugoročni cilj u ovoj oblasti je izgradnja ženskog fonda BiH, nezavisnog fonda za male ženske organizacije, u okviru kojeg bismo dodjeljivali grantove, jačali kapacitete organizacija i organizovali putujuće kulturne programe, uz pomoć Fonadacije CURE.

www.soc.ba

www.lgbt-prava.ba

office@soc.ba

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

305-055.2:[351.74/.78:355.02(497.6)(082)

KOJEG je roda sigurnost? / [priredili Damir
Arsenijević, Tobias Flessenkamper]. - Sarajevo :
Sarajevski otvoreni centar, 2013. - 272 str. :
graf. prikazi ; 20 cm. - (#Edicija #Questioning
Sarajevskog otvorenog centra ; #knj. #2)

Biografije: str. 263-[269]. - Bibliografija uz
pojedina poglavlja i uz tekst

ISBN 978-9958-536-05-2

COBISS.BH-ID 20334598

Adriana Zaharijević (priredila, 2012)

Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll/Fondacija Cure

<http://soc.ba/index.php/bs/publikacije/edicija-gender>